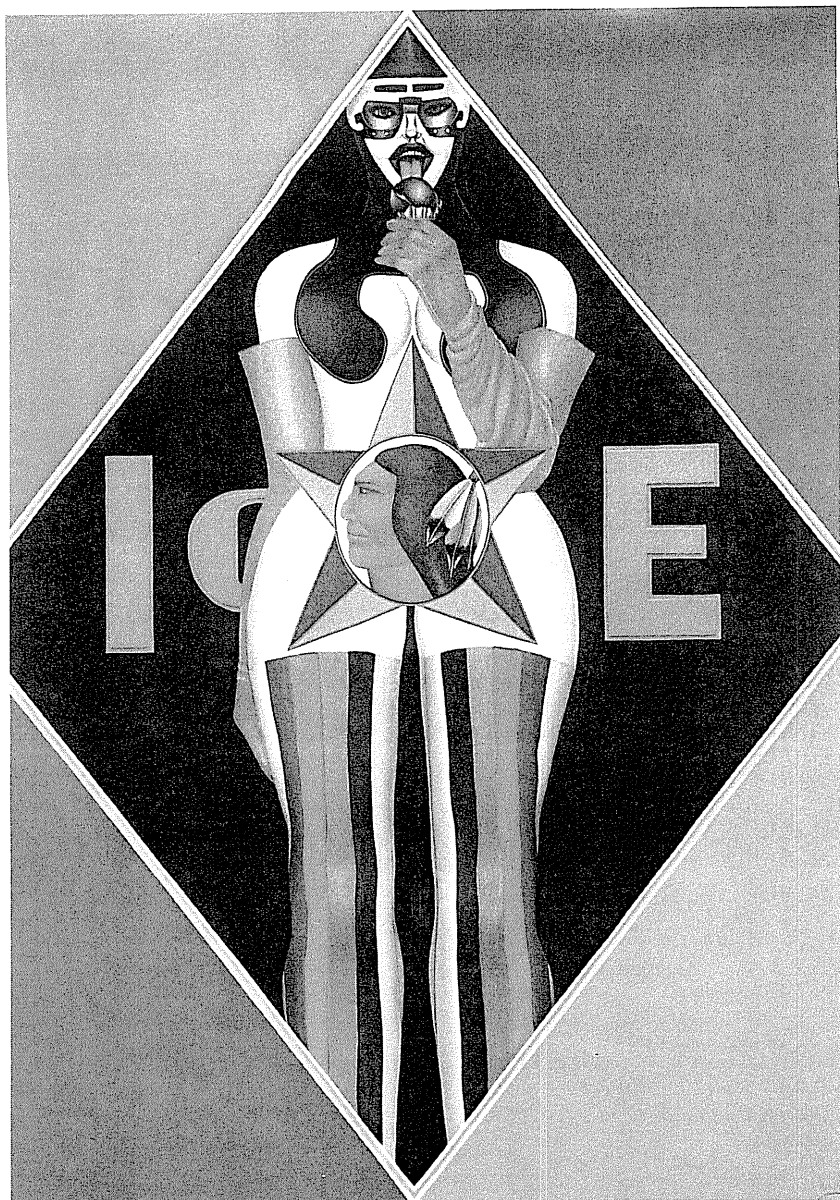

G. Segal, Filmový plakát, 1967

R. Lindner, Zmrzlina, 1966

LUDEK STRAŠAK, LUKAŠ FOJT

Vliv elektromagnetických polí na bakterie

1. Úvod

V jedné z národních pohádek vystupuje známá postava téměř vlasu-prostého Děda Vševěda. Každé dítě v mateřské školce ví, že Děd Vševěd dokázal správně odpovědět na každou otázku, ať se týkala vody z kouzelné studně, zázračných jablek anebo převozníkova pádla. Přes všechny výše zmíněné úspěchy však nepředpokládáme, že by mohl fundovaně a zasvěceně správně odpovědět na otázku, zda má elektromagnetické pole vliv na živé organismy. Myslíme si, že by na důkladnou odpověď padlo mnoho vlasů, a je otázkou, zdali by to nebyla marná investice.

Proto i ve světě současné vědy existuje velké množství výzkumníků, kteří si po vzoru Děda Vševěda rvou vlasy nad výsledky, které přicházejí z celého světa, a snaží se dostat celému problému na kobytku. Protože je však celý problém značně komplikovaný, ani plejáda nejlepších z nejlepších se nedokázala shodnout na nějakém řešení.

Rádi jsme se k této společnosti přidali a snažili se přiložit k už dost kontroverzním výsledkům vlastní údaje o interakcích elektromagnetických polí s bakteriemi. Nebudeme hned na začátku článku předem oznamovat, jak to všechno dopadlo. Prozáření toho, že elektromagnetické pole ovlivňuje růst bakterií *Escherichia coli* a dalších, necháme až na samotný závěr.

Chtěli bychom na úvod předeslat, že elektromagnetické pole mělo vliv i na nás, autory tohoto pojednání. Elektromagnetické pole umožnilo provádět pokusy do pozdních nočních hodin, udržovat stálou teplotu v termostatu, sterilizovat laboratorní sklo, rozsvěcovat lampu s ultrafialovým zářením, měřit optickou propustnost bakteriální suspenze, zpracovávat údaje na osobním počítači, dopravovat se do laboratoře prostředky městské hromadné dopravy a další činnosti, které si už bez pomoci elektromagnetického pole nedokážeme představit a jsme mu za to vděční. Shrnutí – bez pomoci elektromagnetického pole bychom o jeho vlivu na živé organismy psát nemohli.

Elektromagnetická pole

Elektromagnetická pole vznikají všude tam, kde se pohybují nabitě částice. Jak už název napovídá, rozlišujeme u nich dvě složky, elektrickou a magnetickou. Obě spolu velice úzce souvisí, magnetické pole vzniká

tam, kde se elektrická složka mění v čase (to je dáno Maxwellovými rovnicemi). Pokud se elektrická, a tedy i magnetická složka mění periodicky, hovoříme o střídavých polích. Ta jsou charakterizována pomocí frekvence, která udává, kolik proběhlo period za jednu sekundu. Za nízkofrekvenční pole jsou považována taková, která mají frekvenci nižší než 1 kHz (existují i „extrémně nízkofrekvenční pole“ s frekvencí nižší než 300 Hz). Tato pole mají ve vakuu vlnovou délku větší než 1000 km. S rostoucí frekvencí rozlišujeme různé typy rádiových vln. Pokud elektrická nebo magnetická složka pole dosáhne svého minima i maxima zhruba 1 000 000 000krát za sekundu, hovoříme o takzvaném GSM pásmu, pásmu, které využívají pro svoje spojení mobilní telefony. Jeho frekvence je v rozsahu $(0,9-1,8) \cdot 10^9$ Hz. Vlnová délka ve vakuu se rapidně zkrátí na 0,16-0,33 m. Pokud bychom dále zvyšovali frekvenci kmitů složek pole, dospěli bychom přes mikrovlny k infračervenému záření, viditelnému světlu až k ultrafialovému záření, rentgenovému záření a γ -záření.

Nízkofrekvenční pole

Naše domácnosti, pracoviště a všechna místa, kde se pohybujeme, jsou doslova propletena změtí kabelů vedení elektrické sítě a přístrojů z těchto sítí napájených. V Evropě je obvyklá síťová frekvence 50 Hz. Jak jsme si uvedli výše, tato frekvence patří do kategorie ELF – extremely low field – extrémně nízkofrekvenční elektromagnetické pole. Takové pole má ve vakuu vlnovou délku 6000 km (téměř poloměr zeměkoule) a hloubka průniku do tkáně 225 m. Vlnová délka a hloubka průniku je výrazně vyšší, než jsou rozměry biologických objektů.

Nízkofrekvenční pole přenáší minimum energie. S živými organismy interagují nepárově, to znamená, jako by působilo magnetické a elektrické pole nezávisle na sobě, každé zvlášť

Z kvantové fyziky je známo, že energie pole závisí na jeho frekvenci f (energie kvanta $E=h \cdot f$, $h = 6,63 \cdot 10^{-34}$ J.s⁻¹ – Planckova konstanta). Energie kvanta nízkofrekvenčního elektromagnetického pole je řádově rovna $\sim 10^{-31}$ J, zatímco energie tepelného šumu se pohybuje řádově v hodnotách kT ($k=1,38 \cdot 10^{-23}$ J.K⁻¹ – Boltzmannova konstanta, T – absolutní teplota), a to je pro laboratorní teploty $\sim 10^{-21}$ J. Jak je vidět, energie tepelného šumu je asi o deset řádů vyšší než energie elektromagnetického kvanta o nízké frekvenci. Nemůžeme hovořit o elektromagnetickém záření, protože takové pole nevyzařuje energii, respektive vyzařuje zanedbatelnou energii. Díky nepárovému charakteru nízkofrekvenčních polí a jejich nízkým energiím můžeme u nich používat názvu elektrické a magnetické pole, podle problému, který zkoumáme.

I pro vyšší frekvence polí, jako je například již zmíněné pásmo GSM, je energie pole ($\sim 2 \cdot 10^{-24}$ J) stále ještě o několik řádů menší než energie tepelného šumu.

Nízkofrekvenční elektromagnetické pole a jejich vliv na živé organismy

Uměle vytvořená elektromagnetická pole se stala součástí našeho biosystému. Rozšířila se doslova po celé zemi a zaplnila na ní každý volný kout s úmyslem sloužit člověku a jeho blahobytu. Jaký vliv však mají tato pole na živé organismy, které se tak musí vyrovnávat s novým faktorem, jenž může mít dopad na některé biologické funkce? A působí živé organismy na elektromagnetická pole?

Výpočtem lze dokázat, že elektrická složka elektromagnetického pole se v blízkosti tkáně výrazně mění, elektrické pole vně tkáně je asi 300milionkrát větší než ve tkáni. Siločáry magnetického pole jsou potom prakticky kolmé k exponované tkáni. Jinak je tomu s tkání v magnetickém poli. Tkáň má přibližně stejnou permeabilitu jako vzduch a je tak magnetickým polem vnímána. Magnetické pole se tedy v blízkosti tkáně nemění. Může však ve tkáni indukovat elektrický proud, jehož velikost je úměrná magnetické indukci, frekvenci a poloměru exponovaného objektu.

Ze všech uměle vytvořených polí se nejčastěji setkáváme s 50 Hz (v zámoří 60 Hz) poli. Není divu, že se taková pole brzo dostala pod drobnohled vědeckého pozorování.

Problematika vlivu elektromagnetických polí na vše živé je v poli zájmu vědců již po dobu asi 100 let. Vůbec první článek týkající se této problematiky vyšel roku 1905 v časopise Pflügers Archiv. Velký důraz na průzkum elektromagnetických vln a jejich působení je kladen po roce 1945, poté co byly svrženy atomové bomby na dvě japonská města. V dalších letech dochází k rychlému rozvoji elektrických zařízení. Radio-technická zařízení se stávají každodenní součástí života. Jedním z mnoha příkladů je rozvoj radarových systémů, které měly obrovské vyzářovací výkony. Dalším výrazným obdobím zájmu o danou tematiku byla 60. a 70. léta minulého století, kdy se ke slovu dostaly epidemiologické studie o působení elektromagnetických polí na člověka.

Epidemiologické studie zkoumaly především rakovinné efekty nízkofrekvenčních polí. Mnohé z nich našly korelaci mezi bydlením v blízkosti zdroje magnetického pole a zhoubným nádorem, nejčastěji leukemií. Negativní vliv byl pozorován ve Švédsku, v USA, na Novém Zélandu atd. Negativní vlivy polí byly zjištěny i pro vlny v mikrovlnné oblasti spektra. Na druhé straně se objevily práce, které nepotvrzovaly žádné propojení mezi magnetickým polem a rakovinou. V jedné historické srovnávací studii bylo konstatováno, že magnetické pole, kterému jsme vystaveni, se v posledním století mnohonásobně zvětšilo, ale tomuto zvětšení proporcčně neodpovídá zvýšení výskytu rakoviny. Další studie jednak neukazují žádný anebo vykazují nesignifikantní rozdíl v počtu lidí, u kterých byla zjištěna rakovina v exponované a kontrolní skupině, a také napadají některé jiné práce z hlediska výběru statistických dat, určování expozice,

kteře jsou vybraní jedinci vystaveni, anebo ukazují na některé jiné rizikové faktory, které nebyly v pracích zohledněny.

Epidemiologické studie naznačily, že LF MF (low frequency magnetic fields) mohou být člověku nebezpečná. Nejednotnost jejich výsledků způsobila, že účinky LF MF začaly být lépe a podrobněji studovány na molekulární a buněčné úrovni.

Vědci zkoumali buňky, tkáně a organismy, nejdříve zjišťovali vliv magnetických a elektromagnetických polí na životaschopnost zkoumaného objektu a změnu jejich biologických vlastností. Podobně jako u epidemiologických studií byly nalezeny pozitivní i negativní výsledky, přibližně v poměru 1:1. Pokračovalo se ve studiu na molekulární úrovni. Bylo zjištěno, že magnetické pole může měnit aktivitu některých enzymů, především Na,K-ATPázy, který pomáhá udržovat iontový gradient mezi buňkou a jejím okolím, a dále ornithin-dekarboxyláza (ODC), který se uplatňuje při syntéze spermidinu a sperminu, které regulují syntézu DNA. Zvýšená aktivita enzymu ODC doprovází také nádorové bujení. Byla též pozorována zvýšená indukce proteinů hsp. V mikrovlnné oblasti je jednou z nejsledovanějších hematoencefalická bariéra (ochraňuje savčí mozky před potenciálně nebezpečnými složkami) a její propustnost. Bylo zjištěno, že po expozici 2450 MHz polem dojde k její zvýšené propustnosti například pro albumin.

Protože elektrické i magnetické pole vzniká tam, kde se pohybuje nabitá částice, je také pečlivě zkoumán transport iontů v magnetickém poli, především pak pohyb vápníkových iontů. Na jeho koncentraci závisí některé proteiny, zvláště pak kalmodulin, který má schopnost aktivace nebo inaktivace enzymů. Jeho množství také ovlivňuje imunitní systém. Z různých výsledků vyplývá, že elektromagnetické pole působí zřejmě na membrány, zvláště na iontové kanály v nich. Propustnost těchto kanálků je pravděpodobně řízena elektrickým napětím, a tak přiložené vnější pole by mohlo ovlivňovat tok iontů membránami a způsobovat biologické změny v molekule.

Dosavadní výzkum přinesl celou řadu dat, které jsou však dost kontroverzní. Není výjimkou ani stejný exponovaný objekt, stejné magnetické pole a různý výsledek. Důsledným srovnáváním byly zjištěny různé podmínky expozice, různé buněčné kmeny, nestejný postup při expozici, jiné geometrické uspořádání expozice. I přesto však existují tzv. replikační pokusy, kdy se vědecký tým snaží postupovat přesně podle instrukcí jiného týmu, který uveřejnil nějaký významný závěr. V mnohých případech dopadl replikační pokus přesně obráceně než originální pokus. Setkáváme se i s výsledky z replikačních pokusů, které jsou doslova kuriózní. Například při zjišťování vzniku zlomů řetězců DNA v krysích mozcích po expozici mikrovlnným polem aktéři replikačního pokusu usoudili, že sledované častější zlomy jsou způsobeny nesprávným usmrcením krys po expozici (udušením).

Naše výsledky

Přestože se objevují stále nové pokusy objasnit mechanismus působení elektromagnetických polí na organismy, nepodařilo se zatím dospět k jednoznačnému výsledku. I díky kontroverznosti publikovaných experimentálních dat je nutné, aby se dále prováděly pokusy za jasně stanovených biologických a fyzikálních podmínek. Mezi biologické materiály, které se ukazují jako vhodné pro pokusy s elektromagnetickými poli, patří všechny jednobuněčné organismy, především pak bakterie a kvasinky. V našich pokusech jsme pracovali s třemi typy bakterií: s běžně dostupnými bakteriemi *Escherichia coli*, s jim podobnými *Leclercia adecarboxylata* (gramnegativní) a konečně s bakteriemi *Staphylococcus aureus* (grampozitivní). Zkoumali jsme jejich schopnost tvořit kolonie – tedy jeden ze základních projevů života bakterií – v závislosti na různých parametrech magnetické expozice – na době působení magnetického pole (0-24 min), na amplitudě magnetické indukce (0-20 mT), na frekvenci magnetického pole (5 Hz – 20 kHz), na homogenitě magnetického pole (solenoid s jádrem, solenoid bez jádra, válcová cívka). Objevili jsme, že počet bakterií schopných tvořit kolonie (CFU – Colony Forming Unit) klesá s rostoucí dobou expozice přibližně exponenciálně, pokles původní hodnoty CFU u nejsilnějšího magnetického pole činil po 12 minutách asi 50% oproti neexponované kontrolní kultuře. Množství CFU klesá i s rostoucí magnetickou indukcí. Co se týká frekvenční závislosti, k poklesu počtu CFU došlo prakticky u všech zkoumaných frekvencí, ale nebyla objevena žádná závislost typu rostoucí frekvence – rostoucí počet CFU apod. V některých pracích se vyskytuje tzv. „window effect“, kdy se zkoumaná biologická vlastnost při určité frekvenci prudce mění, aby se u další frekvence poslušně vrátila k obvyklé hodnotě. My jsme nic takového nepozorovali.

Vliv magnetického pole je také kmenově závislý, podle našich výsledků magnetické pole nejvíc ovlivnilo *Escherichie*, nejméně potom *stafylokokka*.

Kromě měření počtu CFU jsme zkoušeli, jak se bakteriofág BF 23 pomnožuje na bakteriích *E.coli*. Bakteriofág, který ničí bakteriální buňky, se na bakteriích vystavených magnetickému poli pomnožoval asi třetinově proti jeho množení na kontrolní neexponované kultuře. Je zajímavé, že magnetické pole, které bakterie zabíjí, je současně chrání před nepřátelsky naladěným bakteriofágem.

U bakteriofága jsme zůstali i v dalším pokusu, kdy jsme zkoumali, zda dochází k indukci bakteriofága v lyzogenním kmeni magnetickým polem. Teď česky: Po vniknutí fága do bakterie se může stát, že se fágový chromozóm začlení do chromozómu bakteriální buňky a dál se dělí jako jeho součást do jejího potomstva. Taková buňka se nazývá lyzogenní. Bakteriofág se může z lyzogenní buňky uvolnit buď spontánně, nebo indukci nějakým vnějším zásahem, obvykle např. ozářením ultrafialovým svět-

lem, my jsme zkoušeli působit magnetickým polem. Nebudu vás napínat dlouho; fága se nám nepodařilo indukovat ani u lyzogenního kmene *E.coli*, ani u *L.adecarboxylata*. Znamená to, že magnetické pole nenarušilo DNA exponovaných bakterií a s největší pravděpodobností na nukleovou kyselinu nepůsobí. Podobný výsledek jsme získali u pokusů, u kterých jsme kombinovali expozici magnetickému poli a UV záření. Je známé, že ultrafialové záření ničí DNA exponovaných bakterií. Z našich experimentů jsme odvodili, že oba fyzikální faktory na bakterie působí, přičemž cílem působení je u každého faktoru jiný receptor, čili jsme znovu potvrdili, že magnetické pole nepůsobí na DNA exponovaných bakterií.

Zkoumali jsme také, jak se mění metabolismus bakteriální kultury po magnetické expozici. Metabolismus celé kultury klesá přesně podle toho, jak narůstá počet buněk zabitých magnetickým polem. Magnetické pole tak zřejmě nemá vliv na metabolismus bakterií samotných, metabolismus bakteriální kultury je potom určen pouze množstvím živých buněk v ní.

Závěr

Jak jsme již uvedli, ve výzkumů interakcí bakterií a magnetických polí se dosahuje rozporuplných výsledků.

Výsledky pokusů uvedené v této práci podporují názor o inhibičním působení magnetických polí na bakterie. Všechny pokusy jsou popsány tak, že se dají nezávisle opakovat. Rozhodující pro všechny pokusy v oblasti elektromagnetických polí a živých organismů je totiž jejich reproducibilita. Ve výsledcích mohou rozhodovat i maličkosti týkající se expozice, použitých bakteriálních kmenů či způsobu kultivace.

Naše práce není schopna odpovědět na to, jakým mechanismem působí magnetické pole na bakterie. Na tuto otázku by mohla více odpovědět spolupráce s molekulárními biology.

Závěrem bychom rádi zopakovali, že v našem konkrétním experimentálním uspořádání magnetické pole působilo na růst bakterií *Escherichia coli*, *Staphylococcus aureus* a *Leclercia adecarboxylata*. Výsledky podobných experimentů jsou velice kontroverzní. Je docela dobře možné, že se jinému vědeckému týmu podaří naměřit zcela odlišné výsledky. Vinu bychom v tomto případě nehledali v konkurečním vědeckém týmu, ale spíš v bakteriích samotných. Zapomněli jsem totiž uvést jednu z jejich nejdůležitějších vlastností. Jsou nevyzpytatelné!

Náš rozhovor

S Josefem Šmajsem rozmlouvá Radan Květ

Josef Šmajš (1938) je profesorem filozofie na katedře filozofie FF MU v Brně, kde přednáší ontologii a gnozeologii, filozofii techniky, vztah přírody a kultury. Dlouhodobě se zabývá ontologickou podstatou ekologické krize, vztahem člověka a techniky, filozofickými problémy evoluce, vztahem evoluce a informace. Mezi jeho nejznámější publikace patří *Ohrožená kultura*, Brno 1994; Praha 1997 (cena Ministerstva životního prostředí ČR za rok 1995), *Drama evoluce. Fragment evoluční ontologie*; Praha 2000 a *Evoluční ontologie* (spolu s J. Krobem), Brno 2003.

Radan Květ: *Vděčím ti za doslov k mé nedávno vydané knize Duše krajiny (Praha, Academia 2003), spolupracujeme, společně jsme se zúčastnili několika odborných seminářů o přírodě a krajině. Víš, že se zabýváš problémem naturalizace techniky, lidských sídel a lidské ontogeneze, že zkoumáš problém ohrožení i předpoklady biofilní transformace dnešní protipřírodní kultury. Ale tvým hlavním zájmem zůstává ontologie. Možná, že nejvhodnějším úvodem k našemu rozhovoru by byla otázka, jaká vlastně byla tvoje cesta k filozofii? Byla přímá a jednoduchá?*

Josef Šmajš: Byla to naopak složitá a dosti dlouhá oklika. K řádnému studiu na Filozofické fakultě, kde od roku 1979 působím, jsem byl přijat až v roce 1969. Ale začnu raději od začátku. Narodil jsem se v roce 1938 ve Skvrňově, což je malá vesnice poblíž Uhlířských Janovic na kolínském okrese. Jako většina tehdejších malorolnických rodin ani my jsme doma neměli žádnou knihovnu, knihy jsem si musel půjčovat, ale četl jsem hlavně to, co většina tehdejších dívek a chlapců – různou dobrodružnou literaturu. Dobře si vzpomínám, že jsem se doma, a to až do maturity na tzv. jedenáctiletce, pro školu nepřipravoval. Jednak nebylo kde (všichni jsme bydleli v jediné místnosti) a jednak jsem k tomu nebyl veden, protože po smrti otce (v mém sedmi letech) jsem musel spolu se starší sestrou matce vydatně pomáhat s mužskými pracemi v hospodářství. To bylo tenkrát nejen sklizení krmiva a obilí ručním sekáním kosou, pěstování okopanin, krmení, pasení a napájení dobytka, ale také obdělávání půdy kravským potahem, včetně vyvážení a zaorávání hnoje do půdy. Říkám to proto, že možná už někde zde se rodil můj nynější vztah k fyzické práci, ke všemu přírodnímu a přirozenému, který

měl ovšem původně ambivalentní podobu – byl provázen současným obdivem k technice, městům a stavbám (v té době jsem snil o studiu architektury). Vzhledem k tíživé sociální situaci rodiny jsem ale po maturitě v roce 1956 nastoupil do vojenské střední školy a teprve za dalších osm let jsem přišel studovat Vojenskou akademii do Brna. A právě tady jsem se setkal s dobrou filozofií. Mými prvními učiteli filozofie byli např. doc. Jiří Sedlák, doc. V. Gardavský, doc. A. Goněc. Filozofii jsem ovšem tenkrát vnímal nejen jako širší vědní základ inženýrského studia, ale jako královnu věd, jako to hlavní, o co by nám vysokoškolákům mělo jít: byla pro mně jediným možným způsobem pochopení světa. Takže už moje diplomová práce na filozofické fakultě (u prof. J. Bartoše) se zčásti zabývala obecnou teorií skutečnosti – ontologií. S nynější evoluční ontologií však ještě nesouvisela.

Květ: *Ale kdy a proč vznikla tvoje posedlost evoluční ontologií? Známe se již nejméně patnáct let, a pokud si dobře vzpomínám, nadšeně jsi přivítal moji tezi o Zemi jako „živém“ abiotickém systému, v němž se v jistých pravidelných cyklech stále něco děje. Již tenkrát jsi přece mluvil o opozici přirozené a kulturní evoluce.*

Šmajš: Přesný čas ani důvody stanovit neumím, ale pokusím se svůj zájem o strukturu a dynamickou povahu skutečnosti vysvětlit. Za prvé. Nikdy jsem nebyl spokojený se systémem školské výuky. Zdálo se mi, že je příliš konzervativní a dogmatická, že probíranou látku, a tím i studenty umrtvuje. Vidíme, že i dnes systém vzdělání odpovídá spíše minulosti, že se ve škole hledí zpátky, že se ctí antropocentrická tradice, její autority a hodnoty. Například důrazem na zákony zachování

škola lidem zabraňuje, aby pochopili nevratnost a evoluci, a tím bohužel i to, co se z viny člověka se světem děje. Minulost potřebujeme znát proto, abychom rozuměli dnešku, abychom odhadli možnou budoucnost. Za druhé. Protože jsem se k filozofii dostal pozdě, v době, kdy jsem už něco věděl a částečně rozpoznal přednosti i meze dílčího pohledu na skutečnost, vážím si filozofie pro její nejvyšší možnou úroveň abstrakce, pro její schopnost vidět skutečnost jakoby z pozice Boha. A z této pozice je to velký, v čase se proměňující systém, který tu byl dávno před člověkem a kulturou a z něhož teprve nedávno lidská kultura – bohužel na dobu omezenou existencí našeho druhu – vznikla. Ale to už jsem příliš konkrétní a dotýkám se aktuálního požadavku filozofické reflexe obou základních onticky tvořivých aktivit na Zemi – původní a širší aktivity přirozené, a odvozené a parciální aktivity sociokulturní. Víím, že taková ontologická reflexe je odborně náročná, že zahrnuje syntézu různých forem poznání, ale jiná cesta k obnově dobrého jména filozofie patrně nevede. Filozofické úvahy o skutečnosti, které jsou sice s to rekonstruovat filozofickou tradici, ale přitom zůstanou na úrovni poznatků střední školy, nemohou dnešní odborné ani laické veřejnosti žádné pravdivé ontologické minimum nabídnout. Filozofie v mém pojetí by měla být vlastní tradicí poučená, ale vědy, strukturu i pohyb skutečnosti respektující forma reflexe současných i očekávaných problémů lidstva. Filozofie jakoby za jiné lidi – a dnes stále více i za celý náš existenčně ohrožený biologický druh – formuluje to, co mnozí z nás sice pocítují a tuší, ale neumějí formulovat. Kolega O. A. Funda říká, že je to kněžská služba. Souhlasím s ním, jen ještě dodávám, že dnes by to měla být také zvláštní služba lékařská, diagnostická, odhalující lidskou vinu na rychle se zhoršující obyvatelnosti Země. Za třetí. Myšlenka využít hledisko evoluce v ontologii, tj. interpretovat stále bytí procesuálně, jako spontánně onticky tvořivou skutečnost, vznikla jako vedlejší výsledek snahy o filozofické pochopení techniky. Právě na vývoji abiotické techniky (nástroj – stroj – automat) jsem si uvědomil mnohé širší souvislosti důležité pro evoluční ontologii: např. opozici entropických a konstitutivních procesů v rámci spontánní kosmické evoluce,

„krystalizaci“ ontické aktivity velkého třesku ve struktuře vesmíru i biosféry Země, nezbytnost vnitřní informace (paměti) pro reprodukci otevřených nelineárních systémů, potřebu předmětných forem (fenotypů) evoluce pro vývoj a testování vnitřní paměti živých i kulturních systémů atp. Říkám to dnes sice s jistotou lehkostí, ale nebylo snadné k tomu dospět. Do cesty se stavěla celá dosavadní duchovní tradice. Bylo nutné dobře zvládnout obory, které jsem vysokoškolsky nevystudoval – biologii, nelineární termodynamiku, informační vědu. Měl jsem ovšem velké štěstí v tom, že na katedru přišel v roce 1982 mladý znaný kolega Josef Krob, který měl zájem o ontologické otázky a který se již před tím aktivně zabýval kosmologií a kategoriemi ontologie, takže jsme mohli produktivně diskutovat a autorsky spolupracovat.

Květ: *Právě s J. Krobem jste letos na jaře vydali obsáhlou knihu s názvem *Evoluční ontologie* (Brno, Vydavatelství MU 2003). Je odborně náročná, zajímavá a podnětná, takže věřím, že její význam bude brzy doceněn. Ale neodpustím si otázku: Jak by se evoluční ontologie dala stručně charakterizovat?*

Šmajš: Evoluční ontologie především opouští tradiční ontologické paradigma. Odlišným způsobem pojímá nejen bytí, nýbrž i lidské poznání. Bytí bylo od antiky vznešeným jménem pro skutečnost. Myslím, že nikdo nikdy přesně nevěděl, co bytí je. Většinou filozofů se zdálo, že proměnlivé jsoucnou ukrývá stále bytí. Ale vědy nic takového nenašly. Evoluční ontologie proto v souladu s nynějším vědeckým poznáním problém jakoby obrací. Relativně stálý povrch věcí, o kterém nás zpravují naše smysly, zakrývá to hlavní: přirozenou onticky konstitutivní aktivitu vesmíru. A to nejen mikroskopickou, která věci po jistou dobu udržuje v jejich relativní makroskopické stabilitě, ale i kosmickou, která naši planetu, sluneční soustavu a všechny galaxie blíže neznámým způsobem transformuje a posouvá chladným vesmírem. Bytí tedy není masa, amorfní stálost, ale uspořádanost, komplexita, aktivita. Je to velkolepá onticky tvořivá aktivita, která konstituovala vesmír, Zemi i biosféru dnešního typu. Je to aktivita v plném slova smyslu stvořitelská, která na konci třetihor zrodila také biologického předchůdce

dnešního člověka. A právě tento živočišný druh, který zapálil kulturní evoluci, zvláštním způsobem poznává. Evoluční ontologie nechápe proto poznání jen jako získávání a testování informace z vnějšího prostředí, jen jako hromadění pravdivých poznatků. Ukazuje, že nejen lidská společenská činnost, ale i její součástí – pojmové poznání, jsou onticky konstitutivními aktivitami. Nemohou sice produkovat přirozenou skutečnost, ale produkují skutečnost z přírody odvozenou, nynější protipřírodní kulturu. Kulturní struktury, např. technika či města, se však „pečou z téže mouky“ (z prvků periodické soustavy), z níž byly již dávno před tím „upečeny“ struktury přirozené. Spočívá v tom jádro dnešního nevrátěného pustošení Země kulturou. Ale nebudu tento centrální problém evoluční ontologie dále komentovat a povím pouze to, že i na něm lze pochopit, co je a jak onticky funguje informace: přirozená i sociokulturní. Musíme však připustit, že lidské pojmové poznání není jediným poznáním, které existuje. Poznávají, tj. získávají, ukládají a využívají informaci, všechny otevřené nelineární systémy – živé systémy i kultura. Dále je nutné uznat to, že jakékoli poznání (informace) nutně integruje i diferencuje skutečnost. Takže – znovu jen zjednodušeně – lidské sociokulturní poznání onticky rozdělilo skutečnost na přírodu a kulturu. Dokonce ji rozdělilo radikálněji než přirozené poznání biotické, než genetická informace. Život je totiž přirozený proces, který planetu nepoškozuje, protože živé i neživé systémy spolupracují s okolním vesmírem, jsou součástí jediného přirozeného ontického řádu (ten má ovšem, podobně jako řád kulturní, ještě vlastní formu implikátní i explikátní). Teprve kultura, která svou protipřírodní strukturou (odlišným řádem) přirozenou uspořádanost rozbíjí, navždy likviduje živé systémy i jejich přirozenou biotickou informaci. A už na tomto velmi stručném náznačce ontické role informace vidíme, že informace je ústředním pojmem evoluční ontologie. Vždyť má-li vůbec přirozená evoluce nějaký hlubší smysl, pak je jím to, že neprodukuje látku ani energii (pro ně platí fyzikální zákony zachování), nýbrž tvary, uspořádanost, informaci. Sociokulturní informace, na jejíž vědecké a filozofické formy jsme obvykle až nekritickým způsobem pyšní, však může podobně jako

člověk existovat jen dočasně a biosféře žádný poznatkový obsah předávat nemůže. I když umožnila kulturu, je to vlastně z okolní skutečnosti „špatně přečtená“ a etnickým jazykem zakódovaná informace přirozená. Je to informace, která se po zániku člověka nezachová. Smrtelný není totiž jen člověk jako individuum a jako druh, smrtelné je i lidské dílo. Takže jedinou informací, která se může po celou dobu existence naší planety spontánně vytvářet, replikovat a rozvíjet, je zatím jen přirozená informace biotická. Z tohoto hlediska má tedy R. Dawkins pravdu, když tak vehementně zdůrazňuje sobeckost informačních molekul – genů.

Květ: *Z toho, co zde říkáš, ovšem vyplývá, že evoluční ontologie by mohla ořízt tradičním výkladem řady filozofických pojmů a problémů.*

Šmajš: Ano, přál bych si to. Schematicky to naznačím na stále málo jasném problému pravdy. Mluvil jsem o ontické opozici kultury vůči přírodě. Ale pro její pochopení nestačí sledovat, zda lidské poznání dospívá k pravdě. Hledisko pravdy je z pohledu evoluční ontologie účelově antropologické, druhově sobecké: důraz na gnozeologické přiblížení ke skutečnosti zakrývá náš patologický zájem zkonzumovat celou zeměkouli. Hledisko pravdy sice zavazuje aktivního vědce k pokoře, skromnosti a poctivosti, ale vůbec nezajišťuje slučitelnost na pravdě založených kulturních aktivit a struktur se staršími aktivitami a strukturami přírodními. Pravda, která garantuje integritu duchovní kultury, a tím i vzájemnou kompatibilitu prvků kulturního systému, má tedy cosi společného se ziskem, demokracií a tržní regulací: podporuje kulturní expanzi, ale není s to zajistit kulturu dlouhodobě možnou, její soulad s přírodou. A tak se to s problémem lidské pravdy mírně houpe, i když z jiných důvodů, než se domnívají stoupeníci postmoderny. Ti totiž důrazem na pluralitu interpretací většinou akceptují pouze to, k čemu již beztlak dospěla věda sama. Houpe se to proto, že i lidské pojmové poznání je stále vázáno na tělo, emoce, smysly a rozum jediného biologického druhu. A ten byl pro přežití vybaven zvláštní adaptivní strategií i zvláštním typem druhového sobectví. Záměrně to zjednoduším: vlastnický nárok a druhové sobectví býložravce se

omezuje na několik druhů zelených rostlin. Predátor je analogicky svázán se svou kořistí. Zbytek světa pro tyto specializované formy neexistuje. Člověk jako tvůrce kultury je však univerzálním kořistníkem, činí si nárok na celý svět. A právě toto sobectví, teoreticky zatím přehlížené, nám zůstalo. Reprodukují je naše konzervativní biologické struktury, naše biologicky nastavená adaptivní strategie. Tato útočná strategie, měla-li být úspěšná, nesměla totiž přihlížet k hodnotě, vzácnosti a kráse přirozených ekosystémů. Takže pravda, formulovaná slovy etnického jazyka, o nichž vlastně nevíme, jak byla kdysi přifazena ke světu, byla dobře slučitelná s biologicky předepsanou konstrukcí a sebezáchovnou strategií člověka. Dnes však musíme hledisko pravdy doplňovat a korigovat hlediskem komplexnější strukturní kompatibility. Víme, že život je nedělitelný

a že také informační společnost může dlouhodobě prosperovat jen v biosféře podobné té, která nás kdysi zrodila.

Květ: *Nemohu se tě na závěr nezeptat, na čem nyní pracuješ.*

Šmajš: S kolegou Krobem se pokoušíme formulovat analogickou evoluční gnozeologii. Právě jsem dokončil malou knížku vytvořenou z mých rozhlasových ekologických pořadů na stanici Vltava. Jmenuje se „Filozofie psaná kurzívou“ a přál bych si, aby jako úvod do zmíněného ontologického minima našla své čtenáře nejen mezi posluchači Vltavy. Už dlouho se také chystám dokončit populární studii o technice, své první filozofické lásce, kterou jsem opustil pro tu druhou a opravdovější – přírodu.

R. Lichtenstein, M-Maybe, 1965

In memoriam

Vzpomínka na paní docentku PhDr. Lidmilu Pantůčkovou, CSc.

Dne 28. července 2003 po dlouhé a těžké nemoci skonala ve věku 80 let paní docentka PhDr. Lidmila Pantůčková, CSc., bývalá členka katedry anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Narodila se 6. května 1923 v Kyjově a vyrůstala v harmonické rodině úředníka, hudebně nadané učitelky a dvou mladších sourozenců. Když jí rok po absolvování střední školy zemřela matka, ujala se vedení otcovy domácnosti, převzala péči o bratra a sestru a později, aby pomohla řešit finanční situaci rodiny, nastoupila v Praze do zaměstnání jako účetní v družstvu divadel Prače. Když byla v roce 1946 přijata na Masarykovu univerzitu ke studiu angličtiny a filozofie, splnila se její velká touha po dalším vzdělání. Díky výborným studijním výsledkům a hlubokému zájmu o vědeckou práci, nabídlo jí vedení katedry anglistiky funkci pomocné vědecké síly a po úspěšném ukončení studia v roce 1950 i místo učitelky. Na katedře anglistiky a amerikanistiky pracovala potom plných 40 let jako odborná asistentka a teprve v posledním roce svého působení na fakultě jako docentka. Habilitace jí totiž byla z politických důvodů až do roku 1990 odepřena.

Po celý život se docentka Pantůčková věnovala bádání v oblasti literární teorie a literární historie. Na počátku vědecké dráhy se zaměřila na zkoumání umělecké tvůrčí metody v díle George Eliotové, britské spisovatelky 19. století, a závěry studia uplatnila v doktorské práci, kterou obhájila v roce 1952. Koncem 50. let se zabývala vlivem kriminálních románů tzv. newgatecké školy na díla britských romanopisců, především Williama Makepeacea Thackerayho (1811–63), jehož literárněkritickému a estetickému odkazu věnovala mnoho let badatelského úsilí. Výsledky své odborné i časově náročné vědecké práce, při níž musela často zápasit s obtížnou dostupností zahraničních pramenů, publikovala nejprve

v kandidátské disertační práci, v níž se zabývala vývojem estetických názorů W. M. Thackerayho, a poté v roce 1972 v rozsáhlé, obsáhlé a domácími i zahraničními literárními vědci vysoce ceněné monografii, v níž se soustředila na W. M. Thackerayho jako na mimořádně všestranného a plodného literárního kritika. Jedním z významných přínosů autorčina výzkumu byl poprvé publikovaný, chronologicky i žánrově uspořádaný přehled a hodnotící výklad všech kritických textů, v nichž W. M. Thackeray posuzoval na stránkách různých časopisů díla francouzské literatury od nejstarších dob až po současnost. V 80. a 90. letech se docentka Pantůčková věnovala zkoumání vlivu anglické a americké literatury na českou uměleckou tvorbu. Nejprve sledovala citace a parafráze z divadelních her Williama Shakespeara v díle Jana Nerudy, později se zaměřila na analýzu českých překladů, kritik a recenzí amerických a anglických prací otištěných v *Obraně života* a *Rodinné kronice*, časopisech redigovaných Janem Nerudou. Protože se vědecké úsilí docentky Pantůčkové soustředilo v tomto období na dosud neprobádanou oblast literární historie, zasloužil by si nepochybně její pionýrský vědecký počín další pokračovatele.

Vědeckou práci, která docentce Pantůčkové získala uznání a obdiv odborné veřejnosti, nemůžeme v žádném případě oddělovat od její pedagogické činnosti, již se věnovala s nemenší energií a vytrvalostí. Během svého působení na katedře anglistiky a amerikanistiky seznámila celé generace studentů s díly anglických a amerických básníků, prozaiků a dramatiků a dokonalou znalostí probírané látky i metodou vedení přednášek a seminářů si vždy u studentů získala úctu a přirozenou autoritu. Při neformálním kontaktu se svou učitelkou studenti potom především oceňovali její lidskost, trpělivost, přístupnost, laskavost a obětavost.

Docentka Pantůčková byla rovněž výbornou kolegyní, skromnou a pracovitou ženou, ochotnou vždy poradit a povzbudit. Ačkoliv byla již řadu let v důchodu, zajímala se o dění na katedře, a pokud jí to zdravotní stav dovolil, zúčastňovala se konferencí i jiných akcí pořádaných katedrou.

V osobě paní docentky PhDr. Lidmily Pantůčkové, CSc., ztrácí akademická obec významnou znalkyní anglické a americké literatury, studenti odborně fundovaného a vlídného učitele a kolegové dobrého, laskavého a tolerantního člověka.

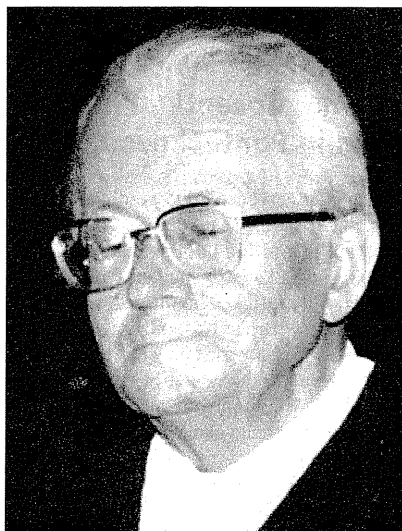
V. PALENSKÁ

Odešel lingvista Adolf Erhart

Letošního roku jedenáctého srpna utrpěla česká a světová lingvistika velkou ztrátou odchodem prof. PhDr. Adolfa Erharta, DrSc.

Adolf Erhart se sice narodil 31. května 1926 v Náměšti nad Oslavou, ale celý jeho osobní i vědecký život byl spojen s Brnem. V Brně vystudoval gymnázium (v Brně-Židenicích), Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity (obory latina, němčina a indoevropéistika; promoval v roce 1949 práci o komparativech v indoevropských jazycích), na fakultě se stal i doktorem filosofie (PhDr.), roku 1960 získal hodnost kandidáta věd (za práci o vzniku a vývoji konjugace v indoevropských jazycích), roku 1963 byl habilitován (na základě spisu o nových pohledech na indoevropský konsonantismus), v roce 1972 pak obdržel hodnost doktora věd (DrSc.). Vědecko-pedagogickou hodnost profesora získal až v roce 1988, přičemž řízení bylo započato již v roce 1968, z politických důvodů se však „protáhlo“. Jediná přerušena Erhartova pobytu v Brně byly různé stáže a přednášky na zahraničních univerzitách v Bonnu, Curychu, Freiburgu, Greifswaldu, Innsbrucku, Řezně, Salcburku, Vídni a Vilniusu. Jako emeritní profesor dále učil a vedl doktorandy na filozofické fakultě, účastnil se práce vědeckých komisí a rad, navíc se zapojil do práce v brněnském etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, kde pracoval až do své smrti, která jej zastihla uprostřed příprav dalšího sešitu *Etymologického slovníku staroslověnštiny*.

Profesně byl Erhartův život naplněn prací na polích obecné, indoevropské a ke sklonku života i slovanské jazykovědy.

Z knižních publikací je třeba zmínit jeho *Základy jazykovědy* (různá vydání se liší názvy), nesčíslněkrát reeditovaná jako skript, knižně publikována třikrát – 1984, 1990, 2001. Toto dílo, spolu s přednáškami na stejné téma určenými posluchačům filozofické fakulty, ovlivnilo lingvistické myšlení doslova tisíce lidí profesně se zabývajících jazykovědou a filologií. Erhart ovšem přednášel i na více či méně specializovaná témata indoevropéistická a obíral se i problematikou konkrétních indoevropských jazykových skupin (indoiránské jazyky, baltské jazyky, maloasijské jazyky, keltské jazyky, arménština). Způsob jeho přednesu byl klidný a styl jeho přednášek byl stejný jako styl jeho písemných prací – přehledný, promyšlený a uspořádaný do nejmenšího detailu.

K této obecnělingvistické linii jeho díla patří i podíl pana profesora na knize *Úvod do fonologie* (2000). Jde zčásti o překlad (ze slovenštiny) díla J. Kořínka *Úvod do jazykospytu* (1948), Erhart do něj přispěl rozpracováním a doplněním původního textu a novými pasážemi zejména z historické fonologie.

Otázka diachronní lingvistiky nás uvádí na hlavní pole Erhartovy práce, totiž indoevropéistiky. Erhart je autorem cenné (po

Baudišově práci z první republiky teprve druhé souhrnné) monografie o indoeuropeistice, která vyšla v roce 1982 pod názvem *Indoevropské jazyky (Srovnávací fonologie a morfologie)*. Tato kniha je vrcholem dlouholeté mravenčí práce zejména v otázce indoevropské srovnávací morfologie, již věnoval mnoho studií. Zmínit je třeba u nás nebo v zahraničí vydané knižní tituly: *Studien zur indoeuropäischen Morphologie* (1970), *Das indoeuropäische Verbalsystem* (1989), *Die indogermanische Nominalflexion und ihre Genese* (1993).

K indoeuropeistice logicky patří i lingvistika konkrétních jazykových rodin indoevropských jazyků. Erhart tak otevíral obzory české lingvistiky na méně známé, zato z hlediska komparativního významné jazyky. Pan profesor se věnoval starým indoiránským jazykům v knize *Struktura indoiránských jazyků* (1980), což je první knižně vydaná česky psaná gramatika sanskrtu, avestštiny, doplněná, jak název napovídá, o poctivě provedené komparativní zpracování. Podobného druhu je i jiný Erhartův titul, pohříchu vydaný malonákladově, *Baltiské jazyky* (1984), ve kterém provádí stejnou práci na materiálu litevštiny, lotyštiny a vymřelé pruštiny.

S indoeuropeistikou souvisí úzce i práce etymologická. Je třeba říci, že se na často ošidná pole etymologie (v níž mimochodem navazoval na práci Machkovu, svého předchůdce na brněnské univerzitě) vydal s nesmírnou rozvahou a opatrností. Teoretická shrnutí jeho metodologických východisek v etymologii si může čtenář přečíst v díle *Úvod do etymologie* (v současnosti se připravuje nové vydání), které napsal roku 1981 spolu s paleoslavistou R. Večerkou. Co se týče etymologické praxe a lexikografie, snad postačí informace o tom, že od roku 1995 byl Erhart hlavním redaktorem prestižního *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského*, na kterém pracoval s kolektivem Etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, se kterým začal spolupracovat intenzivně hned po svém emeritování na fakultě.

Na Erhartovi nebyla pozoruhodná jenom šíře a předměty jeho odborného zájmu, ale hlavně metoda. Spojoval v sobě mravenčí

píli a touhu po popsání každého detailu vpravdě mladogramatickou s autonomností myšlení strukturalistického. Byl ovlivněn všemi strukturálními směry – přirozeně školou pražskou, kodaňskou glosématikou i americkým deskriptivismem (zejména ve fonologii), aniž by upadl do chaotického eklekticismu či naopak nekritického mechanického kopírování.

Osobně byl Erhart velmi tichý člověk bez rozmáchlých gest a velkých slov. Miloval přírodu i díla lidských rukou, rád poznával svět a dovedl, sám uzavřený, otevírat cesty k poznání krás světa i pro spolupracovníky. Dobře se na něj hodí slova, která byla adresována jinému velikánovi české vědy, totiž Josefu Jungmannovi, který byl označován jako „*tichý génius*“. To platí i na A. Erharta v obou částech i v celku (a pan profesor sám byl člověk, který si uvědomoval, že někdy je souhrnná hodnota celku **větší** než prostý součet vlastností částí, které celek tvoří). Erhartovy deduktivní schopnosti byly mimořádné. Nelze je považovat za něco, co se dá někde jednoduše naučit – některé vlastnosti se prostě musí dostat do vlnku a pak je možné je pěstovat.

Sám za sebe jsem rád, že se mi dostalo té cti profesora Erharta blíže poznat a že mě přijal za (souhrou okolností posledního) žáka, kterého dovedl až k doktorské hodnosti. Stejně vděčně na něj vzpomenu i kolegové a spolupracovníci, které vedl nebo kteří z jeho děl čerpali poučení o metodách, cílech i mezích lingvistické práce.

O. ŠEFCÍK

Loučíme se s Janem Chloupekem

Rok 2003 byl rokem posledních rozloučení. Řady emeritních učitelů Filozofické fakulty opustilo několik osobností, které se po desítky let výrazně podílely na jejím profilu. Významné místo mezi nimi zaujímal prof. dr. Jan Chloupek, DrSc., jehož životní dráha se uzavřela 7. října. Dožil se 75 let.

S fakultou prožil Chloupek takřka celý život. Po jejím absolvování je krátce středoškolským učitelem, ale brzy se stává pracovníkem brněnské pobočky nové vzniklé-

ho Ústavu pro jazyk český. Ústav tehdy sídlil v budově fakulty, a tak jsou celkem přirozené jak osobní vztahy pracovníků obou institucí, tak externí učitelské působení. Na ÚJČ se Chloupek podílel na přípravě Českého jazykové atlasu a na prvních sběrech nářečního materiálu pro toto dílo. Zabývá se také syntaxí, kde je v centru jeho zájmu výstavba spontánních nářečních promluv včetně funkce jednotlivých výpovědních konstrukcí v komunikaci. Dosahuje také prvních vědeckých hodnot. Po úmrtí prof. Jaroslava Bauera se Chloupek, tehdy již docent oboru český jazyk, stává v r. 1969 interním učitelem fakulty a na katedře bohemistiky zde setrvává až do důchodu. Přednáší nejprve syntax, jeho orientace se však rozšiřuje na obecnější teorii národního jazyka. Po léta se věnuje ve výuce i ve vědecké práci také stylistice, která je v jeho pojetí naukou o užívání celého národního jazyka v nejrůznějších typech textů. Za ty roky vychoval stovky absolventů v Brně i na Slezské univerzitě a na univerzitě Ostravské, kde působil již jako důchodce. A navíc uvedl na vědeckou dráhu desítky mladých lidí, jimž byl školitelem, konzultantem, oponentem, v poslední době i hodnotitelem vědeckých projektů. Soujevoval přitom mimořádnou vstřícností a současně i zodpovědností za výsledek snažení.

Fakultě věnoval Chloupek všechny síly nejen jako vysokoškolský učitel, ale i jako její dlouholetý prodekan a od r. 1980 děkan. V nesnadných letech normalizace dokázal v této funkci odvracet mnohá nebezpečí pro školu, její obory i jednotlivce. Ani v této časově a psychicky náročném pozici neztrácel kontakt s vědeckým děním. V jeho bibliografii z těchto let nacházíme především studie, často také vystupoval na různých konferencích doma i v zahraničí. Knižní publikace, jež shrnují myšlenky jednotlivých etap poznání (Aspekty dialektu z r. 1971 a Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti z r. 1986), ukazují vynikající znalost jazykového materiálu včetně prvků okrajových, čistotu přístupu a schopnost formulovat provokativní názory, které přímo vybízejí k dalším úvahám nad tématem. Sám se k některým problémům také vrací a promýšlí je na nové úrovni nebo z nových

aspektů. Týká se to především spontánního mluveného projevu, kde sleduje jak jeho syntaktickou stavbu a faktory, které ji formují, tak funkce jednotlivých typů výpovědí a proces jejich stylizace v uměleckém textu. Zajímá ho i sám problém vymezení prostěsdělovacího stylu češtiny a obecněji pak uvažuje nad principem funkčního rozlišování stylů. Podobně se opakovaně vrací k problému napětí mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním a k jeho projekci do různých typů komunikace. Významné bylo také jeho pojetí publicistického stylu jako pole jazykové vývoje, jež je formováno protichůdnými tendencemi automatizace a aktualizace výrazu. Část těchto myšlenek byla vtělena i do Stylistiky češtiny (1991), jejíž autorský kolektiv vedl. V návaznosti na tuto knížku vznikají (již pod vedením M. Čechové), další stylistiky, v nichž Chloupek své pasáže znovu promýšlí a reformuluje. Podobně se jako člen autorského kolektivu znovu vyjadřuje v samostatných studiích k problematice spontánního mluveného projevu v knihách Mluvená čeština na Moravě (1997) a Tváře češtiny (2000). Svému oboru se věnoval skutečně až do posledních dnů.

Veřejnost znala i jiného Chloupku, totiž vynikajícího popularizátora bohemistických poznatků. Poznali ho tak i čtenáři Universitas v jednotlivých příspěvcích o češtině, které publikoval v 80. letech v rubrice Jazyk - chléb každodenní. A mnohem dříve široká veřejnost, čtenáři Pověr o češtině ze 60. let nebo Knížky o češtině, jež v r. 1974 navázala na tradici českých esejů o jazyce výkladem jazykovědně precizním, ale živým a čtenářsky zajímavým.

Fakulta a kolegové mohli poznat i další tvář Jana Chloupku: přátelského člověka, vynikajícího společníka a vypravěče. Ve skupině vrstevníků vyprávěl rád, měl smysl pro fabulaci a schopnost živého stylu. Oživala s ním historie poválečných let brněnské bohemistiky, oživala i doba, v níž žil. A zatímco jeho vědecký odkaz zůstává živý a v nejlepším smyslu provokující, linie jeho vzpomínek vyhasla. Vyhasla ke škodě nás všech.

M. KRČMOVÁ

Významné osobnosti naší univerzity

Vzpomínka na Jiřího Straku

Dne 23. prosince vzpomene desátého výročí úmrtí jednoho z nejvýznamnějších světových romanistů – Jiřího Straky.

Jiří Straka se narodil v Táboře 22. října 1910. Když se ve čtrnácti letech seznámil s francouzštinou, rozhodl se ji vystudovat. V Praze byl žákem předních odborníků, jejichž přednášky jej hluboce ovlivnily. Jeho učiteli zde byli mimo jiné profesor románské filologie Maxilimilán Křepinský – jenž byl sám žákem Jana Urbana Jarníka, zakladatele české romanistiky – a profesor fonetiky Josef Chlumský. V roce 1933 se Straka stal jeho asistentem.

V roce 1934 obhajuje disertační práci na téma *Contribution à l'étude de l'amuïssement des consonnes finales en ancien français* (Příspěvek ke studiu zániku koncových souhlásek ve staré francouzštině) a jako stipendista francouzské vlády pokračuje ve studiu v Paříži. Účastní se tam seminářů vedených slavnými romanisty jako Bédier, Vendryes, Jeanroy či Mario Roques a spolupracuje s profesory slavistiky na Sorbonně, zejména s André Mazonem.

V roce 1937 se usadil se svou ženou Jacqueline v Praze, kde vyučuje francouzštině a češtině na městském a na francouzském gymnáziu. Publikoval již četné články, vydal satirickou báseň v časopise *Neuphilologische Mitteilungen* a tři balady k Panně Marii, když tu byla jeho plodná práce přerušena Mnichovem. Tehdy utíká do Francie, kde je roku 1940 jmenován lektorem češtiny a posléze pověřen výukou fonetiky na Univerzitě ve Štrasburgu. Tehdy rozvíjí hojnou vědeckou činnost v oblastech fonetiky a dialektologie. V roce 1943 byl, stejně jako řada jiných velkých osobností,

odvlečen do Buchenwaldu. Po válce pokračuje Jiří Straka v práci ve Štrasburgu a zároveň habilituje v Brně, kde se v roce 1946 stává docentem románské filologie a francouzské lingvistiky. Brzy poté získává francouzské občanství a tváří v tvář hrozbě komunistické diktatury se definitivně usazuje ve Štrasburgu, kde zakládá *Institut de phonétique* (Ústav fonetiky). V roce 1966 se stal profesorem.

Jiří Straka je autorem převratných prací v oblasti experimentální a historické fonetiky, pro něž se ve velké míře inspiroval pracemi svých učitelů Josefa Chlumského a Maximiliána Křepinského. Výsledky Strakových prací jsou dnes nepostradatelnou součástí učebnic i vědeckých prací z oblasti románské fonetiky, jako je *Lexikon der Romanistischen Linguistik* a učebnice G. Zinka a F. De La Chaussée.

Straka vynikl též na poli dialektologie. Spolupracoval na publikaci *Nouvel Atlas Linguistique de la France* a vydal soubor básní napsaných v 18. století v dialektu Saint-Etienne. Dlouho stál v čele odborného časopisu *Travaux de linguistique et de littérature* a založil a řídil dodnes prosperující ediční řadu *Bibliothèque française et romane*.

Nedlouho před smrtí se Jiřímu Strakovi vyplnilo přání znovu spatřit své rodiště Tábor a místa svého bývalého univerzitního působení. V roce 1992 jsme měli potěšení slyšet jeho přednášky na Masarykově a na Karlově Univerzitě, od níž v listopadu 1992 obdržel čestnou medaili. Památka Jiřího Straky zůstává živá v myslích a v práci románských filologů.

B. LIBROVÁ

Z historie a současnosti univerzity

Studentské divadlo jako umění i psychoterapie, jako multipedagogický projekt

JOSEF PROKEŠ

Studentské divadlo zajisté není nic nového, z historie našeho školství namátkou vzpomeňme třeba Komenského či Klicperu. Také soudobé vysoké školství studentské divadlo pěstuje: na Masarykově univerzitě v Brně kupříkladu při Fakultě sociálních studií a Fakultě filozofické, ale i při Fakultě informatiky. Právě na ní se může obdobné počínání jevit zcela neadekvátním, neboť – ptáte se – co má probůh informatika společného s divadlem? Pokud pomíneme ještě nedávno populární odpověď, že všechno souvisí se vším, pak málo nebo dokonce nic, a přece něco ano. Možná něco dosti podstatného ano, jak se pokusím naznačit v následujícím příspěvku.

Fakulta informatiky MU citelně postrádá předměty, v nichž by studenti byli nuceni verbálně se vyjadřovat; její absolventi by však v praxi měli umět přesvědčivě a elegantně – snad i s jistou noblesou – nahlas obhájit svůj názor a svoji práci, ať již před kolegy nebo budoucími klienty. Studentské divadlo v tomto smyslu funguje jako spontánní kurz rétoriky. Uvažoval jsem dokonce před časem, zda pro jarní semestry (tedy semestry před Dies Academicus Brunensis, v jehož rámci divadelní představení pořádáme) nevypsát divadlo jako samostatný předmět, za jehož absolvování by účastníci obdrželi zápočet; vždyť počet hodin strávených divadlem převyšuje běžný standard (týdně tříhodinová zkouška a před premiérou zkoušení celý víkend, navíc podle potřeby individuální konzultace jednotlivých herců), ale dal jsem přednost nezištné dobrovolnosti, dobrovolnosti neinteresanční pro „lovce kreditů“.

S výjimkou předmětů učitelského studia na FI MU chybí tzv. studijní kroužky, některé přednášky a zkoušky mají stovky účastníků, což u citlivějších jednotlivců může působit odosobňujícím dojmem. Během přípravy studentského divadla naopak nutně funguje týmová komunikace: celý realizační tým je přítomen všem zkouškám (nejenom z důvodu alternací, nýbrž i proto, aby studenti byli účastni vznikajícího ducha představení). Zkoušky mají charakter kolektivní režie či módněji jakéhosi brainstormingu, kdy každý může pronést svoji připomínku. Na zkoušky si herci

mohou přivést svoje partnery a přátele (pokud neruší), po zkouškách si ještě celá parta nezřídká zajde na pivo, při němž se odreagovává přestálé napětí a tlachá o tom, kterak ještě lépe a radostněji.

Samotná divadelní představení pak znamenají integrující počin, při kterém se sejdou starší i mladší členové realizačního týmu nynějšího představení s účastníky divadel předchozích, tedy již absolventů fakulty, na premiéře však jako diváci sedí i učitelé a sympatizanti fakulty, rodiče a kamarádi herců, spolužáci současní i dřívější. Stalo se tradicí, že celá parta, spolu s legendami předchozích ročníků, oslaví úspěšnou premiéru začátkem června společným víkendem na soukromé chalupě, kde se opéká seile, hraje fotbálek proti místním hasičům (za FI MU v něm nastupují zejména herečky), probíhá společné půlnoční koupání v bazénu vzdáleném asi dva kilometry před les atd. Tenhle „oslavny víkend“ je – domnívám se – spravedlivou kompenzací „zkouškového víkendu“ před premiérou.

Nezanedbatelný je rovněž psychologický aspekt našeho divadla. Před posledním představením Shakespearova Hamleta již nebylo třeba jako v předchozích letech vypisovat konkurzy na herce a realizační štáb, naopak studenti se sami k účasti na divadle hlásili, chtěli být při tom, usilovali se stát členy infromatické histriónské party. Jako příklad třeba uvedu studenta, který na základní i střední škole měl takové problémy s mezilidskou komunikací, že se dlouhodobě ambulantně léčil (ve výuce byl na základě lékařského dobrozdání zkoušen pouze písemně, protože před tabulí ze sebe nedokázal nahlas dostat slovo). Sám se přihlásil jako herec a svoji malou roli ze sebe vysoukal, překonal psychickou blokádu! Jak je tedy zřejmé, studentské divadlo u nás má i funkci psychoterapeutickou. (Je pochopitelné, že uvedená záležitost zrovna nepřispěla k celkovému uměleckému vyznění špektáklu, avšak oproti profesionálnímu souborům si to právě naše herecká trupa může dovolit – hrajeme jaksi doma a pro radost, jakýkoli mrzký zisk je nám cizí; nakonec z podobných roztomilostí, recesistických schválnůstek a nedotažeností často vykvete ono neopakovatelné kouzlo nechtěného.)

Snad stojí za samostatnou zmínku i výše již naznačená skutečnost, že studentské divadlo na FI MU není žádnou sektářskou záležitostí jediné fakulty. Právě naopak, při přípravě představení i při jeho finální realizaci infromaticové vítají spolupracovníky a diváky ostatních fakult Masarykovy univerzity, ale i „neakademické“ obyvatele okolí školy: studentky výtvarného oboru Pedagogické fakulty nám loni zajistily estetické řešení scény, Yorickova lebka byla zapůjčena z Anatomického ústavu Lékařské fakulty, čtyři Fortinbrasovy kapitány sehráli studenti pátého ročníku infromatiky Vojenské akademie v Brně (v polních uniformách uměli slavnostně pochodovat a neupustili mrtvého Hamleta), reflektory k nasvícení půjčilo blízké divadlo Polárka. A nesmíme zapomenout na pana profesora Ludvíka Kunderu z JAMU: od samého začátku nezištně přispíval svrchované případnými podněty dramaturgickými i režijními.

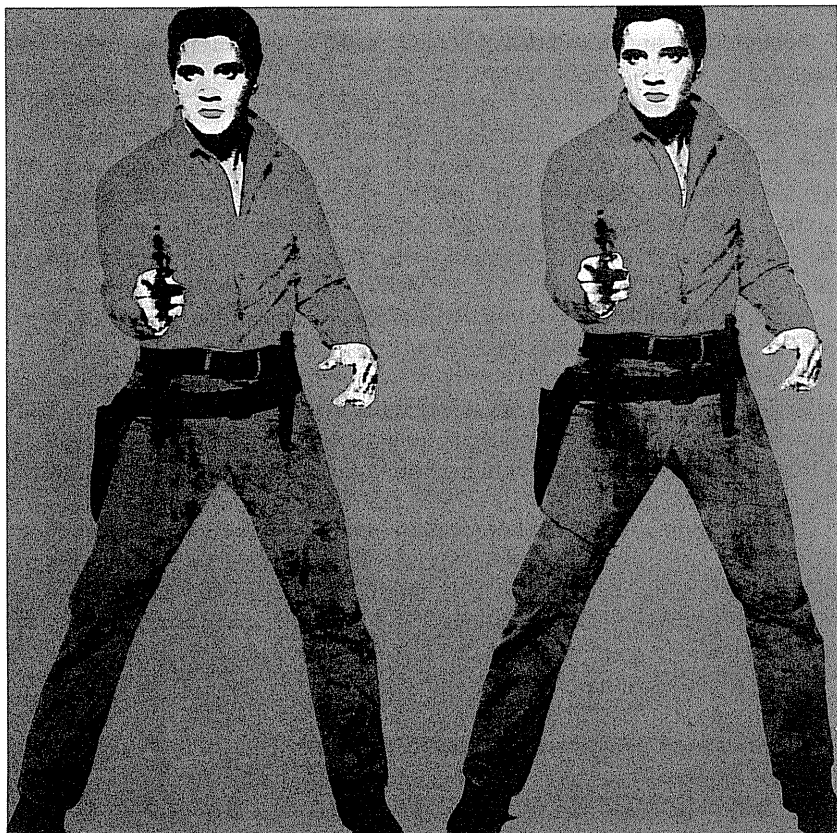
Studentské divadlo nese s sebou pro fakultu zajisté nesporný kulturní a společenský aspekt, který přispívá ke kompenzaci specificky náročného studia tak, aby z absolventů vyrostli nikoli pouze úzce zaměřeni specialisté, ale co možno celistvé osobnosti. Zde je na místě zdůraznit, že FI MU má v tomto směru vícero obdobných počinů: namátkou jmenuji třeba již třetí ročník filmového festivalu (studenti natočí a sestříhají vlastní scénáře, v nichž hrají jejich spolužáci), pravidelné vernisáže výstav studentských výtvarných prací v Bezejmenné galerii.

Snad ještě několik marginálních poznámek pro ty, kteří by si chtěli zkusit realizovat studentské divadlo i na své fakultě.

- Herce i členy podpůrného realizačního týmu je třeba si postupně vychovat a počítat s tím, že „hvězdy“ absolvováním fakulty odcházejí. Po stránce dramaturgické tudíž můžeme nasadit pouze to, na co tak zvané máme lidi: komický či dramatický talent, osobnost, která unese nebo naopak neunesne značný rozsah textu atp.
- Možná by bylo vhodné napoprvé začít autorským divadlem šitým na míru fakulty a až následně zvedat laťku dramaturgické náročnosti.
- Vlastní zkoušky je nutno vtěsnat do rozměru semestru, neboť mimo něj se nám dojíždějící studenti jednoduše nesejdou. Tlačí nás tedy čas a představení nikdy nebude režijně dotaženo.
- Je vhodné věnovat pozornost záznamu představení, případně i záznamu vzniku představení. První divadlo jsme na FI MU točili jednou kamerou, druhé již dvěma kamerami, třetí pak třemi. Kameramani by měli před natáčením představení alespoň jednou vidět, ne-li mít připravenou režii záznamu. Časem přijdeme i na takové drobnosti, že kupř. kameraman zaměřený na detaily musí mít tmavé oblečení, nejlépe černé, neboť se tu a tam ocitne v záběru jiných kolegů, přičemž světlé oblečení více vynikne a ruší. Nesmírně důležitou věcí při zpracování záznamu je stříh a kultivované titulky. Zdařilý záznam představení je důležitý pro kontinuitu studentského divadla na fakultě a lze se z něj následně poučit při přípravě inscenací dalších.
- Není od věci zabývat se včas také propagací studentského divadelního představení, a to jak na vlastní fakultě, tak na celé Masarykově univerzitě i mimo ni: plakáty, článek ve fakultním studentském občasníku, v Univerzitních novinách, pro zviditelnění v médiích využít Útvar vnějších vztahů při rektorátu MU (Marie Kratochvílová). Zde je třeba po pravdě přiznat, že masově komunikační média studentská divadelní představení zvysoka přezírají.
- Studenti-diváci zvláště nehumanitních oborů často neznají kód vnímání divadla, jsouce zvyklí spíše na film a televizi. Musíme se tedy přiznat na skutečnost, že recipienti tu a tam správně nepochopí specifik-

ké divadelní postupy a gesta, osobitou řeč divadla. Jejich nepřiměřené divácké reakce nás proto mohou zaskočit. Můžeme tomu do jisté míry předejít vytištěním a rozdáním divadelních programů, ve kterých vysvětlíme, o jaké představení se jedná a jaký je jeho režijní záměr.

divadla.com

A. Warhol, Elvis I a Elvis II (detail), 1964

Co nového v přírodních vědách

Fyzikálně-mechanické vlastnosti materiálů

VLADISLAV NAVRÁTIL

Mechanické vlastnosti materiálů zajímají lidstvo již od nepaměti a příslušná vědní oblast patří tedy k nejstarším vědám. Vždyť na tvrdosti hrotů šípů a oštěpů, na pružnosti luků, houževnatosti vláken a mechanických a tepelných vlastnostech kožešin a látek závisela často existence nejen jedinců, ale i celých kmenů a národů.

Věda o mechanických vlastnostech materiálů se rozvíjela po tisíciletí empirickým způsobem. Technologické postupy výroby a úpravy materiálů byly přísně utajovány a předávány z otce na syna, z mistra na učedníka a málokdy byly zapsány do knih. Tak se mohlo stát, že mnohé z těchto postupů byly zapomenuty (např. technologie výroby damascénské oceli, mistrovských houslí nebo přesného opracování velkých kamenných kvádrů).

Empirický způsob výzkumu mechanických vlastností materiálů (zejména kovů) slavil největší úspěchy v 19. a 20. století, avšak již ke konci 20. století vyčerpal prakticky své možnosti. Spolu s rozvojem jiných oblastí fyziky (objev dislokací, elektronová mikroskopie, kosmický výzkum apod.) došlo k jejich aplikaci v oblasti mechaniky a metalurgie kovů a následně k novému kvalitativnímu skoku v materiálové technologii.

Výčet oblastí materiálového výzkumu, které zaznamenaly v posledních dvou desetiletích značný rozvoj, je poměrně rozsáhlý. Patří sem například nová kvalita klasických kovových materiálů, titan a jeho slitiny, kovová skla, kompozity, keramika, povlaky, superslitiny, nanokrystaly a nanotechnologie.

Dále se pokusím nastínit jenom některé z nich:

Nová kvalita klasických metalurgických technologií

Fyzikální princip změny mechanických vlastností kovů a slitin je založen na tom, že vhodnými způsoby (tepelnou úpravou, příměsemi jiných prvků, změnou struktury apod.) ovlivňujeme pohyb dislokací – poruch, silně ovlivňujících většinu mechanických vlastností kovů.

Metallurgové a kováři doby bronzové i železné dosáhli v tomto směru velkých úspěchů, ale zdá se, že klasický způsob vytváření nových slitin pouhým sléváním kovů s následným tepelným zpracováním již asi nepřinese žádné kvalitativní zlepšení jejich mechanických vlastností. Nový kvalitativní skok by mohla v této oblasti přinést výroba materiálů v kosmickém prostoru, tj. bez rušivého vlivu gravitace.

Výzkumy posledního desetiletí však ukazují, že i v pozemských podmínkách lze ještě učinit významné pokroky ve zlepšení mechanických vlastností tradičních kovů (zejména ocelí), využijeme-li poznatků z jiných oblastí fyziky materiálů. Základním problémem je skutečnost, že některé látky nelze za běžných podmínek dokonale smísit tak, aby se částice jedné z nich staly efektivními překážkami pro pohyb dislokací. Jako příklad dvou takto obtížně mísitelných látek lze uvést systém Al + Al₂O₃ (oxid hlinitý je lehký a vždy „vyplave“ na povrch). Přitom by součástky vyrobené z takové slitiny měly mnoho výhod, byly by lehké a přitom velmi pevné. Dokonalého smísení těchto látek lze dosáhnout pomocí moderní technologie zvané „ospray“, jejíž podstata není na rozdíl od provedení složitá: jemné kapičky roztaveného hliníku jsou v horkém proudu dusíku obalovány jemným práškem oxidu hlinitého a teprve potom tuhnou na vodou chlazeném terčíku. Z takto vyrobené „slitiny“ jsou již v některých zemích vyráběny mechanicky a tepelně namáhané součástky nízké hustoty zejména pro letecký a kosmický průmysl.

Titan a jeho slitiny

Titan, stříbrolesklý kov s vynikajícími vlastnostmi, byl objeven v roce 1791 farářem z Cornwallu W. Gregorem. Čtyři roky po něm jej německý fyzik M.H. Klaproth nazval *titan* po Titánech, dětech Nebes a Země. Titan má na rozdíl od všech ostatních kovů téměř samé vynikající vlastnosti. Jeho hustota je blízká hustotě hliníku a pevnost je srovnatelná s pevností oceli (jeho slitiny s hliníkem a křemíkem mají nejvyšší poměr pevnosti ku hmotnosti). K vynikajícím vlastnostem titanu a jeho slitin patří i skutečnost, že jej živá tkáň lidského těla velmi dobře snáší, což úzce souvisí s jejich vysokou korozivzdorností.

Uvedené vynikající vlastnosti titanu jej předurčují k využití všude tam, kde jiné kovy selhávají. Někteří vědci jej z toho důvodu nazývají *kovem třetího tisíciletí*.

Titan a jeho slitiny jsou využívány již téměř půl století v kosmické technice a v leteckém průmyslu (motory a jiné speciální součástky), v průmyslu chemickém a v posledních desetiletích i v lékařství (umělé klouby a kosti).

Zajímavou vlastností slitiny *nitinol* (50% Ti, 50% Ni) je její tzv. *tvarová paměť* (shape memory). Ta spočívá v tom, že si součástka zhotovená

z této slitiny „pamatuje“ svůj tvar, který měla při teplotě T_1 , a přestože jí dáme při teplotě $T_2 \neq T_1$ jiný tvar, zaujme při návratu k teplotě T_1 původní tvar, který měla při této teplotě (důvodem je tzv. martenzitická transformace slitiny). Jev tvarové paměti se začíná využívat v technice (tepelné motory, kosmická technika) a v lékařství.

Přes všechny vynikající vlastnosti titanu nedošlo zatím k jeho masivnímu využití v běžné praxi. Důvodem toho je, že je sice hojně rozšířeným prvkem v zemské kůře, ale je v ní značně rozptýlen (málokdy tvoří ložiska jako jiné kovy). Pokud však technologové zvládnou tuto jedinou nevýhodu titanu, bude pravděpodobně po době železné následovat doba titanová.

Kompozitní materiály

Myšlenku vyrábět kompozitní materiály vnukla člověku pravděpodobně sama příroda. Vždyť stébla, kmeny, kosti a další živé systémy mají vynikající mechanické vlastnosti, prověřené miliony let jejich vývoje. Již samotný název napovídá, že se jedná o soustavu dvou nebo více látek s různými mechanickými vlastnostmi, z nichž jedna, tzv. *matrice* slouží k uložení druhé, většinou zpevňující *výztuže*. Typickým kompozitem, využívaným lidmi již delší dobu, je železobeton, kombinující křehkost a pevnost betonu s tažností a houževnatostí ocelových prutů v něm. Dále můžeme jmenovat sklolaminát, překližku, plněné polymery apod. Patří sem i tzv. damascénská ocel, podle pověsti vyráběná tak, že vykované ocelové plechy byly položeny na sebe a znovu několikrát kovány a nakonec speciálně zakaleny.

Současné perspektivní kompozitní materiály mají zpravidla buď kovovou, nebo nekovovou (plastovou) matici, někdy se používá i keramických materiálů. Mezi tzv. moderní kompozity řadíme materiály s dlouhými, velmi pevnými a lehkými vlákny, uloženými v plastové matici: některé vlastnosti kompozitů z nich dělají tzv. inteligentní materiály (smart materials), tj. materiály, které mají schopnost detekce např. deformací a poškození konstrukce. Jako vlákna kompozitních materiálů jsou užívána vlákna skleněná, uhlíková, aramidová, bórová, oxidová a karbidová. Jako matrice se užívá nejčastěji epoxidových pryskyřic, polyesterových a vinyloxyesterových pryskyřic, fenolických a termoplastových polymerů. Mechanické i některé ostatní vlastnosti kompozitních materiálů lze v současné době „naprogramovat“ tak, aby byly použitelné v dané oblasti techniky (např. „neviditelné“ letadlo „stealth“, vyrobené převážně z kompozitního materiálu na bázi uhlíkových vláken).

Keramika

Pod pojmem keramika chápeme širokou škálu látek, z nichž některé zná lidstvo již z prehistorické doby a jiné začíná využívat teprve v posledních desetiletích, či dokonce letech. Z chemického hlediska se jedná o oxidy, karbidy, nitridy, boridy, sulfidy, fluoridy apod. Technologie jejich výroby není už založena na pouhém tradičním vypalování v pecích, ale užívá se takových moderních technologických postupů, jako je vysokoteplotní slínování za vysokých tlaků, působení rázových vln a vibrací, ozařování neutrony a lasery, iontové implantace, elektroforézy, plazmochemických metod, kryogenických postupů apod.

Srovnáme-li vlastnosti keramických materiálů s kovy, docházíme k závěru, že na rozdíl od kujných kovů jsou keramické materiály pevné a často velmi odolné proti působení vysokých teplot. Jejich širokému využití jako náhrady za kovy však brání skutečnost, že jsou křehké. Příčinou jejich křehkosti je velmi malá pohyblivost dislokací (v keramikách jsou atomy mezi sebou nejčastěji vázány iontovými nebo kovalentními vazbami, a proto mají k dispozici jenom omezený počet skluzových systémů, tj. krystalických rovin, v nichž by se mohly dislokace pohybovat). Současná věda se snaží tyto příčiny omezeného pohybu dislokací odstranit cestou hledání vhodných příměsí (vytvoření plastické zóny před čelem trhliny) nebo technologickým zpracováním (zmenšováním rozměrů zrn, snižováním pórovitosti a odstraňováním sklené fáze).

V této oblasti bylo již dosaženo významných úspěchů, např. materiály na bázi ZrO_2 a Si_3N_4 se blíží svými vlastnostmi charakteristikám žárupevných ocelí a žárupevných niklových slitin s tím rozdílem, že jejich hustota je blízká hustotě hliníku. Takové keramické materiály jsou již používány k výrobě tepelně namáhaných součástí motorů v letectví, energetice, strojírenství a kosmické technologii.

Kovová skla

Kovy jsou typickými zástupci látek krystalických, charakterizovaných tím, že určitý základní motiv se pravidelně opakuje v trojrozměrném prostoru. Protože *dislokace*, čarová porucha zodpovědná za plastickou deformaci, je typická pro krystalický stav látky, bylo by jistě velmi vítané, kdybychom byli schopni dislokace z kovů nějakým postupem odstranit. V principu je to sice možné, ale dosti náročné, technologicky i finančně. Navíc takto vyrobené monokrystaly mají jenom výjimečně technicky použitelné mechanické vlastnosti.

Druhou, levnější cestou k výrobě bezdislokačních materiálů je uchování jejich amorfní struktury, kterou měly v roztaveném stavu, i v pevné fázi („zamrznutí“ struktury). Ukazuje se, že za určitých okolností to je mož-

né. V případě čistých kovů (např. Cu a Fe) je však třeba, aby rychlost poklesu teploty byla řádu 10^{10} K.s^{-1} . Chceme-li to uskutečnit, musíme tenký proud tekutého kovu „rozcívkat“ mezi dvěma rotujícími vyleštěnými válci chlazenými tekutým dusíkem na velmi tenký plíšek. Tak skutečně dosáhneme požadované rychlosti ochlazení a získané vzorky kovových skel mají tvar tenkých pásek s výbornými mechanickými vlastnostmi a zejména s vysokou odolností proti korozi.

Prudké ochlazení objemových součástek však není možné. Můžeme ale vytvořit vhodným postupem tenkou vrstvičku kovového skla pouze na povrchu součástky a tím ji učinit korozivzdornou. Cesta vede tím směrem, že pomocí laseru o značném výkonu vytvoříme na povrchu součástky velmi tenkou vrstvičku tekutého kovu, která se po přesunutí laseru do jiného místa prudce ochladí a tím se změní na kovové sklo. Praktické provedení pak předpokládá skenování celé součástky paprskem laseru.

R. Hamilton, Co vlastně dělá naše dnešní domovy tak odlišné, tak půvabné?, 1956

Ze současné medicíny

Moderní trendy v diagnostice a terapii epilepsie

MILAN BRÁZDIL

Epilepsie je nejčastější ze všech závažných neurologických onemocnění, a to jak u dospělých, tak i u dětských pacientů. Její incidence se ve vyspělých zemích pohybuje mezi 24-53/100.000 jedinců za rok, v rozvojových zemích je až trojnásobně vyšší. Prevalence aktivní epilepsie (poměrný počet epileptiků v populaci, kteří prodělali v posledních pěti letech alespoň jeden epileptický záchvat) je 0,5-1%; v ČR se tak v daném okamžiku nachází asi 70.000 pacientů s aktivním epileptickým onemocněním. Současně je třeba pamatovat na dalších asi 5% jedinců v populaci, kteří jsou v průběhu života postiženi ojedinělým epileptickým záchvatem a kteří tak nespĺňují jedno z hlavních kritérií pro diagnózu epilepsie – opakování záchvatů. Především pro svou četnost tak představuje toto onemocnění v každé společnosti významný zdravotnický a současně i sociální problém.

Epilepsie (padoucnice) jako nemoc postihující lidstvo od nepaměti byla díky dramatickému průběhu epileptických záchvatů v popředí lékařského zájmu již od nejstarších dob. Slavný Hippokratův spis o „morbus sacer“ z doby kolem roku 400 před naším letopočtem jako první podrobně pojednával o epileptickém onemocnění – „nemoci jako každé jiné“. V průběhu věků však mnohdy byla epilepsie laickou i odbornou veřejností nahlížena spíše jako „morbus demoniacus“ a jako s „dáblem posedlými“ bylo s epileptiky nejednou nakládáno. Prakticky až dvacáté století znamenalo zásadní zlom v péči o epileptické pacienty se zavedením racionální farmakoterapie, potvrzením účinnosti operační léčby u farmakorezistentních epileptických pacientů a definitivním vznikem epileptologie jako neurologické subspecializace. Podobně jako v jiných oborech i v klinické epileptologii můžeme v posledních zhruba deseti letech pozorovat řadu podstatných změn, které mnohdy zásadně modifikují zaběhnuté diagnostické a terapeutické postupy. Dřívější nazírání epilepsie (či přesněji epileptických syndromů), jako nemoci prakticky neléčitelné u významné části pacientů, se mění zejména se zaváděním nových antiepileptik do běžné klinické praxe a současně s renesancí epileptochirurgických terapeutických zákroků.

V oblasti diagnostiky hraje zásadní roli postupné pronikání sofistikovaných vyšetřovacích metod do rutinní praxe s cílem zvýšit senzitivitu i specifitu vyšetření. Základní vyšetřovací metodou v diagnostice epi-

lepší zůstává elektroencefalografie (EEG). Dřívější osmi- a šestnáctikanálové elektroencefalografy však byly v současnosti prakticky plně nahrazeny 21-kanálovými počítačovými EEG přístroji, čímž výrazně vzrostla kvalita a výtěžnost rutinních EEG záznamů. Podobně se běžným stalo dodatečné počítačové zpracování EEG záznamů ve smyslu frekvenčního a amplitudového mapování, které umožňuje hodnotit i diskrétní, vizuální analýzou stěží postřehnutelné abnormality. Mimo standardních nativních a pospánkových EEG vyšetření disponuje současná epileptologie řadou dalších možností jak zvýšit senzitivitu a lokalizační přínos elektrofyziologického vyšetření. Snad nejvýznamnější změnou je vybavení epileptologických pracovišť dlouhodobým video-EEG monitoringem, umožňujícím u indikovaných pacientů provádění dlouhodobého synchronizovaného snímání EEG křivky a video-záznamu. Tato metodika vede k získání přesných informací o průběhu klinických epileptických záchvatů, informací zcela zásadních pro detailní diagnostiku a topizaci epileptického procesu či diferenciální diagnostiku epileptických a neepileptických záchvatů. V rámci dlouhodobého video-EEG vyšetření se také na specializovaných pracovištích u části pacientů uplatňuje semiinvazivní a vzácněji (pouze v nezbytných případech) i invazivní snímání EEG aktivity (z blízkosti foramen ovale prostřednictvím „sfenoidálních“ elektrod, z povrchu mozku prostřednictvím subdurálních elektrod či z jednotlivých mozkových struktur pomocí intracerebrálních elektrod). Na poli zobrazovacích vyšetření mozku dnes zcela dominuje vyšetření magnetickou rezonancí (MRI); ta je jednoznačně v současnosti u epileptických pacientů MRI upřednostňována před CT vyšetřením, zejména u jedinců s ložiskovou či špatně kompenzovatelnou epilepsií. Na specializovaných epileptologických pracovištích jsou většinou využívány vysokorozlišovací přístroje o síle minimálně 1,5 T a některé speciální sekvence umožňující lepší diferenciaci šedé a bílé hmoty mozkové v detekci kortikálních dysgenézí či přesnější průkaz hipokampální sklerózy (například FLAIR sekvence). V několika posledních letech můžeme také pozorovat rychlé zavádění některých dalších MR metodik do klinické epileptologie. Je to především funkční MRI (fMRI), umožňující před event. operačním zákrokem vymežit funkčně významné části mozkového kortexu (především pro motorické a fatické funkce), či MR spektroskopie (MRS), která u některých pacientů bude moci být nápomocná v lateralizaci epileptického ložiska. Z dalších funkčních vyšetření je třeba zmínit především využívání PET (pozitronová emisní tomografie) a SPECT (jednofotonová emisní počítačová tomografie) vyšetření mozku u pacientů s nedostatečně kompenzovatelnou (farmakorezistentní) epilepsií, u nichž tato vyšetření většinou dokážou v rámci předoperačního vyšetření přispět k lokalizaci epileptického procesu. Nejpřínosnější se nyní z tohoto pohledu zdá subtrakce iktálního (během záchvatu provedeného) a interiktálního (v mezidobí mezi záchvaty provedeného) SPECT vyšetření u pacientů s epilepsií temporálního laloku. Navzdory rychlému vý-

voji nových paraklinických vyšetřovacích technik nicméně zůstává v diagnostice epilepsií nenahraditelná objektivní anamnéza, důkladná znalost záchvatové semiologie a podrobné neurologické, neuropsychologické a interní vyšetření pacienta.

Druhou oblastí, v níž můžeme v poslední dekádě pozorovat výrazný posun, je léčba diskutovaného onemocnění. Obecně je u správně léčené epilepsie (životospráva + farmakoterapie) prognóza vcelku příznivá, dochází i k úplnému vymizení záchvatů a úpravě EEG křivky. Přesto přibližně u 20-30% epileptických pacientů ani při správné léčbě kombinací antiepileptik nedojde k odstranění záchvatů. V takovém případě mluvíme o farmakorezistentních či intraktabilních epilepsiích (ve frankofonní literatuře „l'épilepsie rebelle“). U těchto pacientů dochází postupně mechanismem progresivní epileptogeneze k řadě strukturálních a funkčních změn, včetně vzniku sekundárních epileptických ložisek, čímž se epileptický proces významně posiluje (stoupá frekvence a intenzita záchvatů). Současně se objevuje řada psychických změn patrných posléze u pacientů i v mezizáchvatovém období – ulpívavost, poruchy paměti, těžkopádné myšlení atd. Vedle problému zdravotnického představuje péče o farmakorezistentní epileptiky i obrovský problém sociální – řada těchto pacientů vyžaduje trvalou či přechodnou ústavní nebo nemocniční péči (v ČR je v současnosti cca 25.000 takových pacientů) a ekonomický (celkové náklady na zdravotní a sociální péči o jednoho farmakorezistentního epileptika za rok dosahovaly v USA v roce 2001 částky cca 15.000 USD). Především na terapeutickou péči o tyto epileptické pacienty se tedy celkem logicky soustřeďuje zájem současné epileptologie. Vlastní aktuálně používané terapeutické postupy můžeme rozdělit od dvou samostatných (navzájem se však ovlivňujících) skupin – farmakoterapie a chirurgická léčba.

Na poli farmakoterapie epilepsie jsme po období relativního klidu byli v poslední dekádě 20. století svědky masivního vpádu celé řady takzvaných nových antiepileptik (AE) do klinické praxe. Již v roce 1989 byl na trh zaveden jednoznačně vysoce účinný vigabatrin, který byl však pro neúměrně vysoké riziko vzniku poruch zorného pole v posledních letech prakticky vytlačen novějšími preparáty. Jen o dva roky později, v roce 1991 vstoupil do klinického používání lamotrigin – triazinový derivát, který současnou selektivní blokádu napěťově řízených sodíkových kanálů a příznivým zásahem do patologicky fungujícího excitačního neurotransmiterového systému na synaptické úrovni dokázal zabránit záchvatům u řady do té doby intraktabilních pacientů a navzdory nutným vyšším nákladům tak přesvědčil o své oprávněnosti. V současnosti je lamotrigin považován za „zlatý standard“ mezi novými AE. V roce 1993 se na trhu objevily prakticky současně dvě nová AE: felbamát a gabapentin. Na rozdíl od jepičího života felbamátu (brzy prakticky stažen pro riziko aplastické anémie a pro svou potenciální hepatotoxicitu) je gabapentin používán v te-

rapii epilepsie stále, zejména pro nepochybnou šetrnost a bezpečnost vůči pacientovi (což je však vyváženo jeho nižší účinností). Další jednoznačně vysoce účinné antiepileptikum – topiramát – bylo zavedeno na trh o tři roky později. Svou strukturou preparát zcela odlišný od ostatních známých AE prokázal do současnosti minimálně čtyři známé mechanismy účinku, včetně pozitivní modulace současně inhibičních i excitačních neurotransmiterových systémů. Dosud posledním, v praxi již zavedeným antiepileptikem je levetiracetam (2001), který navzdory stále neznámému mechanismu svého účinku empiricky prokázal svoji opodstatněnost jako přídatný lék v péči o farmakorezistentní epileptické pacienti. Dosažitelnost celé řady antiepileptik s různým mechanismem účinku tak znamenala významný krok kupředu v racionální farmakoterapii. Na druhé straně však nástup nových AE vyžaduje od předepisujícího lékaře podrobnější znalosti stran farmakokinetiky a farmakodynamiky jednotlivých preparátů, jejich nežádoucích účinků, v případě převažující kombinované terapie také znalosti interakcí mezi současně podávanými léky a v neposlední řadě i jisté ekonomické zázemí pro finančně náročnou moderní polyterapii. Současné postupy ve farmakoterapii epilepsie doporučují zahájení léčby monoterapií antiepileptikem 1. volby (např. carbamazepin – především ložiskové epilepsie; valproát – především generalizované epilepsie) a při přetrvávání záchvatů přechod ke kombinované terapii dvěma, maximálně třemi antiepileptiky, včetně nových AE. Ve stadiu intenzivního výzkumu je pak v posledních letech vývoj specifických inhibitorů transportních proteinů MDR1, MRP1 a MRP2, jejichž patologicky zvýšená exprese v mozkových neuronech a glii se zdá být příčinou farmakorezistence alespoň u některých pacientů.

Druhým terapeutickým postupem, který v průběhu posledních 30 let opakovaně prokázal svůj význam a který v současnosti tvoří zcela nenahraditelnou součást péče o epileptické pacienti, je chirurgické řešení intractabilních pacientů. Právě na poli epileptochirurgie můžeme v posledním desetiletí pozorovat celou řadu nových trendů. Riziko vzniku závažných strukturálních a funkčních změn u dlouhodobě nekompenzované epilepsie nutí do dvou let pečlivě (nejlépe na specializovaném pracovišti) posoudit a v případě souhlasu pacienta eventuálně provést odpovídající epileptochirurgický zákrok. Vlastní zařazení do epileptochirurgického programu je však potřeba zvažovat velmi bedlivě a vysoce individuálně. Vždy je třeba především zvážit poměr přínosu operace a jejího rizika. Oproti riziku závažných peroperačních komplikací (cca 2%) zde stojí riziko komplikací vlastní epilepsie (mortalita u intractabilní epilepsie je cca 20x vyšší než u zdravých jedinců; výrazně vyšší morbidita spojená s úrazy při záchvatech; riziko náhlého nevysvětlitelného úmrtí u intractabilních pacientů /SUDEP/ je 1 z 200/rok; teratogenicita AE; progresivní epileptogeneze s odpovídajícími konsekvencemi). V neposlední řadě je třeba zvážit zcela individuálně vlastní přínos operačního řešení pro kvalitu ži-

vota postiženého jedince. V případě indikace chirurgického zákroku je naprosto zásadní velmi důkladné předoperační vyšetření pacienta, směřující k co nejpřesnějšímu vymezení tzv. epileptogenní zóny. Podle svého charakteru rozlišujeme dva typy epileptochirurgických zákroků – zákroky kurativní a paliativní. Kurativní zákroky mají za cíl odstranění epileptogenní zóny, tedy té části mozkové kůry, v níž epileptické záchvaty u daného pacienta počínají. Cílem zákroku je odstranění epilepsie jako takové a úplné vyléčení pacienta. Mezi zákroky kurativní v současnosti patří především výkony resekční – selektivní amygdalohipokampektomie, anteromedální temporální resekce (nahrazující dříve prováděnou temporální lobektomii), fokální kortektomie a rozšířené lesionektomie. Nejvyšší úspěšnosti (tj. bezzáchvatovosti) dosahují resekční výkony u pacientů s epilepsií temporálního laloku (70-80% pacientů), u extratemporálních epilepsií je úspěšnost výrazně nižší (cca 50%). Tam, kde odstranění epileptického ložiska není schůdné pro nemožnost jeho přesného vymezení či pro vysoké riziko pooperačního funkčního deficitu, zvažujeme zákrok paliativní. Jeho cílem je snížení frekvence epileptických záchvatů nebo odstranění záchvatů s vysokým rizikem pro pacienta (například záchvatů atonických). Mezi klasické paliativní zákroky je dnes řazena parciální kalosotomie (přerušování interhemisferálních drah v předních 2/3 corpus callosum) a funkční hemisferektomie (u katastrofických epilepsií malých dětí). Nově byl v druhé polovině 90. let do epileptochirurgického armamentária zařazen neurostimulační zákrok – chronická unilaterální stimulace nervus vagus. Při jeho užití dochází u více než 50% pacientů k více než 50% redukci záchvatů. Obecně platí, že zákroky paliativní jsou prováděny pouze u těch farmakorezistentních epileptických pacientů, u nichž nelze provést zákrok kurativní. Veškeré epileptochirurgické zákroky nutně musí být prováděny na specializovaných epileptologických pracovištích, splňujících přísná kritéria jak po stránce technického, tak i personálního vybavení.

Závěrem je nutné alespoň rámcově zmínit významný posun v zaměření současné epileptologie na psychosociální problematiku epilepsie. Výrazně více než dříve se péče soustřeďuje na již zmíněnou kvalitu života pacientů a na mezizáchvatové období. Byl jsou vlastní záchvaty nejvýraznějším projevem epileptického onemocnění, období mezi vlastními záchvaty představuje jednoznačně nejvýznamnější část života pacientů. Během tohoto období kromě nepředvídatelnosti záchvatů trpí řada pacientů také depresivní symptomatologií, nežádoucími účinky AE medikace, ekonomickou nejistotou a mnohdy také sociální izolací, tedy negativními projevy plynoucími z předsudků přežívajících ve společnosti z dob temné minulosti. Cílem léčby dnes přetvárá být pouze odstranění záchvatů „za každou cenu“, ale stává se jím stav, při němž má pacient co možná nejméně záchvatů při současné co možná nejvyšší kvalitě života. Vlastní integrace epileptických pacientů do normálního života a s tím spojená spo-

lečenská osvěta (celosvětově probíhající kampaň „Epilepsie – ze stínu na slunce“) pak v neposlední řadě představují jeden z hlavních úkolů současné epileptologie.

Doporučená literatura:

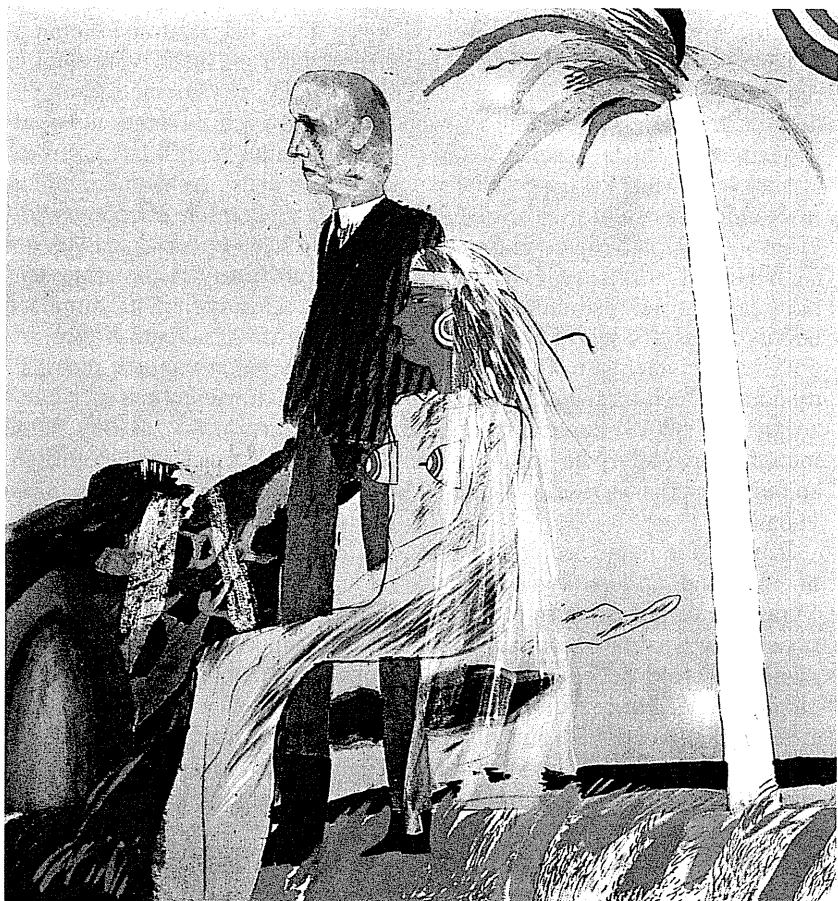
Engel J, Pedley T.A. (1998) *Epilepsy. A comprehensive textbook*. Lippincott-Raven, Philadelphia.

Engel J. (1993) *Surgical treatment of the epilepsies*. Raven Press, New York.

Komárek V, Brázdil M, Hadač J, et al. (2002) *Soubor minimálních diagnostických a terapeutických standardů u pacientů s epilepsií I-VII*. Medifórum, Praha.

Rektor I, Brázdil M, Tyrliková I. (1998) *Standard diagnostických a léčebných výkonů. Epilepsie*. Čes. Slov. Neurol. Neurochir. 4: 222-223.

Shorvon S. D. (2000) *Handbook of epilepsy treatment*. Blackwell Science, Oxford.

D. Hockney, První svatba, 1962

Jak to vidím já

Vrcholový sport: Kam kráčí?

ALEŠ SEKOT

Soudobá dynamika změn životního stylu obyvatelstva je nepopíratelná. Je výrazem mnohorozměrného a mnohdy rozporuplného propletence rozvoje výrobních technologií, hodnotového směřování a vzorců spotřeby. Zvýšený důraz na nezastupitelnost a prospěšnost motorických aktivit cílí k rozvoji pohybových schopností, žádoucího tělesného vývoje a fyzické zdatnosti jedince. Sport, zejména v podobě prezentované masovými komunikačními prostředky, je jak v aktivní podobě, tak v rovině diváckého prožitku, důležitou součástí moderního způsobu života. Přináší – bez přehánění – potěchu i zármutek stamilionům lidí. Vrcholné klání v ledním hokeji a kopané jsou toho – doslova globálně ilustrovaným – dokladem.

Pohybové aktivity v nejširším smyslu pojmově a významově přesahují řadu relevantních konceptuálních kategorií, v různém kontextu frekventovaných jak odborníky tak laiky. Můžeme se tak setkat s širokou řadou pojmů jako je pohybová aktivita, tělovýchovná aktivita, tělocvičná rekreace, tělesná výchova, tělesná kultura, tělesná činnost, tělesná cvičení, rekreační sport, výkonnostní sport, špičkový sport, vrcholový sport, elitní sport, profesionální sport, organizovaný a neorganizovaný sport, masový a amatérský sport, sport pro všechny. Již samotný výčet těchto mnohdy nejednoznačných výrazů odráží přesahy a vzájemné vztahy společnosti a sportu v rovině dynamiky sociální struktury, hodnotových orientací, povahy procesu socializace, fungování masových médií, profesionalizace a komercializace sportu či sportovního fandovství.

Pojem tělesná kultura se však v poslední dekádě silně konceptuálně a obsahově problematizoval zejména v důsledku rozporných projevů medializace a komercializace, když na pozadí přejímání formálních nánosů masové kultury prezentoval sport, cvičení a rekreaci jako zboží. Od poloviny osmdesátých let tak sociologicky signifikantní proces *komercializace tělesné kultury* přináší tělesnému cvičení charakteristické rysy tržně regulovaného procesu. Přitom dnes obecně dochází ke shodě, že sport má selektivní charakter, eliminuje slabší jedince. Podle výkonnostní úrovně pak rozlišujeme sport masově rekreační, sport výkonnostní a sport vrcholový (Novotný, 1995, s. 9).

Snad nejznámější dnešní odborník na mnohorozměrné vztahy společnosti a sportu Američan J. Coakley vyjadřuje danou problémovou oblast již tím, že důsledně používá sousloví *profesionální sport*, nikoli vrcholový sport (Coakley, J. 1999). U nás častěji používaná kategorie *vrcholový sport* lze vzhledem k její specifické hodnotové zakotvenosti, profesionali-

zaci a komercializaci považovat za fenomén vytěšňující se z rámce tělesné kultury jako její podsystém do zábavní sféry masové kultury, absurdně zcela opačným postupem, než je tomu u kultury obecně. Geneze masové kultury totiž principem nejnižšího společného jmenovatele směřuje k prohlubující se propasti mezi vysokým uměním směrem k plytkosti zábavy (Sekot, A. 2002), zatímco vrcholový sport vstupuje na půdu masové kultury (a tedy i zábavy) jako scéna naprosto špičkových vrcholných a účelově pěstovaných a motivovaných výkonů. Umělecký vrcholný výkon si jde svou svěbytnou originální cestou mimo bludiště zábavy a podbízení masové kultury a vzdaluje se tak masám, vrcholový sport formou masové zábavy naopak k masám cíleně míří. Masová kultura devaluje umělecký obsah, vrcholový sport v krajní podobě zpochybňuje smysl a poslání tělesné kultury. Masová kultura znehodnocuje proces duchovního rozvoje osobnosti, vrcholový sport posiluje konzumní vztah ke sportu a jeho přínos k všestrannému rozvoji jedince je přinejmenším sporný. Masová kultura nabízí masovou podívanou devalvované zábavy, vrcholový sport se vkrádá do života mas jedinců globálně přitažlivou podívanou. V obou případech je komerční rámec masové zábavy vykopen negativními dopady slábnoucí schopnosti aktivního přístupu k životu ve smyslu systematického a harmonizujícího úsilí o celostní duchovní a fyzický rozvoj osobnosti.

Sociologický pohled na sport je charakterizován myšlenkovou rozrůzněností základních soudobých badatelských směrů. *Funkcionalisté* chápou sport jako téměř náboženskou instituci, která využívá rituál a obřad k posilování společenských hodnot. Sport tak systémem výchovy a výuky přispívá k socializaci mladých lidí ve sféře soutěživosti a patriotismu. Atleti se stávají nositeli modelových rolí a jsou středem obdivu a úcty. Sport takto přispívá k adaptabilitě sociálního systému udržováním fyzického blahobytu a funguje dále pro sportovce i diváky jako bezpečnostní ventil tlumící napětí a agrese sociálně přijatelnou formou. Sport z pohledu amerického funkcionalismu sblížuje příslušníky společnosti a celé národy a zvyšuje tolik potřebný a nezastupitelný pocit jednoty a solidarity.

Teorie konfliktu naopak tvrdí, že sociální uspořádání je založeno na donucení a vykořisťování a že tedy sport zrcadlí a zároveň rozkládá řadu oblastí společnosti. Včetně těch, které akcentují váhu rozrůzněnosti v dimenzích pohlaví, rasy, etnika či sociální příslušnosti. Konfliktologové mají za to, že svět soudobého sportu je především velký byznys, kde profit hraje důležitější úlohu než zdraví a bezpečnost sportovců. Udržuje prý i falešnou ideu o tom, že úspěchu lze dosáhnout v kterékoli oblasti lidské činnosti pouze tvrdou prací, zatímco neúspěch je přičítán spíše samotnému jedinci než nespravedlivému uspořádání společnosti. Sport je pak opíjícím povzbuzujícím lidí ke hledání šálivého chvilkového pocitu blaha na úkor nalézání zdrojů osobních problémů a sociálních tenzí a hledání adekvátních forem jejich řešení (Schaefer, R.T., Lamm, R.P. 1995).

Interakcionalisté jsou při studiu a hodnocení uspořádání společnosti zvláště interesováni na pochopení běžného každodenního chování. Sport tudíž zkoumají na mikroúrovni otázkou, jak běžné chování odráží odlišné normy, hodnoty a nároky světa sportu.

Medicínský pohled na sport dnes nezbytně naráží na skutečnost, že fyzický výkon je limitován možnostmi lidského organismu. K jejich neustálému posouvání proto nestačí být jen zdravý, je nutné být zdravější než zdravý, tedy svým způsobem nemocný. Renomovaný odborník na dopingovou problematiku ve sportu Jan Hnízdil správně připomíná, že špičkový sportovec (mnohdy zároveň i pacient) totiž v zájmu nutného předpokladu úspěchu – v podobě rané specializace a extrémní jednostranné fyzické zátěže – rozvíjí některé svoje schopnosti a dovednosti na úkor jiných, a drasticky tak porušuje rovnováhu harmonického rozvoje své osobnosti. Se svým tělem zachází jako s pouhým mechanickým nástrojem sloužícím k dosahování špičkových výkonů. Častá zranění a zdravotní obtíže jsou potom jen logickým a nutným důsledkem bezohledného přístupu člověka ke svému tělu. Je sice pravda, že překonávání obtíží a limitů je výsostně lidské a obdivuhodné, záleží však na tom, ve jménu čeho jsou překonávány. Kupříkladu při záchraně lidského života bližního anebo naopak v zájmu liberálně tržních mechanismů vrcholového sportu (MF Dnes, 8. 8. 2002, s. A6).

Vrcholový sport spoluvytváří specifickým a relativizovaným způsobem společenská měřítka úspěchu, bohatství a prestiže. V tomto kontextu lze zaznamenat i další z dopadů vzájemné provázanosti vrcholového sportu a masových médií: Ve sportovních zprávách zaujímají stále větší plochu nápadné titulky a halasné komentáře k přestupům sportovních mediálních hvězd z jednoho sportovního klubu do druhého. Obdiv pak mnohdy sklízí ten, kdo má největší příjem, nikoli ten, kdo předvádí skutečně nejlepší sportovní výkon. V dolarech milionové sumy nám tak dávají na vědomí, *kdo*, kdy a za jakých podmínek má šanci stát se součástí výsad Olympu sportu a bohatství. Běžné pracovní usilování se stává posmívanou činností, která leží na opačném konci hodnotového směřování než vrcholný sportovní výkon. Lidsky optimální souběh systematické tvořivé práce a pravidelného provozování pohybových aktivit je tím do jisté míry devalvován kontrapunktem sportovní jednostrannosti. Sporným navíc zůstává, do jaké míry sportovní idoly působí i jako vzory celoživotně zakotvené pohybové aktivity a jsou motivačními činiteli všestranného rozvoje osobnosti.

Snad nejvýznamnější sociokulturní změnou, kterou prochází soudobý sport, je proces *specializace a profesionalizace*. Otto Penz v této souvislosti zmiňuje následující trendy:

1. Akcelerace sportovních gest ve smyslu neslábnoucího důrazu na *akční atraktivnost*. Například rychlostní rekordy v automobilové F 1 či v plavání jsou na samé hranici možností. Rychlost je stále důležitější a cen-

nější i v těch sportech, kde podstatnou roli hraje spíše zručnost či vytrvalost.

2. Dynamizaci sportu přispívají i *herní pravidla*.
3. Mediální zájem přitahuje též tzv. *sportovní turistika* – ostře globálně sledované přestupy vrcholových sportovců do zahraničních klubů.
4. *Medializace sportu* doprovázená stálým přístupem ke sportovním informacím opět v globální dimenzi (Weiss, O, Schulz, W. eds 1995, s. 67-70).

Masová média, zejména televize, se koncentrují na vysoce soutěživé sporty (nazývané také *elitní* či *profesionální*), které ztělesňují ty nejakcelerativnější aspekty sportu. V elitním sportu se setkáváme s nejrychlejšími, nejspektakulárnějšími a nejvzrušivějšími výkony atletů, tenistů, golfových hráčů, fotbalistů, hokejistů, basketbalistů, boxerů či motoristických šampiónů, kteří stále úporněji směřují k atraktivnosti svých výkonů a vystoupení. Dochází tak ke stavu, kdy právě ten největší segment sportu, pokrývající volnočasové aktivity a čistě amatérský sport, zůstává jako „nejpomalejší“ a nejméně divácky atraktivní, v „království neviditelná“ a je tak vytěsňen z možnosti spoluvytvářet modelování a další vývoj sportu obecně. Autoritativním interpretem sportovní zkušenosti se stává televize, která divákům bez rozdílu etnika, kulturního pozadí a místa bydliště současně nabízí ke konzumaci tytéž události a identické soutěžní sporty. Televize tak specifickým a jistě nejednoznačně působícím způsobem přispívá ke *globálnímu řádu* i šířením celosvětově rozšířené *sportovní monokultury*, sestávající spíše z úzkého okruhu sportovních disciplín považovaných za důležité, a to vzdor již existující popularitě jednotlivých sportů na jednotlivých kontinentech, regionech a zemích. Proces globalizace či amerikanizace je tedy provázán s problematikou *sportovního imperialismu* (Weiss, O, Schulz, W., 70-71). To se běžně odráží i v takových drobnostech, jako je popularita nošení dresů se jmény sportovních idolů mezi dětmi a mládeží, často aktualizovaná v průběhu a bezprostředně po skončení světových šampionátů v kopané nebo ledním hokeji.

Kinantropologický výzkum je tedy ve světle diskutovaných problémů postaven před řadu dosud mnohdy otevřených otázek: Za co dnes vlastně bojuje vrcholový sportovec? Ve jménu čeho překonává limity lidského organismu? Je vrcholový sport hybnou silou rozvoje masového rekreačního sportu? Jak hodnotit paradox stálého zvyšování rekordních sportovních výkonů na jedné straně, a klesající tělesné zdatnosti zejména mládeže v masovém měřítku (kupř. v případech testování nových branců) na straně druhé. Je vrcholový sport svým propojením s politikou a ekonomikou pouze odrazem problémů a chyb veřejného života? A hlavně: Je smysluplnější akcentovat masovou virtuální spektakulárnost vrcholového sportu či soustředit se na vpravdě masový rozvoj tělesné kultury a rekreačního sportu? (Sekot, A., 2003) Tyto otázky nemohou stát stranou naší pozor-

nosti ani vzdor konceptuálním nejasnostem, které daný problém provázejí. Právě hodnotová precizace nastolených otázek může přispět k precizaci relevantních pojmů a kategorií.

Nejednoznačnost hodnotového směřování sportovních aktivit je tedy zřejmá. Zatímco jedni vidí ve sportu především radost z pohybových aktivit a prostředek upevnění zdraví a celkové kondice, jiní spatřují ve sportu prostředek k získání exkluzivního postavení ve společnosti v řádu hodnot jako je materiální bohatství, obdiv, prestiž, společenské postavení, moc. Silící diferenciacie společnosti na jedné straně a postupující homogenizace masové kultury na druhé straně přispívají k prohlubování propasti mezi smyslem a směřováním rekreačního a vrcholového sportu. Míra konvergence či divergence, skutečného poslání a budoucího vývoje obou těchto fenoménů tak nesporně náleží k otevřeným otázkám a problémům budoucího vývoje našeho vnitřně hodnotově rozporuplného světa. Pro nás je výzvou k dalšímu zodpovědnému studiu dané problematiky zacílenému zejména k prakticky nosným krokům posilujícím zájem o pohybové aktivity jako součásti harmonického celostního rozvoje osobnosti.

Literatura

- Coakley, J. 2001. *Sport in Society*. New York: McGraw Hill.
- Čechák, V., Linhart, J. 1986. *Sociologie sportu*, Praha.
- Dutton, K.R.: 1996. *The Perfectible Body: The Western Ideal of Physical Development*. London: Cassel.
- Felix, K. 1993. *Komunikace v systému telesnej kultúry*. Habilitační práce. Nitra.
- Hodaň, B. 2001. *Tělesná kultura – sociokulturní fenomén*. Olomouc.
- Charvát Michal: 1999. *Hostilita ve sportu jako patologický problém*. In: Olympijské ideály v současném světě. Olomouc: Hanex pro FTK.
- Kirk, D.: 1999. *Physical Culture, Physical Education a Relation Analysis*. In. Sport, Education and Society. Mar 99, Vol.4, Issue 1.
- McCrone, K. 1988. *Sport and the Physical Emancipation of English Women*. London: Routledge.
- Nekola, Jaroslav. 2000. *Doping a sport*. Praha: Olympia.
- Novotný, J. 1995. *Ekonomika sportu*. Praha: VŠE.
- Perútka, J., Marek, J., Freda, J., Kössl, J., Reitmayer, L. 1985. *Dějiny telesnej kultúry*. Bratislava: SPN.
- Sekot, A. 2002. *Sociologie v kostce*. Brno: Paido.
- Sekot, A. 2003. *Sport a společnost*. Brno: Paido.
- Schaefer, R.T., Lamm, R.P. 1995. *Sociology*. New York: McGraw Hill.
- Weiss, O. – S. Schulz, W. (eds). 1995. *Sport in Space and Time*. Sien: WUV.

Slovo ekonomů

Krizové řízení ve veřejné správě

JAN ŠELEŠOVSKÝ

Specifickým segmentem řízení ve veřejné správě, který nabyl na aktuálnosti v posledních letech v kontextu s povodněmi v ČR a s nutností čelit potenciálnímu ohrožení ze strany mezinárodního terorismu, je oblast **krizového řízení**. Zahrnuje celou strukturu orgánů státní správy a také územní samosprávy, tj. orgány krajů a obcí. Dotýká se však i podnikatelské sféry, neziskových organizací i všech občanů. Za krizových situací je hlavní důraz kladen na činnost výkonných složek státu. Jejich akceschopnost je rozhodujícím faktorem pro zvládnutí krizového období.

Krizové řízení ve veřejné správě lze pojímat jako proces, ale také jako množinu souvisejících programů. Veřejný program pro krizové řízení, přes svou komplexnost a rozsáhlost, vychází z **veřejné politiky bezpečnosti státu**, ve které představuje jeden z jejích klíčových prvků, nástrojů či směrů její realizace. Jeho cílem je předcházet a čelit krizovým stavům včetně odstraňování a zmírňování jejich následků. Veřejný program pro krizové řízení, jako konkretizace dílčí veřejné politiky průřezového typu, zahrnuje zvláštní soubor definovaných a strukturovaných cílů, postupných kroků a metod, souvisejících manažerských procedur, disponibilních prostředků a schémat financování.

Krizové řízení ve veřejné správě lze vymezit z různých hledisek. Tento příspěvek se soustřeďuje na finanční souvislosti krizového řízení a příslušnou legislativní bázi. Z aspektu veřejných financí definujeme veřejný program pro krizové řízení jako široce koncipovaný program pokrývající vertikálně i horizontálně strukturu veřejné správy, promítající se v několika kapitolách státního rozpočtu, v rozpočtech krajů a obcí, případně rozpočtů státních fondů a vládních agentur. Zahrnuje běžné i kapitálové výdaje veřejných rozpočtů včetně programů reprodukce majetku zařazených v Informačním systému programového financování (ISPROFIN).

Identifikace veřejných programů pro krizové řízení je dána nejen jejich složitou strukturou, ale také překrýváním s jinými segmenty veřejných programů. Mnohé prvky programů nebo i celé podprogramy mají víceúčelový charakter a nelze je vždy jednoznačně přiřadit k tomu či onomu programu. Např. mnohým jiným programům či podprogramům v oblasti, zdravotnictví, školství, veřejné správy apod. je imanentní i potenciální význam pro segment krizových stavů.

Dalším faktorem vstupujícím do tvorby i realizace programu pro krizové řízení je aktuální bezpečnostní situace a **míra rizik**, resp. jejich uvědomění či „ocenení“ promítající se v konkrétních nástrojích, aktivitách i dis-

ponibilní fiskální kapacitě. Jde o determinanty mezinárodně politické povahy, o vnitřní bezpečnostní situaci, demografické i klimatické jevy, tvar a strukturu národního hospodářství, zejména zaměření výrobních odvětví, hospodářské i politické cykly a další faktory.

Všechny výše uvedené skutečnosti znesnadňují analýzu účelnosti a hospodárnosti programu pro krizové řízení. Složitost analýzy je také dána samou podstatou programu, který je cílově zaměřen na **potenciální veřejné služby** a tím se výrazně odlišuje od většiny veřejných programů s konkrétními produkčními nebo redistribučními záměry. Jde o veřejnou službu s „ochrannými“ užítky, realizovatelnými teprve v momentu dopadu krizového stavu, který má víceméně nahodilý charakter a nahodilou četnost. Uvedené konstatování má samozřejmě relativní platnost, neboť lze vycházet ze statistických zákonitostí. Nicméně jedná se o dlouhodobé časové horizonty.

Adekvátnost daného veřejného programu je tedy prověřována až vlastními akcí, která však nemusí nastat. Do jisté míry lze efektivnost veřejných programů pro krizové řízení testovat simulací prostřednictvím výpočetní techniky a cestou příslušných cvičení, které však mají omezený charakter. Kromě toho lze sledovat parciální podprogramy, z nichž některé mají konkrétní materiální výstupy (např. eliminace lokální havárie, dílčí nasazení techniky a technologie, úroveň zpracovaných plánů apod.). V tomto smyslu je možné sledovat jak účinnost, tak i hospodárnost parciálních podprogramů a využít různé metody a kritéria pro jejich analýzu.

Idea a základní funkce krizového řízení ve veřejné správě vycházejí z Ústavy České republiky a z Ústavního zákona č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti ČR. Obecné ústavní preambule jsou dále konkretizovány soustavou zákonů, vyhlášek a nařízení. Klíčové je zejména zákon č. 240/2000 Sb., o krizovém řízení (krizový zákon), zákon č. 241/2000 Sb., o hospodářských opatřeních pro krizové stavy, zákon č. 222/1999 Sb., o zajišťování obrany ČR, zákon č. 239/2000 Sb. o integrovaném záchranném systému, zákon č. 238/2000 Sb., o Hasičském záchranném sboru, dále pak kompetenční zákon (2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR), zákon o krajích, zákon o obcích, o hlavním městě Praze, rozpočtová pravidla i rozpočtová pravidla pro územní samosprávu.

Důležité pro pochopení krizového řízení ve veřejné správě je vymezení relevantních pojmů, ze kterých je nezbytné při analýze připravených a realizovaných veřejných programů vycházet. **Krizovým stavem** (situací) se podle § 2 odst. c) krizového zákon, rozumí mimořádná událost, při níž je vyhlášen stav nebezpečí nebo nouzový stav nebo stav ohrožení státu. Znění § 1 z.č. 241/2000 Sb. o hospodářských opatřeních pro krizové stavy dále doplňuje krizový stav ještě o kategorii válečného stavu. Ne každá mimořádná událost vyvolá potřeby vyhlášení krizového stavu. Rozlišování je významné nejen z hlediska věcných činností, opatření, rozhodování

vacích procedur a algoritmů, ale také z hlediska financování a použití příslušného daňového a sociálního instrumentaria v době, kdy **není vyhlášen** krizový stav, a v době **po vyhlášení** krizových stavů. Mají-li být uplatněny některé mimořádné nástroje, je nezbytné využívat možnosti dané krizovými zákony a **vyhlásit příslušné stupně krizových stavů**. Proto také vláda při povodních v Čechách v roce 2002 vyhlásila nouzový stav pro pět krajů postižených povodněmi.

Základní normu pro financování výdajů krizového řízení představuje zákon č. 218/2000 Sb. o **rozpočtových pravidlech**. Je v něm vymezena funkce MF ČR při vyhlášení některých krizových stavů. Ministerstvo financí spravuje také kapitolu Všeobecná pokladní správa, ve které jsou obsaženy potenciální zdroje pro řešení krizových situací.

Krizový zákon (240/2000 Sb.) řeší finanční zabezpečení krizových opatření na běžný rozpočtový rok a zároveň použití rezerv finančních prostředků na řešení krizových situací z vládní rozpočtové rezervy vyčleněné v kapitole Všeobecná pokladní správa. V souladu se zákonem lze za nouzového stavu a stavu ohrožení státu přiměřeně použít ustanovení o osvobození od dovozního cla. **Zákon o hospodářských opatřeních pro krizové stavy** (241/2000 Sb.) řeší ve svých ustanoveních zejména regulační opatření, doplnění daňových zákonů, zákonů o správních a soudních poplatcích. **Zákon o integrovaném záchranném systému** (239/2000 Sb.) řeší jak náhrady škod, tak finanční zabezpečení integrovaného záchranného systému. Do zákona je komplexně zapracována problematika ochrany obyvatelstva včetně civilní ochrany.

Významný je také **zákon o státní pomoci při obnově území** (12/2002). V zákoně se stanoví zásady pro poskytování státní finanční pomoci při obnově území postiženého živelní nebo jinou pohromou. Pokud došlo k narušení základních funkcí území v důsledku živelní nebo jiné pohromy, která je mimořádnou událostí, na základě níž byl vyhlášen stav nebezpečí nebo nouzový stav, může stát poskytnout krajům, obcím, dalším právnickým osobám, s výjimkou právnických osob hospodařících s majetkem státu, a fyzickým osobám státní pomoc na obnovu majetku sloužícího k zabezpečení základních funkcí v území.

Státní pomoc může být poskytnuta, pokud dotčená osoba doloží způsobem stanoveným nařízením vlády, že není schopna vlastními prostředky obnovit majetek sloužící k zabezpečení základních funkcí v území. Státní pomoc lze poskytnout až do výše nákladů, jež je nezbytné vynaložit na obnovu majetku poškozeného pohromou nebo na pořízení nového majetku, který bude plnit tutéž základní funkci jako majetek zničený pohromou. Na poskytnutí státní pomoci není právní nárok. Při poskytování státní pomoci se postupuje podle **zákona o veřejné podpoře** (zákon č. 59/2000 Sb.). Státní pomoc na obnovu nebo pořízení téhož majetku poškozeného nebo zničeného určitou pohromou lze poskytnout pouze jednorázově na základě rozhodnutí jednoho z ministerstev určených ve strategii obnovy území.

Majetkem sloužícím k zabezpečení základních funkcí v území je majetek ve vlastnictví dotčených osob, který bezprostředně slouží zejména k zabezpečení dopravní obslužnosti, veřejných telekomunikačních a poštovních služeb, zdravotnických, sociálních a školských služeb, bydlení, zásobování vodou, elektrickou energií, plynem, energetickými surovinami, potravinami, léky a krmivy pro živočišnou výrobu, odvádění odpadních vod, likvidace komunálního odpadu.

Kraj, v jehož územním obvodu došlo k narušení základních funkcí v důsledku pohromy, v přenesené působnosti vypracuje přehled o předběžném odhadu nákladů na obnovu majetku sloužícího k zabezpečení základních funkcí v území a předloží jej Ministerstvu financí do 7 dnů od uplynutí doby, na kterou byl stav nebezpečí nebo nouzový stav vyhlášen, nebo od zrušení těchto stavů před uplynutím doby, na kterou byly tyto stavy vyhlášeny. Při přípravě přehledu si kraj může vyžádat spolupráci pověřeného obecního úřadu, v jehož správním obvodu došlo k narušení základních funkcí pohromou.

Na základě vyžádání **Ministerstva pro místní rozvoj** a ve lhůtě jím stanovené předloží kraje a obce, v jejichž územních obvodech došlo k narušení základních funkcí v důsledku pohromy, stanovisko, v němž uvedou, v jaké míře jsou schopny z vlastních rozpočtů pomoci jiným dotčeným osobám, informaci o opatřeních obsažených v jimi zpracovaných krizových plánech a uplatněných v období stavu nebezpečí nebo nouzového stavu, z nichž je třeba dále vycházet při obnově území.

Ministerstvo pro místní rozvoj¹ ve spolupráci s **Ministerstvem financí** zpracuje na základě předaných podkladů návrh strategie obnovy území, který obsahuje zejména vymezení území, na jehož obnovu může být státní pomoc poskytnuta, cíle, na jejichž zabezpečení může být státní pomoc poskytnuta, včetně stanovení pořadí jejich důležitosti, určení ministerstev, která budou o poskytnutí státní pomoci rozhodovat, objem finančních prostředků pro určená ministerstva, formy státní pomoci. V případě, že státní pomoc bude poskytována na základě programů, též vymezení těchto programů a určení správců, určení ministerstva nebo kraje odpovídajícího za koordinaci činností.

Návrh strategie obnovy území předloží ministr pro místní rozvoj vládě ke schválení do 20 dnů po uplynutí doby, na kterou byl stav nebezpečí nebo nouzový stav vyhlášen, nebo po zrušení těchto stavů před uplynutím doby, na kterou byly tyto stavy vyhlášeny. Určená ministerstva poskytují státní pomoc na základě nařízení vlády.

Obecně lze využít tyto způsoby **financování krizových situací v ČR** včetně řešení následků škod a obnovy území:

1 Blíže viz zákon č. 12/2002 Sb., o státní pomoci při obnově území postiženého živelní nebo jinou pohromou a o změně zákona č. 363/1999 Sb., o pojišťovnictví.

- v rozsahu přidělených prostředků stanovených v jednotlivých kapitolách resortů
- z rozpočtové kapitoly VPS – na řešení krizových situací nebo na finanční zabezpečení integrovaného záchranného systému
- z vládní rozpočtové rezervy
- provedení výdajových restrikcí ve státním rozpočtu
- vydání státních povodňových dluhopisů podle zákona č. 530/1990 Sb., o dluhopisech (bylo např. použito při povodních na Moravě v roce 1997)
- schválení změny salda státního rozpočtu
- daňovými opatřeními (úpravou daňových sazeb některých druhů daní nebo zavedením speciální povodňové daně)
- využití mimorozpočtových zdrojů (ze státních fondů, z privatizačních výnosů apod.)
- pomalejší umořování dluhu (ztráty) v transformačních institucích (Česká konsolidační agentura)
- dary od domácích fyzických a právnických osob
- dary ze zahraničí
- využití předvstupních fondů (PHARE, ISPA, SAPARD)
- využití zvláštního Fondu solidarity EU (na škody z povodní 2002 je např. určeno 4 mld. Kč pro ČR)
- půjčkou ze zahraničí (např. úvěr od Evropské investiční banky byl použit na povodně 2002)
- pojištění (v roce 1997 ze škod cca 63 mld. uhradily pojišťovny asi 10 mld., v roce 2002 ze škod 72 mld. Kč je v řešení v pojišťovnách asi 32 mld. Kč)

Systém krizového řízení ve veřejné správě a připravené veřejné programy pro krizové řízení byly prověřeny povodněmi v ČR v roce 2002. Přestože celkové škody nejsou ještě definitivně dořešeny a příslušné analýzy procesů krizového managementu stále ještě probíhají, je možné poukázat na využití některých programů a zejména relevantních finančních nástrojů. Použité kategorie a jim adekvátní programy lze v zásadě rozčlenit dle cílových skupin na obce, občany a podnikatelské subjekty.

Stát pro obce vyhlásil **tři programy** pod správou Ministerstva pro místní rozvoj ČR. Jednalo se o „Program obnovy venkova“ (pro obce do 3000 obyvatel) s dotacemi na občanskou vybavenost a místní infrastrukturu až do 100 procent celkových nákladů. Dále o program „Obnova a rozvoj vesnic a venkovské infrastruktury“ (pro obce od 3001 obyvatel do 10 tisíc obyvatel) s dotačními tituly na opravu komunikací a místní infrastruktury až do 85 procent celkových nákladů. A konečně „Regionální program rozvoje strukturálně postižených regionů“, který byl určen větším městům včetně Prahy na opravu infrastruktury, a to do 80 procent ná-

kladů. Dále **stát poskytl obcím zdroje** potřebné pro řešení bezprostřední sociální a zejména bytové situace jejich občanů.

Hospodářská komora ČR odhadla škody **na majetku podnikatelů** a ušlém zisku ve výši 20 mld. Kč. Z toho téměř polovina celkových povodňových ztrát se vztahuje na malé a střední firmy, neboť velké společnosti se zpravidla proti vodě lépe technicky chránily a také více využívaly pojištné produkty. Podle odhadu Sdružení podnikatelů ČR bylo záplavami postiženo okolo 30 tisíc malých provozoven a živností. Proto významnou formou pomoci podnikatelům byly opatření přijatá v oblasti **daňové a celní politiky** (různé úlevy a osvobození postižených firem).

Vedle těchto nepřímých nástrojů, které se nejvíce uplatnily v podpoře podnikatelů, byly neméně důležité **programy na přímou podporu**. Např. podpory pro malé a střední podniky postižené povodněmi ze specifického programu Rekonstrukce ČMZR, a. s., zvýhodněné půjčky PGRLF, a. s., postiženým zemědělcům v programech Investice a Provoz, odpuštění ročních splátek úvěrů PF za nájem půdy a další privatizovaný státní majetek a zvýhodnění postižených podnikatelů v programech předvstupních fondů EU (PHARE, ISPA, SAPARD), např. program Obnova pro drobné podnikatele. Výše uvedené příklady nevyčerpávají možnosti financování a použití daňových nástrojů při řešení následků povodní. Další možnosti byly v rukou **obcí a krajů**, které používaly svoje rozpočtové zdroje jak k podpoře občanů, tak i podnikatelských subjektů.

Krizové řízení ve veřejné správě je specifickým segmentem veřejné politiky, který nabyl na aktuálnosti v posledních letech. Povodně v roce 2002 prověřily jeho reálné fungování. Nyní jde nejen o eliminaci škod, ale také o analýzu všech procesů, aby celý systém mohl být zdokonalen a jeho financování se stalo efektivnějším. K tomu slouží také výzkumný úkol řešení Ekonomicko-správní fakultou MU v Brně a zaměřený na financování krizového řízení a analýzu zkušeností z povodní. Kurz krizového řízení ve veřejné správě byl také nově zařazen do denního a kombinovaného studia pro některé obory fakulty. Současně pro zkvalitnění přípravy úředníků územních samosprávných celků byl na škole podle zákona č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů, akreditován příslušný vzdělávací program v rámci založeného Institutu veřejné správy ESF MU².

2 Blíže viz webová stránka ESF MU.

Aktuality v právu**Zásada zákonnosti veřejné správy
mění svůj obsah**

SOŇA SKULOVÁ

Již jednou jsme se v tomto časopise (č. 3 /2000) zabývali z (převážně) právního hlediska problematikou reformy veřejné správy v České republice. Tenkrát byla zdůrazněna nutnost chápat reformu veřejné správy jako široký proces, který se zdaleka netýká pouze nejčastěji prezentované a nejzřetelnější části či aspektu reformy, tj. změna struktury tzv. územní správy. Probíhají totiž také reformní procesy měnící obsahovou stránku, resp. promítající se do kvality činnosti veřejné správy.

Kvalita činnosti veřejné správy je však pojem příliš široký a může být chápán rozdílně. Pro postupně vytvářený a sdílený civilizační a hodnotový evropský prostor v jeho administrativní dimenzi se užívá označení „evropský správní prostor“, který lze definovat jako souhrn principů, pravidel a opatření, jež jsou jednotně uplatňována ve správní činnosti členských států Evropské unie.

Uvedený prostor se vyznačuje prosazováním nikoliv jednotných konkrétních pravidel pro každodenní fungování veřejné správy v členských zemích Evropské unie, nebo v zemích ucházejících se o členství, ale formulací a prosazováním určitých sdílených, společných standardů, jež vycházejí ze zmíněných společných hodnot (pro naše podmínky jsou vyjádřeny zejména v Ústavě a Listině základních práv a svobod) a z nich vycházejících principů, které by – pokud jde o veřejnou správu – měly určovat její kvalitu v jednotlivých zemích, a také kvalitu administrativy „bruselské“.

Postupem času se vyprofilovaly určité pilíře, na kterých by měl uvedený evropský správní prostor spočívat. Představují vlastně čtyři okruhy obsahových kritérií, jimž by veřejná správa měla být schopna dostát a naplňovat je na potřebné úrovni, a to v celém zmíněném prostoru. Těmito kritérii jsou jednak *spolehlivost a předvídatelnost*, dále *otevřenost a transparentnost* veřejné správy, další kritérium vyžaduje *odpovědnost* veřejné správy za přijatá rozhodnutí (včetně odpovědnosti za způsobenou škodu), v neposlední řadě se volá po potřebné *efektivnosti* veřejné správy.

Ve zmíněné předchozí stati jsme poukázali na některé reformní kroky znamenající v rovině právních úprav posun směrem k naplnění uvedených standardů. Šlo o přijetí zejména takových zákonů, jako je úprava svobodného přístupu k informacím, zákon o ochraně osobních údajů, zákon o odpovědnosti za škodu způsobenou při výkonu veřejné moci nezá-

konným rozhodnutím nebo nesprávným úředním postupem, zákon o veřejném ochránci práv.

Tím však zdaleka nebyly naplněny všechny požadavky kladené na naši veřejnou správu, ani oprávněná očekávání občanů na řádný výkon veřejné správy a jejich jednotlivých složek a všech každodenních činností, jak zřejmě každý může potvrdit z vlastní zkušenosti.

Požadavky na řádný a spravedlivý výkon veřejné správy a jejich výsledků jsou totiž hlubší a náročnější. Směrem k jejich naplnění nutně postupoval a dále směřuje právní vývoj ve sledované oblasti i v období po sepsání zmíněné stati v roce 2000.

Odehrály se některé významné změny, jejichž dopad představuje nastavení náročnějších požadavků na naši veřejnou správu. V souhrnu jde nebo má jít o určitý ucelený komplex vzájemně propojených změn, které bych chtěla alespoň rámcově nastínit. Všechny jeho články zatím nebyly realizovány. Mám na mysli zejména skutečnost, že doposud nebyla schválena nová úprava správního řádu jako základní a *pro futuro* univerzálněji než dosavadní úprava působící základní procesní norma upravující rozhodování všech subjektů veřejné správy.

Uvedené změny, ať již přijaté, účinné, nebo pouze ve stadiu návrhu, jsou podstatné, neboť ve svém důsledku přinášejí skutečné znáročnění kritérií pro činnost veřejné správy, a prohlubují dosavadní chápání *zásady zákonnosti*, resp. *legality*, jak je jako základní zásada pro veřejnou správu v právním státě stanovena.

Někdy se výstižněji hovoří o *zásadě právnosti*, neboť ve skutečnosti jde o respektování nejen zákonů, ale vázanost celým právním řádem. V této souvislosti nelze zapomínat, že součástí právního řádu České republiky jsou také vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal souhlas Parlament ČR a jimiž je ČR vázána, jak to vyplývá z tzv. *euro-novely Ústavy ČR* (ústavní zákon č. 395/2001 Sb.).

Pro veřejnou správu respektující a naplňující (zejména) shora uvedené standardy (které mají profilovat nejen správní prostor evropský, ale všech civilizovaných zemí, jak se můžeme dočíst mj. v dokumentech OSN, OECD a dalších organizací) se v literatuře i praxi vžilo označení „*dobrá správa*“. Pro činnost veřejné správy, zejména její nejvýznamnější část, tedy činnost rozhodovací, jsou na tomto základě formulovány a konkretizovány tzv. „*principy dobré správy*“.

Právě v posledním ze shora příkladmo uvedených novějších zákonů, tedy v zákoně o veřejném ochránci práv (zákon č. 349/1999 Sb.) se (zatím) poprvé setkáváme s výslovným použitím termínu „*principy dobré správy*“, které mají – vedle požadavku zákonnosti a respektování principů demokratického a právního státu – sloužit jako kritérium ombudsmanova hodnocení činnosti veřejné správy. Nepochybně tedy náleží k zákonným kritériím pro činnost veřejné správy. Pojem dobré správy však ani v citovaném zákoně, ani v jiném právním předpise není definován.

Tím, že cit. zákon uvedený pojem v rovině požadavku na kvalitu jednání úřadů staví *vedle* požadavku zákonnosti, lze dovodit, a obvyklá praxe ombudsmanských institucí tomu nasvědčuje, že pod pojem dobré správy se řadí nejen hlediska právní, ale i jiná, zejména z oblasti etické nebo oblasti ekonomické, např. požadavky na slušnost, zdvořilost, ochotu, hospodárnost, úspornost apod.

Z uvedeného je zřejmé, že *pojem dobré správy může být chápán také v širším významu*, kdy zahrnuje rovněž hlediska povahy neprávní, která se mohou, ale nemusí stát právně závaznými v závislosti na jejich zakotvení v rámci konkrétního právního řádu.

Náš zájem je však zaměřen na principy, které jsou právně závazné. V nastíněném kontextu bychom mohli hovořit o *principech dobré správy v užším pojetí* nebo snad výstižněji o *právních principech dobré správy*, které bývají řazeny k obecným principům ovládajícím správní právo.

Kde a jak tedy hledat obsah pojmu a položky, které jej mají naplňovat? Jaké jsou principy dobré správy a jak je to u nás s jejich závazností? To jsou otázky, na něž by měl znát odpověď nejen ombudsman, ale také veřejné správy, jakož i soudy, jež jsou povolány činnost veřejné správy kontrolovat. Povědomost by o nich měla mít také veřejnost a občané jako subjekty, kterým veřejná správa slouží.

V oblasti formulování a prosazování obecných principů pro veřejnou správu, obecných principů správního práva, naplňuje se v našem právním kontextu úloha především vyšších soudů, zejména pak Ústavního soudu a Evropského soudu pro lidská práva (a vzhledem k procesu sbližování práva a přístupu našeho Ústavního soudu k jeho judikatuře také již Evropského soudního dvora), které rozhodují zejména na základě takových dokumentů, jako jsou ústavní dokumenty, především katalogy základních práv a svobod a mezinárodních smluv o lidských právech, zejména evropské Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (publikována pod č. 209/1992 Sb., dále jen „Úmluva“), a z nich obecné zásady vyvozují nebo je formulují a nacházejí pro ně výstižná označení (která se pak uplatňují mezinárodně a univerzálně) a poté se o ně ve svých rozhodnutích opírají.

Soudy pak – zvláště soudy v rámci správního soudnictví – z těchto existujících principů veřejné správy vycházejí při své přezkumné činnosti vzhledem k rozhodnutím správních orgánů a konkretizují svou aplikační činností tyto principy a zásady pro podmínky jednotlivých případů.

Již po relativně dlouhé období sehrává významnou úlohu v tomto procesu pro naše prostředí *Rada Evropy*. Ve vztahu k této mezinárodní organizaci lze v nejobecnější rovině konstatovat, že k jejím prioritním úkolům patří – spolu s ochranou základních práv a svobod – podpora principů, o které se opírá právní řád demokratických států.

Hodnotovou základnou či zdrojem je přirozeně již zmíněná Úmluva, která vychází z Všeobecné deklarace lidských práv a která se stala celoevropským měřítkem pro akty veřejné moci.

Obecnějším (ve smyslu okruhu záležitostí, na něž se vztahuje) garančním prvkem je skupina dokumentů Rady Evropy přijatých ve formě rezoluce nebo doporučení. Působí jako kultivující činitel pro dobrou správní praxi, mající zabezpečit ochranu základních práv a svobod v těch ohledech, kde může být dotčena rozhodovací činností veřejné správy. Nejde pouze o zajištění podmínek spravedlivého procesu při rozhodování ve věcech spojených se správou věcí veřejných, ale také o příslušnou kvalitu obsahové stránky rozhodnutí.

Doporučení Rady Evropy adresovaná vládám členských států a přijímaná od 2. poloviny 70. let postupně systematicky vyjadřují zásady obecné činnosti veřejné správy, a to se zvláštním zřetelem k ochraně fyzických a právnických osob, jejichž práv právem chráněných zájmů se může správní činnost dotýkat. Právní povahou jde o *soft-law*: Výbor ministrů RE může vlády členských států požádat, aby byl informován o tom, jaká opatření byla učiněna ve vztahu k těmto doporučením, avšak existuje možnost složení výhrady k některým doporučením nebo jejich ustanovením. Těchto doporučení se však lze v kterémkoliv členském státě, i když nepřímo, dovolávat, neboť jde o dokumenty obecně považované za vodítko pro domácí legislativu i pro administrativní praxi.

Výbor ministrů Rady Evropy neopomenul ani otázku zajištění postavení veřejných úředníků jako objektivních a nestranných (a nepodléhajících korupčním tlakům) vykonavatelů veřejné správy, neboť v roce 2000 přijal doporučení, které stanoví podmínky pro jejich řádnou činnost a zároveň i nutnou ochranu jejich práv. Jde o vytvoření podmínek pro řádnou veřejnou správu, tedy takovou, která ve svých rozhodnutích zohledňuje všechna potřebná hlediska a není ovlivňována hledisky nelegitimními. Zanedlouho se přesvědčíme, že v tomto směru se prosazují určité snahy a konkrétní kroky také u nás.

Není zde prostor ani není cílem podávat přehled nebo rozbor všech uvedených dokumentů, ba ani všech principů či zásad, které jsou uvedených dokumentech zařazeny.

Zmíním tedy principy hlavní, mířící na kvalitu obsahové stránky rozhodnutí. Ty již ustáleně používané budou v textu zvýrazněny:

Orgán veřejné správy je především povinen nesledovat jiný než předepsaný účel, vycházet jen ze skutečností relevantních pro daný případ při současném zachování objektivitu a nestrannosti (*princip sledování stanoveného účelu* a *princip nezneužití uvážení*), dodržování *principu rovnosti před právem* a *zákazu diskriminace*, dodržování *principu proporcionality* (tedy *přiměřenosti* zásahu či postupu orgánu veřejné moci vzhledem k zákonem předpokládanému a sledovanému účelu), včetně

požadavku rozhodovat v rozumné, dané věci *přiměřené lhůtě*, posuzovat zvláštní okolnosti případu v souladu s uplatněním obecných směrnic (*princip předvídatelnosti, resp. legitimního očekávání, právní jistoty*).

Vedle těchto požadavků na obsahovou stránku rozhodování nacházíme další požadavky zaměřené spíše na *procesní stránku* nebo *garantující* naplnění shora cit. požadavků obsahových, jako je *zveřejnit obecné směrnice* ovládající správní uvážení, požadavek na *odůvodnění odchýlení se od směrnic*, kteréžto oba požadavky směřují zejména k naplnění principu předvídatelnosti, a dále požadavek zajištění práva *seznámit se s odůvodněním* správního aktu a práva *být poučen* o postupu při odvolání proti správnímu aktu.

Správní akt vydaný s použitím volné úvahy správního orgánu musí být *vždy přezkoumatelný soudem* nebo jiným nezávislým orgánem, aniž by to vylučovalo možnost přezkoumání správním orgánem jak z hlediska zákonnosti, tak z hlediska účelnosti.

Ze stručného přiblížení obsahu předmětných dokumentů je zřejmé, že obsahují obecná pravidla vztahující se zejména k té stránce rozhodování veřejné správy, které má zaručit *spravedlnost a řádnost, resp. správnost rozhodování*, tedy požadavky z hlediska ochrany veřejných subjektivních práv nejdůležitější a svým dosahem vůči rozhodování veřejné správy nejširší a nejobecnější.

Takto formulované principy dobré správy jsou jakýmsi modelem vybudovaným na bázi „minimálního nutného společného základu“ v členských zemích Rady Evropy. Vzhledem k specifikům našeho právního řádu, veřejné správy s její konkrétní tradicí a současnou situací je nutno tuto základní „sít“, která je určena k zachycování a eliminaci prohřešků proti minimálnímu standardu spravedlnosti a řádnosti výkonu správy, podle nich dopřesňovat a doplňovat.

Uvedená nutnost je odůvodněna nejen politickým závazkem, který Česká republika na sebe vzala členstvím v Radě Evropy, ale také závazností Úmluvy pro Českou republiku. Je nepochybné, že standardy konstituované shora uvedenými dokumenty jsou kritériálními rovněž pro veřejnou správu v České republice.

Současné působení obou „zdrojů“ principů vzniklých na bázi Rady Evropy (Úmluvy a „doporučujících“ dokumentů Rady Evropy) má tedy, jak již bylo řečeno, společný hodnotový základ a také synergický efekt, posilující profilaci a prosazování principů dobré správy.

Efekt uvedených dokumentů a účinnost principů v nich založených je zásadním způsobem posilována rozhodovací činností *Evropského soudu pro lidská práva* (ESLP), který ve své judikatuře vytváří, resp. dotvárí a precizuje jednotlivé principy dobré správy. Příkladem může být často uváděný princip *proporcionality* (přiměřenosti), *předvídatelnosti* (právní jistoty), *odůvodňování*.

V současné „těsně předvstupní“ situaci České republiky a její administrativy je důležité připravit se na unijní prostředí a v úvahu brát také unijní standardy v uvedené oblasti.

Pro administrativu členských států Evropské unie je totiž uvedený efekt působení Rady Evropy a ESLP posilován působením *Evropského soudního dvora* (ESD) v tomto směru. Jde o proces v evropském kontextu vyvíjející se již delší období, jehož výstupy a směry mají pro naše podmínky značný význam vzhledem k začleňování do evropského správního prostoru uvedenými principy ovládaného.

V činnosti ESD je patrná snaha formulovat pravidla odlišující dobrý výkon správní činnosti od špatného. K nejfrekventovanějším principům patří princip rovnosti, princip vázanosti správy zákony, popř. právem, princip omezené volnosti správního rozhodování, popř. diskreční pravomoci, princip odpovědnosti správy, princip proporcionality a princip legitimního očekávání.

Zejména *princip legitimního očekávání (právní jistoty)* a *princip proporcionality* lze pro správný výkon diskreční pravomoci veřejné správy považovat za rozhodné, neboť směřují k zajištění správnosti a spravedlnosti obsahové stránky rozhodnutí ve správním uvážení vydaných. Oba uvedené principy jsou považovány za „principy na vzestupu“, neboť se předpokládá růst jejich významu a dosahu.

Uvedenému tvrzení nasvědčuje relativní častost práce s těmito principy v rozhodování jak ESLP, tak ESD a s tím související jejich značná pracovitost.

Závaznost, význam a potřebnost těchto principů se proto nutně musí promítnout také do příslušných právních úprav v České republice, jakož i do rozhodovací praxe správní i soudní. Jak ukážeme o několik odstavců níže, skutečně se tak děje, resp. jsou pokládány základy pro uplatnění uvedených (a dalších) principů dobré správy, jež potřebným způsobem rozšíří či spíše učiní zcela obecným prostor jejich uplatnění v rozhodování veřejné správy.

Na tomto místě je vhodné připomenout již vícekrát „vzývaný“ společný hodnotový, a proto také „principiální“ základ, jak je výslovně formulován v Preambuli Ústavy a založen v některých jejích ustanoveních, i v ustanoveních Listiny. Na tomto místě je nutno konkrétněji poukázat na ústavní základ principů legitimního očekávání a přiměřenosti, který spočívá zejména v ústavní zásadě rovnosti a v limitování výkonu veřejné moci, její povahy služby všem občanům, jakož i v úctě k lidským právům a úctě k právům a svobodám člověka a občana.

Existence, závaznost a cesty formulování a prosazování principů dobré správy jsou z dosud uvedeného snad dostatečně patrné, avšak přesto nepůsobí a nejsou respektovány bezproblémově či automaticky, jak tomu nasvědčuje situace v této oblasti v České republice.

Problémy či postupně zaplňovaná bílá místa lze spatřovat v rovině právních úprav, jež by principy dobré správy měly vhodným způsobem zavádět, ale také v aplikační praxi, včetně soudního přezkoumání.

Za základní či nejobecnější příčinu lze zřejmě považovat přerušenu kontinuitu přirozeného vývoje a přetržku v propojení s vyvíjejícím se demokratickým a právním prostředím uznávajícím hodnoty, z nichž dané principy vycházejí a v němž byly a jsou tyto principy prosazovány vhodnými, plynule se zdokonalujícími mechanismy.

V dosud shora nastíněném prostředí evropského správního prostoru (a širěji založené sféře dosahu Rady Evropy) je nutno chápat pojem „právnosti“ („zákonnosti“) vskutku v širších dimenzích, než tomu bylo či doposud je u nás zvykem. Takto pojatá právnost totiž znamená soulad s ústavou, s obecnými právními zásadami, psaným právem a sekundární legislativou, obyčejovými pravidly mezinárodního práva bezprostředně účinnými ve vnitrostátním právu, se soudcovským právem a s interními směrnicemi, pokud se jich lze dovolat před soudem.

Pro potřebnou kultivaci prostoru rozhodování správních orgánů, odpovídající uvedenému širšímu kriteriálnímu rámci právnosti, je nutno také pro naše podmínky nalézt odpovídající cesty a způsoby.

Přímé působení potřebných zásad může nejlépe zajistit vyšší, resp. obecnější úroveň jejich stanovení v právním řádu, zároveň však, jak jsme již dříve naznačili, úroveň dostatečně zřetelná a konkrétní.

Vhodným místem pro zapojení principů do právního řádu, tedy na dostatečně obecné úrovni, ale zároveň dostatečně blízko správní praxi (blíže než je Ústava, Listina, mezinárodní smlouvy či doporučující dokumenty Rady Evropy), a také v dostatečně konkrétní formě (konkrétnější, než jsou obecné zásady právní, a to zejména ty nepsané), může být jejich zařazení jako obecných zásad činnosti správních orgánů, tedy jako tzv. obecných zásad, „pravidel“ správního řízení.

Dosavadní úprava základních zásad správního řízení (zejména §§ 3 a 4 zákona č. 71/1967 Sb., o správním řízení – správního řádu) směřuje především k procesní stránce rozhodování, a pokud jde o vlastní obsah rozhodnutí, jeho kvalitu (spravedlnost, účelnost) výslovně neřeší.

Kvalitativní posun potřebným směrem, tedy včlenění, resp. doplnění zásad dobré správy do tzv. **základních zásad správního řízení**, měla by přinést navrhovaná nová základní procesní norma – správní řád. Podle důvodové zprávy vychází tento návrh nejen z tradic úpravy správního řízení na našem území, ale také z judikatury bývalého Nejvyššího správního soudu, a z dosavadní judikatury obecných soudů ve správním soudnictví; čerpá rovněž ze zdrojů zahraničních, jako jsou úpravy správního řízení v některých zemích (Polsko, SRN, Rakousko, Nizozemsko), jakož i z judikatury ESD a ESLP, a využívá též dříve zmíněné dokumenty a Rady Evropy.

Mělo by tedy v rovině legislativní a následně aplikačně právní dojít k přímějšímu a zřetelnějšímu napojení rozhodování naší veřejné správy na hodnotové a principiální zdroje, o nichž zde pojednáváme. Že nejde pouze o záležitost proklamativní či formální, vzápětí doložíme.

Jaké zásady by tedy měly napříště správní řízení určovat? Jde konkrétně, slovy zákonné předlohy, vedle nezbytné a nepochybné zásady *legality* (již v platné úpravě výslovně zakotvené) o zásadu *předvídatelnosti* (*právní jistoty* – pozn. aut.), *rovnosti* (nejen procesní, ale i materiální – pozn. aut.) všech osob a *zákazu diskriminace, ochrany dobré víry, účelnosti* (zde míněno ve smyslu efektivnosti, vhodnosti – pozn. aut.) a *souladu s veřejným zájmem* a o zásadu *zákazu zneužití správního uvážení*.

Zásada uvedená na posledním místě, tedy zákaz zneužití správního uvážení, nemá svůj vlastní samostatný obsah¹, ale bude naplněna řádným uplatňováním zásad dříve uvedených, resp. obecněji respektováním principů dobré správy a principů právního státu, které rozhodování ovládají.

Konkrétní profilace této zásady je do značné míry úkolem pro nově konstituované správní soudnictví, které z tohoto hlediska bude rozhodování veřejné správy přezkoumávat (vycházíme ze znění § 78 odst.1 zákona č. 150/2002 Sb., správního řádu soudního, in fine).

Důležité je, že se citované zásady mají podle návrhu promítnout také do jednotlivých konkrétních ustanovení navrhovaného znění správního řádu. Tím by měla být v potřebné a dosažitelné míře prohloubena jistota správních orgánů, pokud jde o správné používání obecných principů.

Jeden z hlavních přínosů navrhované úpravy správního řízení lze spatřovat právě v tom, že zásady bude výslovně formulovat zákon a že dále budou konkretizovány v jeho jednotlivých ustanoveních (zda dostatečně či nikoliv, to ukáže praxe, event. soudní přezkoumání), čímž by měly odpadnout případné pochybnosti o závaznosti uvedených zásad nebo dokonce jejich neznalost ze strany těch, kteří ve veřejné správě rozhodují.

Je tedy zřejmé, že oba z uvedených „principů na vzestupu“, tedy přiměřenost a předvídatelnost, byly při zpracování návrhu zohledněny a měly by skrze takto dostatečně konkrétní a přitom obecně závaznou a široce působící zákonnou úpravu ovládat prostor správního rozhodování.

Pokud však jde o základní otázku závaznosti právních principů dobré správy, je nutno přijmout následující závěr, a to bez ohledu na to, jaký bude konkrétní osud předloženého návrhu, který může činnost veřejné správy ve sledovaném ohledu zjednodušit a život spravovaných subjektů tak rychleji vystavit jistějšímu a spravedlivějšímu správnímu rozhodování.

Příslušné principy dobré správy již ovlivňují a nadále budou ovlivňovat správní uvažování vykonavatelů veřejné správy a působit tak k její kulti-

¹ Jak již bylo dříve uvedeno v souvislosti s obdobnou zásadou „vygenerovanou“ na bázi Rady Evropy a judikaturou ESLP.

vaci směrem (od „prosté“ zákonnosti) k vyšší úrovni správnosti a spravedlnosti rozhodnutí veřejné správy.

Autoritativně posuzovat, zda a v jaké míře a kvalitě se tak v činnosti (či nečinnosti) veřejné správy děje, přísluší v prvé řadě do pravomoci soudů, zejména ve správním soudnictví. Principy dobré správy by měly být stanoveny jako závazné kritérium pro kontrolní činnosti soudů vůči aktům veřejné správy vydaným na základě správního uvážení.

Nyní jen v základních konturách uvedme, že se pro naše současné podmínky – s intenzivní potřebou kultivovat oblast správního uvažování – stala zásadním momentem a východiskem potřebných změn v tomto směru nová úprava **správního soudnictví** a činnost nově ustaveného Nejvyššího správního soudu. Vedle správního soudnictví je neméně významnou legislativní změnou vytvářející pro moc soudní další prostor pro kultivační působení uvedeným směrem nové znění části páté občanského soudního řádu.

Obě uvedené právní úpravy založily prostor pro formulování a prosazování principů dobré správy pro rozhodování veřejné správy se správním uvážením. Ze znění zmíněných úprav je patrné, že principy dobré správy mohou z pohledu příslušných soudů napomoci k posouzení event. „*zneužití správního uvážení*“ (již cit. § 78 odst. 1 soudního řádu správního), k posouzení „*přiměřenosti ukládaných administrativních sankcí*“ (odst. 2 téhož ustanovení), ale i „*správnosti rozhodnutí*“ v rámci přezkoumání podle **části páté o.s.ř.** (§ 250i zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění účinném od 1.1. 2003), tedy věcí, kdy o správní orgány rozhodovaly o otázkách občanskoprávní, obchodněprávní, pracovněprávní či rodinněprávní povahy, jak uvedené pojmy a režimy zmíněné úpravy zavádějí.

V našem právním řádu však kromě již zmíněných najdeme další důkazy existence a závaznost principů dobré správy, resp. těch zásad, které uvedené principy naplňují, i když takto vždy výslovně označeny nejsou.

Z předpisů s obecným dosahem lze uvést např. úpravu vztahující se na široký okruh osob podílejících se přímo na výkonu veřejné správy. Pro závaznou aplikaci principů dobré správy byla poměrně nedávno založena povinnost tyto principy ve vlastní rozhodovací činnosti respektovat, a to novou **úpravou povinností státních zaměstnanců** (srov. § 61 zákona č. 218/2002 Sb., tzv. služebního zákona, jenž má obecně nabýt účinnosti 1.1. 2005) a **povinností pracovníků územních samospráv** (srov. § 16 již účinného zákona č. 312/2002 Sb.)

Jde o zajímavou změnu či posun také v tom směru, že řada ustanovení zajišťujících nestrannost a objektivnost rozhodování byla „převzata“ z Etického kodexu pracovníků veřejné správy, schváleného usnesením vlády v roce 2001. Zmíněná ustanovení tak přešla z roviny morálních pravidel na úroveň právních povinností.

K zavedení principů dobré správy jako závazné normy došlo tak, že uvedeným kategoriím osob byly stanoveny normy některých povinností,

jejichž naplnění vyžaduje respekt k principům dobré správy, a to z hlediska jejich provázanosti s principy demokratického právního státu uznávajícího základní práva a svobody.

V případě tzv. služebního zákona je jako první v pořadí stanovena povinnost „zachovávat při výkonu služby věrnost České republice“, čímž se v dikci zákona rozumí „dodržování Ústavy České republiky, jejího právního řádu při uznání práv a svobod a při dodržování zájmů České republiky“.

Po obsahové stránce jde o vázanost mnohem širším spektrem hledisek, než je dodržování právních předpisů vztahujících se k výkonu služby a služebních předpisů.

Zákon o úřednících územní samosprávy v tomto směru nijak nezaostává, když na prvním místě mezi povinnostmi úředníka uvádí, že úředník je povinen „dodržovat ústavní pořádek České republiky“. Povinnost „dodržovat právní předpisy vztahující se k práci jím vykonávané“ bezprostředně následuje.

Citovaným způsobem je v obou případech, i když formulačně odlišně řešených, pro činnost zaměstnanců veřejné správy stanovován širší rámec hledisek, jež mají respektovat, než jsou („pouze“) konkrétní aplikované zákony a prováděcí předpisy.

V případě všech dosud uvedených změn nejde o běžné posuny v právních úpravách, ale o zásadní změnu ve vytvoření podmínek pro kvalitnější rozhodování veřejné správy jako celku, pro „správnější“ veřejnou správu přibližující se standardům veřejné správy v moderním demokratickém a právním státě.

Závěrem se pokusme o shrnutí pojednaných souvislostí kritériálního prostředí pro činnost veřejné správy, jak je v současném období důkladněji nastavováno. Pro rozhodovací činnost správních orgánů se nastoluje celý existující rejstřík relevantních právních principů dobré správy, jak jsme se je pokusili přiblížit, včetně potřebného systému kontroly a záruk. Významným způsobem se tak zároveň svým rozsahem rozšiřuje a intenzitou vlivu na obsahovou stránku rozhodnutí prohlubuje pojem zákonnosti, právnosti jako jednoho ze základních kritérií veřejné správy, a to směrem k vytváření podmínek pro rozhodování s vyšší úrovní spravedlnosti a efektivnosti.

Očekávání v tomto směru jsou značná, jejich naplňování bychom měli bedlivě sledovat.

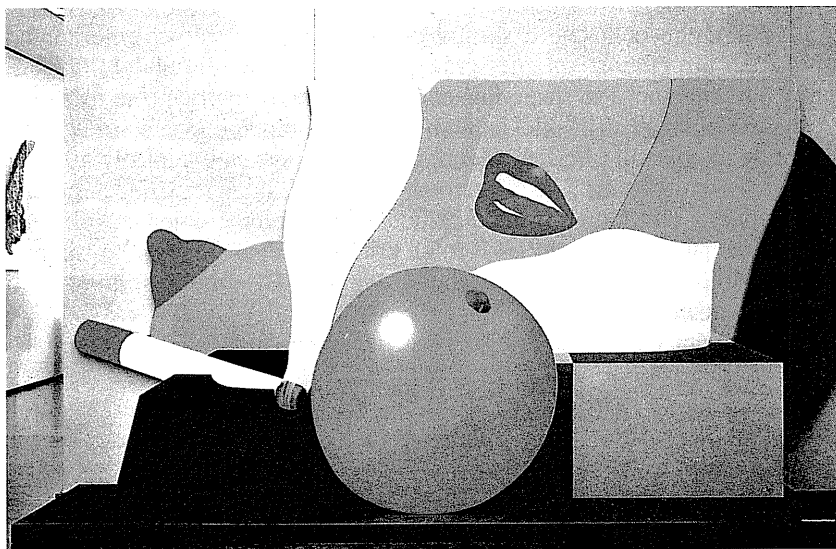
Kultura a umění

Pop-art

JAROSLAV SEDLÁŘ

Pop-art, jeden z nejznámějších směrů druhé poloviny 20. století, se stal alternativou ke všem nefigurativním tendencím a opozicí k poválečnému abstraktnímu expresionismu. Jeho protagonisté odmítli přestetizovanou abstrakci směřující stále více k dekorativismu a za hlavní téma zobrazení si zvolili velkoměstskou civilizaci. Pop-art založila v Anglii v polovině padesátých let 20. století skupina londýnských umělců pod názvem *Independent Group* (Nezávislá skupina) a její členové Alison a Peter Smithsonovi, Richard Hamilton, Eduardo Paolozzi a kritik Lawrence Alloway se představili v roce 1956 na výstavě *This is tomorrow* (Toto je zítřek) ve White Chapel Art Gallery. Richard Hamilton zde vystavil koláž, které dal název *Just What Is It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing?* (Co vlastně dělá naše dnešní domovy tak odlišné, tak půvabné?). Ta je označována za

první ryze pop-artové dílo, ve kterém jsou obsaženy všechny prvky budoucího vrcholného stylu: interiér městského bytu a v něm elektrické přístroje, vysavač, magnetofon, šunková konzerva, svalovec držící v ruce zvětšené lízátko v podobě tenisové rakety, na kterém je nápis Pop a manekýnka, fotografie předka, filmová reklama i odkaz na masmédiu a nad tím vším část globusu tvořící strop pokoje. Kritik a ředitel *Institute of Contemporary Arts in London* (Institutu současného umění v Londýně) Lawrence Alloway, který použil výraz pop-art poprvé až v roce 1958, o Hamiltonově koláži na výstavě roku 1956 napsal: „Město se zde stává scénou přeplněnou symboly, kterou brázdí ve všech směrech prvky lidské aktivity.“ Podruhé uplatnil tento výraz v roce 1963, když se stal konzervátorem v Salomon Guggenheimově Muzeu v New Yorku. Označil jím tvorbu newyorských umělců, kteří na konci padesátých let usilovali podobně jako v Anglii o nové umění bezprostředně inspirované moderní technikou, civilizací a jejím folklórem a stavěli se tak do opozice k americkému abstraktnímu expresionismu. Slovo pop ovšem použil v jedné své rané koláži už roku 1947 Eduardo

T. Wesselmann, Velký americký akt č. 98, 1967

Paolozzi, který tehdy pobýval v Paříži a přebíral impulzy od dadaismu přes surrealisty až po Dubuffeta.

Přibližně v polovině 20. století se objevují sousloví masové a komerční umění. Ernst H. Gombrich píše ve své knize *Die Geschichte der Kunst* (1958) o „nebláhé propasti mezi tím, čemu se říká užité umění, které nás obklopuje v každodenním životě, a čistým uměním na výstavách a v galeriích, jemuž mnozí z nás těžko rozumějí“. „Tuto propast“ měli překlenout ti, kteří chtěli tvořit nejen pro intelektuální vrstvu. Ještě v roce 1962 se používal častěji termín noví realisté, avšak právě v tomto roce vystavovali společně svá díla v newyorské Sidney Janis Gallery umělci z mnoha různých míst – z New Yorku, San Franciska, Los Angeles, Londýna, Paříže, Düsseldorfu, Milána a Říma. Svou tvorbu představili Američané Jim Dine, Robert Indiana, Roy Lichtenstein, Claes Oldenburg, James Rosenquist, Georges Segal, Wayne Thiebaud, Andy Warhol a Tom Wesselmann, Angličané Peter Blake, John Latham a Peter Phillips a další, mezi nimi též Ital Enrico Baj a Bulhar Christo (vl. jm. Christo Jawatschew). Později bylo označení noví realisté vytlačeno kratším a výraznějším pojmenováním pop-art, a to také pro jeho identifikaci s novými formami populární hudby jako projevem revolty mladých. Výraz pop-art pak již zůstal zachován jako označení výtvarného umění, které reprezentuje kulturu velkého města.

Originálním přínosem pop-artu se staly parafráze a citace cizích předloh, z nichž byly vytvářeny nové celky s novými významy. V průběhu šedesátých let se pop-art ve výtvarném umění ukázal jako generační jev, který našel paralelu v hudební oblasti, a proto byl plně akceptován beatovými fanoušky. Na základě hudebních kompozic amerického skladatele Johna Cage nebo skladatelů undergroundových skupin prováděli pop-artoví výtvarníci mnohé experimenty, zkoušeli neobvyklé techniky – koláže a asambláže spojené s využitím nejrozličnějších materiálů. Pop-art se vrátil k dadaismu, ready-mades Marcela Duchampa se staly nesporným a silným impulzem k tvorbě umělců, kteří vytvářeli objek-

ty spojováním jednotlivých předmětů denní spotřeby. Pop-art předjímal ve svém díle také Kurt Schwitters, který podobně jako Duchamp, rušil bariéry mezi uměleckými druhy a své asambláže vytvářel z odpadu již od počátku dvacátých let. Právě proto mohl kritik Max Kozloff americké pop-artisty nazvat „neodadaisty“, ale také „the new vulgarians“ (novými vulgaristy).

Pop-art odmítal tradice, což se projevilo nejzřetelněji v kombinaci technik, které až dosud v umění nikdo nepoužíval. Byly to serigrafie, filmtisk, fotomontáž, koláž, informel i gestická malba. Podstatně se změnila obrazová kompozice a tradiční symetrie. Zlatý řez a harmonický kontrast nahradily neobvyklé výřezy a detaily. Inšpiračními zdroji se staly rovněž bezvýznamné předměty a jevy všedního světa vytržené z obvyklých souvislostí a povýšené na umění, důraz byl kladen na objektivní postupy, jakoby bez osobní účasti a na maximální potlačení individuálního rukopisu. Nový kontext věcí umožňoval pohlédnout na atmosféru velkoměstského života s jeho nadbytečnou spotřebou, reklamou, komercí, nevusem, sentimentality, banalitou a kyčlem. To dovolilo předvést moderní konzumní život v celé jeho trivialitě a absurditě. Pop-artisté odvodili z oblastí reklamy a z plakátovacích ploch opakování, které v dalším vývoji moderního umění sebrálo významnou roli. Svůj původ v reklamě měla také jejich záliba v písmu a v nejrůznějších nápisech i výrazná často nepřirozená barevnost. Americký pop-art navázal navíc ještě na popisný realismus, který se rozšířil v zámoří během třicátých let a zajímavou souvislost s pop-artem nacházíme i v pozůstalosti Američana Stuarta Davise, který se ve dvacátých letech dopracoval k osobitému stylu na základě inspirace dadaismem a légerovským kubismem. Do svých obrazů zakomponovával obyčejné předměty, gumové rukavice, šlehače, elektrické ventilátory i krabičky od cigaret. Jeho zátiší *Lucky Strike* (1921), *Bottle of Odol* (Láhev Odolu, 1925) mohly nalézt ohlas v americké pop-artové malbě, stejně jako tvorba Francise Bacona, který využíval již od roku 1950 ve své práci fotografii. V obrazech, které maloval v cyklech, těžil z fotografických detai-

lů, z filmů nebo z ilustrovaných časopisů, a předjímal tak jejich budoucí zapojení do výtvarného díla.

V padesátých letech se tedy paralelně s britskou scénou vyvíjel pop-art v Americe. K jeho průkopníkům patřili zejména Jasper Johns a Robert Rauschenberg. Na rozdíl od Velké Británie byli ovšem američtí umělci zpočátku osamoceni a spojovalo je pouze odmítání nefigurativní malby. Přesto klíčovým okamžikem při formování pop-artu v USA bylo až benátské bienále, neboť právě na něm obdržel hlavní cenu protagonisty pop-artu – Robert Rauschenberg. A tak s jistou nadsázkou lze konstatovat, že evropská kritika objevila americký pop-art, který se starému kontinentu zjevil v podobě zdánlivě zcela lhostejně předváděných předmětů povznesených na úroveň umění teprve roku 1964. Za umění zde byla vydávána na jedné straně každodennost, na druhé straně nápadnost, a dokonce i erotika, a to bez jakýchkoliv skrupulí. S mírně ironickou nadsázkou lze říci, že pop-art se stal životním stylem angloamerického světa. Odrážel atmosféru šedesátých let, obdiv k novým materiálům a médiím. Odpovídal době idealismu Kennedyho vlády a války ve Vietnamu, době slávy rockové hvězdy Elvise Presleyho, spisovatele Allana Ginsberga, hollywoodského průmyslu, ale také anglických Beatles a Rolling Stones. Pro tyto hvězdy pracovali i výtvarníci: Peter Blake a Richard Hamilton pro Beatles, Andy Warhol pro Velvet Underground. Pop-art však pronásledoval nejširší vrstvy Američanů na každém kroku: hot dogs a popcorn se jedly a coca-cola se pila stejně často jako se lidé bavili u příběhů comics či pop-songů. Témata, jimiž se zabývala masmédiá, noviny, rádio a televize, byla také tématy pop-artu. Pop-art se svou novodobou ikonografií stále těžil z amerických konvenčních návyků, a to z ideálu krásy vzývaného národem a z opěvovaných idolů, které se staly účastníky této umělecké show s neskrývanými komerčními zájmy.

Hlavním centrem pop-artu v USA v šedesátých letech 20. století byl New York, kde jako jeho hlavní představitelé působili vedle Roberta Rauschenberga, Jasper Johns, Roy Lichtenstein, Georg Segal,

Claes Oldenburg, Andy Warhol, James Rosenquist, Jim Dine a Tom Wesselmann. Přírodními zakladateli amerického pop-artu však byli Robert Rauschenberg a Jasper Johns. Oba spolupracovali od poloviny padesátých let a projevovali se spíše jako předchůdci pop-artu. Zpochybňovali moderní umění. Jasper Johns se zřekl spontánní gestické malby a snažil se vytvořit osobně, popisně věcný obraz. V letech 1950-1955 byl zaujat tématem americké vlajky, kterou maloval v nespočetných variacích. Vedle vlajkových obrazů a monumentálních map Spojených států se věnoval obrazovým cyklům, které nazýval *Targets* (Terče) a do nichž zakomponoval sádrové odlitky částí lidského těla. Je tedy zřejmé, že v první fázi svého uměleckého vývoje používal obyčejné předměty – vlajky, štítky, čísla, písmena – a včleňoval je do obrazů. Tehdy namaloval *Three Flags* (Tři vlajky, 1958); americká vlajka třikrát opakovaná pokrývá celou plochu obrazu a je malířsky provedená. Z roku 1955 pochází též Johnsův obraz *Target with Four Faces* (Terč se čtyřmi tvářemi, Museum of Modern Art, New York), na kterém jsou naneseny barvy ve velmi silné, téměř reliéfní vrstvě. Později vlepoval do obrazů banální předměty denní spotřeby, kuchyňské nádoby, nože, krabice a vypínače, např. do obrazu *Field painting* (Malířské pole, 1963-1964), který vzbudil pozornost na bienále v Benátkách 1964. Ve všech jeho dílech se objevují vícevýznamové symboly. Nebyla mu cizí ani tvorba trojrozměrných předmětů. Inspirovaly ho věci, které nebyly ničím výjimečné a kterých bylo všude velké množství, takže se postupem času stávaly odpadky moderní konzumní společnosti. Například v roce 1962 vytvořil bronzové odlitky žárovek a konzerv: *Painted Bronze II: Ale Cans* (Pomalované bronzové II: světlé pivo v plechovkách). Poté svou tvorbu stabilizoval, vrátil se ke starým tématům, která doplňoval novými barevnými odstíny. Význam Johnsova díla pro současné umění spočívá v důsledném používání tradičního malířského podání při současném popírání tradičních výtvarných hodnot. Johns tak objevoval novou cestu, po níž se výtvarné umění mohlo nadále ubírat.

Čestné místo mezi zakladateli pop-artu náleží Robertu Rauschenbergovi. Už na konci čtyřicátých let začal do struktur malovaných svle a vodorovně uvolněným rukopisem umisťovat písma; pracoval tedy jako abstraktní malíř, expresionista, a sám cítil opotřebovanost tohoto výtvarného slovníku. Odpověď a východisko našel ve svých combine paintings, ke kterým dospěl poté, co navštívil výstavu dadaistů – Marcela Duchampa a Kurta Schwitterse – roku 1948 v New Yorku. V duchu radikálního Duchampova konceptualismu zatloukl hřebíky do své *Hudební skříně* z roku 1951 a v letech 1955-1958 vytvořil asambláž nazvanou *Odalisque* (Odaliska), což byla vycpaná slepice na krabici polepené obrázky z tisku. Poté vznikaly skřínky a objekty, kameny, kosti a dřívka v dřevěných skřínkách, dále přírodní obrazy, kusy země, z nichž vyrůstaly rostliny a plastické objekty, červené obrazy (nalepené útržky novin a textilií přemalované červenou barvou). Kombinovaná malba využívá nejrůznějších předmětů moderní civilizace, částí strojů, reprodukcí z módních časopisů, fotografií i klasických reprodukcí a rozvíjí tak techniku asambláže, což je trojrozměrně sestavené výtvarné dílo z nejrůznějších předmětů. Tento Rauschenbergův styl bývá někdy označován také jako neodadaismus. Rauschenberg se ovšem později od vlivu dadaistů oprostil a dospěl k originální syntéze gestické malby, informelu a dadaismu. Lze říci, že jeho práce představují spojovací článek mezi poválečnými formami abstrakce a pop-artem. Některé combine paintings se později rozvíjely až do tvarů prostorových kompozic, tzv. environments, např. *Black Market* (Černý trh, 1961). Podle Rauschenberga měl být pop-art projevem vyplňujícím propast mezi uměním a lidmi, projevem, který měl být bezprostředním výrazem realnosti.

Fascinace běžnými předměty a jejich estetické zpracování je také námětem tvorby Claese Oldenburga, který nahrazoval tradiční sochařské postupy měkkými, jakoby beztvarymi formami, objekty vytvářel z kolorované sádry nebo moleskinu a šil je jako měkké sochy z barevného igelitu. I jeho práce napodobují předměty každodenní potřeby, umývadlo, telefon, popelník, část

dortu, najdeme mezi nimi ovšem i pro pop-art typické hot-dogs. Oldenburg své modely oproti přirozenému měřítku několikanásobně zvětšoval a dával jim názvy jako *Big White Shirt with Blue Tie* (Gigantická bílá košile s modrou kravatou, 1961), *Green Legs with Shoes* (Zelené ženské nohy v botách, 1961). „Je třeba,“ prohlášoval, „aby malířství, které dlouho podřimovalo v pozlacených mauzoleích a skleněných rakvích, vyrazilo trochu ven, vyráchat se na koupališti, vykouřit si cigaretu, vypít si sklenku piva.“

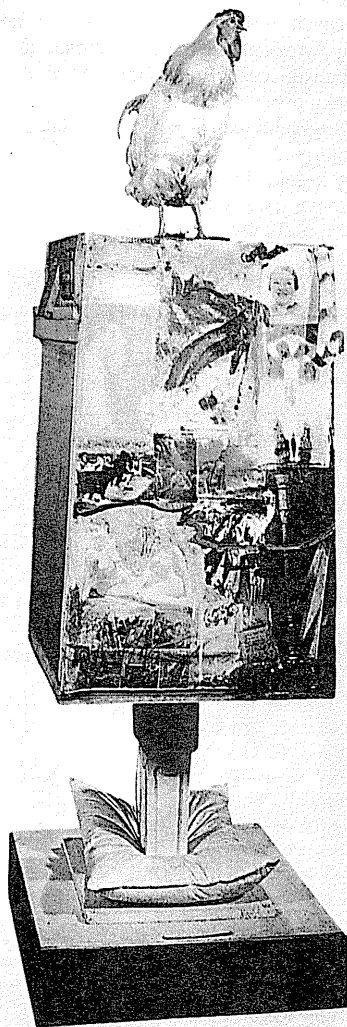
Originální realizace pop-artu však představují především seriály Andyho Warhola, který je pokládán za nejtypičtějšího představitele pop-artu. V mládí se živil propagační grafikou. Tehdy získal značné zkušenosti,

Christo, Zabalená láhev, 1958

zvláště pokud jde o zvládnutí grafických technik užívaných v reklamním průmyslu. V roce 1960 založil vlastní dílnu a nazval ji Factory. Zde společně s četnými spolupracovníky prováděl umělecké experimenty s výtvarným uměním, filmem, happenin- gem, ale i s hudbou a zde také později vy-

dával časopis Interview. Tato produkce, která ovlivnila newyorskou uměleckou scénu šedesátých let, ho nesmírně proslavila, takže se stal nejvyhledávanějším pop-artovým umělcem. Slavnými se staly zejména seriály s Campbellovou polévkou, lahvemi od coca-coly nebo mýdlem značky Brillo. Podobně jako portréty známých osobností, zejména Marilyn Monroové a Liz Taylorové, nebo podle fotografií malované obrazy květin a jiné seriály jsou typickými příklady zmechanizování, které vytlačilo z moderního světa lidskou senzibilitu. V cyklu, který zahrnoval smrt a katastrofy, zachytil Warhol formou reportážních fotografických záběrů automobilové havárie a odpudivě vyhlížející série elektrického křesla. Fotografické záběry zvětšoval do nadživotní velikosti a převáděl je na papír technikou sitotisků. Přitom je různými zásahy měnil, dokresloval, obměňoval barvy. Jeden jediný motiv mnohonásobně opakoval a jen s malými opravami řadil vedle sebe, podobně jako se na plakátovacích plochách objevují podoby lidí nebo v regálech obchodů spotřební zboží. Fotografie Warhola inspirovala především možnostmi nekonečného rozmnožování, schopností spojit mechanický přenos a konkrétní umělecký zásah, což umožňovalo vytvářet sitotiskové matrice, z kterých mohl opět chrlit svá díla v nekonečném množství. Veškerá filozofie i hodnota pop-artu byla u něho postavena na práci s reprodukcí, s masově rozšířeným a masově reprodukováným anonymním exemplářem, který není výlučný svou jedinečností, ale právě svou početností. K této tezi se vztahuje často užívaný citát z Warholova textu: „Když zemřel Picasso, četl jsem v některém časopise, že za svůj život namaloval na čtyři tisíce mistrovských děl. Napadlo mě, že bych je mohl vytvořit za den. Rozumějte: Díky technice jsem skutečně s to dělat jich čtyři tisíce denně. Protože by byly naprosto stejné, byly by to samé mistrovské kusy.“ Warholovým cílem, stejně jako pop-artu vůbec, bylo přiblížit výtvarné dílo široké veřejnosti a otevřít tak cestu reprodukcí, jež v sobě skrývala vzpomínku na krásný zážitek, který si člověk odnáší z galerie.

R. Rauschenberg,
Odaliska, 1955-1958

Andy Warhol se věnoval i dalším uměleckým žánrům, zejména filmu. Jeho filmy se soustřeďovaly ke statickému obrazu, nikoli k ději. Natočil osmihodinový film s názvem *Spánek*, v němž nehybná kamera po celou dobu snímá spícího muže a čtyřadvacetihodinový snímek *Empire State Building*, v němž kamera v podobném duchu zabírá v jediném úhlu slavný newyorský mrakodrap.

Avantgarda, peníze, postavení, móda a dokonce sexualita, společenské jevy typické pro americký styl života šedesátých let, se prostřednictvím Warholových děl obrazily i v pop-artu. Mike Wrenn o Warholovi napsal: „Měl talent vzbuzovat ve vás představu, že vše je jednoduché a povrchní. Namluvil veřejnosti, že jeho jedinou posedlostí jsou peníze a sláva.“ Warholovo dílo přesvědčivě zachycuje odcizení člověka v prostředí, v němž soudobé civilizační problémy dosáhly maxima. Je přirozené, že Warhol od svých předchůdců Rauschenberga a Johnse převzal četné podněty a dále je promýšlel až k maximálnímu účinku. Lze dokonce říci, že dospěl na hranici vyjadřovací možnosti pop-artu jako uměleckého směru.

Také v tvorbě Roye Lichtensteina je dobře patrná ironie pop-artu. Jeho monumentální výřezy z comicsových seriálů, které dnes patří již k moderní klasice, budí v nás dojem, že jsou pouhými mechanickými kopiemi. Využívají totiž zcela triviálního jazyka, a tak snáze podléháme dojmu anonymity, podtržené navíc ještě redukcí vyprávění na nejzákladnější prvky, prozaickým tónem, agresivním jazykem i humorností situace samé. Kreslené obrázkové seriály skýtaly Lichtensteinovi originální látku, již přenášel na rozměrné formáty tak, aby dal vyniknout tečkovanému rastru, který je základem tradičního barevného tisku. Ve své práci využíval techniky olejomalby, grafiky i koláže; pracoval především technikou klasické olejomalby na plátně, nevyhýbal se však ani netradičním postupům. Některé jeho obrazy jsou provedeny emailovými laky na bílém smaltovaném plechu; jako materiál pro koláže mu sloužily umělé hmoty, sklo i mosaz. Část Lichtensteinovy tvorby je věnována parafrázím děl slavných

umělců. Jednotlivé motivy z Cézannových, Legérových či Picassových obrazů převáděl Lichtenstein tvůrčím a originálním způsobem do svého zcela výjimečného a nezaměnitelného výtvarného jazyka.

Osobitá je i tvorba Toma Wesselmana. Wesselmann vycházel z plakátů a z reklam, z kterých vytvářel rozměrné koláže a které doplňoval nejrůznějšími předměty z každodenního života, ale i erotickými detaily nahého ženského těla, jak ukazuje *Great American Nude No. 98* (Velký americký akt č. 98, 1967) nebo *Bathub 3* (Koupací vana č. 3, 1963).

Dalším ze skupiny umělců newyorské školy je James Rosenquist. Jeho práce patří mezi nejpropracovanější a nejsložitější pop-artová díla. Vyznačují se monumentálními rozměry a opojnou barevností, ale i malířskou precizností. V roce 1965 vytvořil první rozměrnou kompozici, 26 metrů dlouhou a 3 metry vysokou, v níž byly zastoupeny nejzávažnější tematické okruhy jeho tvorby, a to svět strojů, válečné techniky a konzumních výrobků. Zveličením detailů a spojením křiklavých světivých barev s nejrůznějšími materiály dosahoval Rosenquist velmi sugestivního účinku. Typickou ukázkou je rovněž rozměrná malba (275 x 25 x 30 cm) s názvem *Horse Blinders* (Oční klapky pro koně, 1968-1969), která se dnes nachází v galerii Stiftung Ludwig v Kolíně nad Rýnem.

Sochař Georges Segal vytvářel prostorové kompozice složené ze sádrových odlitků skutečných lidí nebo skutečných předmětů. Typické jsou bílé postavy zachycené ve familiárních postojích, většinou uprostřed intimního domácího prostředí. Patří spíše k environmentu, nicméně s pop-artem souvisejí také, neboť z něho vyšly.

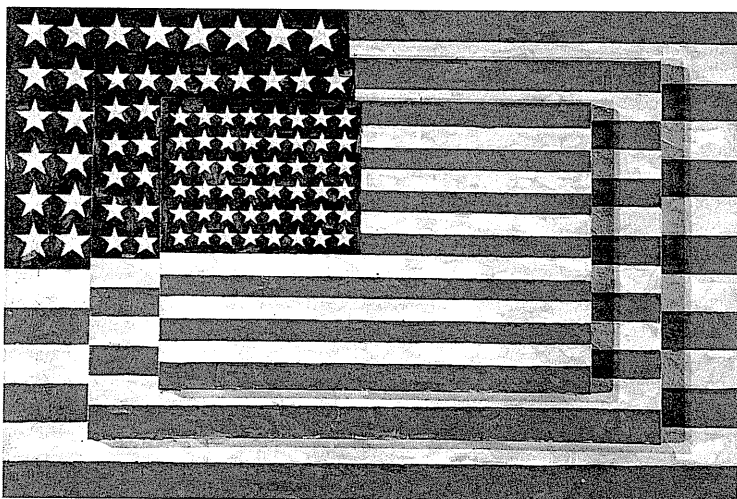
Severoamerická kritika uznává vedle newyorské školy ještě školu kalifornskou, k níž se hlásili umělci jako Edward Kienholz, Ed (Edward) Ruscha, Wayne Thiebaud a Mel Ramos (Melvin John) a představitelé tzv. funk-art. Název odvozený z anglického slova funky – zapáchající – označuje environmentální postupy amerických neodadaistů Bruce Connera, Edwarda Kienholze a Paula Theka, kteří sestavovali své asambláže plné hororových scén zhruba

v téže době, v níž se v New Yorku rozvíjelo umění pop-artu. Jejich činnost byla v podstatě odnoží pop-artu. Edward Kienholz, který žil od roku 1953 v Los Angeles, se proslavil svými pomníky reagujícími na druhou světovou válku. Byla to především asambláž, dnes uložená v Ludwigově sbírce v Kolíně nad Rýnem, kde se vystavuje pod jménem Das tragbare Kriegerdenkmal (Přenosný památník válečníků, 1968). Je to památník se skupinou vojáků v naturalisticky provedených mundúrech s přilbami, pod nimiž nikdo není, a proto pod nimi může být každý. Za nimi je umístěna černá náhrobní deska, na kterou mohl kdokoliv napsat přiloženou křídou datum a místo jakéhokoliv nového a draze vykoupeného vítězství. Dalším známým Kienholzovým dílem byla asambláž z nalezených materiálů s názvem Night of Nights (Temnota noci). Kienholz v ní reagoval na tragický osud Kathy Fiscusové, která spadla v malém městečku nedaleko Los Angeles do opuštěné a nezažité studny, z níž jí nikdo nemohl pomoci. Podobnými asamblážemi a environmenty Kienholz odkrýval, často i pomocí deformovaných lidských těl a odindividualizovaných figur, morální propad a odcizené člověka v epoše přemnožené a bezcitné společnosti.

Podobně provokativní environmenty neodadaistické antiestetiky vytvářel i Paul

Thek, který pracoval s neobvyklými materiály. V šedesátých letech zhotovil zcela naturalistické napodobeniny kusů masa a fragmentů lidských těl, které konfrontoval s cizími předměty, čímž je náhle převedl do nových světů symbolů a mýtů. Utržená ruka ozdobená šperky a péry pak vypadala jako relikvíř neznámého, a proto tajuplného kultu. Podobné asociace vyvolávala i asambláž s názvem Sedan Chair (Nosítka), 1968. Symbol vznešenosti, nosítka, zde byl konfrontován se zakrváceným dítětem zavěšeným v horní části a s kousky masa naservírovanými na talíři ležícím na židli pod dítětem. To opět evokovalo hororové situace neznámých kultovních obětí. Od počátku sedmdesátých let pak Thek ještě realizoval mytické prostorové kompozice, které už jednoznačně zapadaly do oblasti individuální mytologie.

V počáteční fázi pop-artu v USA (1959-1961) vyzářovala z prací všech umělců upřímnost a nepředpojatost, která pracovala se „zvrhlým výběrem motivů, s pračkami, špagetami potřísněnými krví a zelenými sádrovými botami“, jak to popisovala nesmiřitelná kritika. Rozhodující byla léta 1961-1963. Umělci tehdy hledali každý svůj styl, podle kterého se dělili na ty, kteří pracovali naprosto novým způsobem, a na ty, kteří zacházeli s tradičními uměleckými formami, jakými jsou zátiší, krajina, por-

J. Johnson, Tři vlajky, 1958

trétní malba. Pozoruhodná byla barevná škála, která se vzdalovala přírodní paletě barev. Lichtenstein pracoval s červenou, žlutou, modrou a černou, Tom Wesselmann s červenou, bílou a modrou, přičemž prosazoval akcent khaki a žluté. Claes Oldenburg preferoval primární barvy a Jim (James) Dine šedou. Jasper Johns hovořil o americkém snu – červené, bílé a modré barvě. Výjimkou byl James Rosenquist, který záhy opustil svá raná monochromatická schémata a začal využívat celé barevné spektrum.

Kolem roku 1964 se objevil sklon k liniím, arabeskám, kruhům a různým geometrickým formám, ale už v roce 1968 vyšel v *The New York Times* článek, který vyhlásil pop-art za mrtvý, avšak za několik měsíců nato byl vyhlášen typický projev této éry, tzv. *Pop-art Lifestyle*, který od roku 1964 bujel jako obecně rozšířený životní styl ve společnosti. V jeho duchu se navrhovaly dekorace a jídelní nádoby, vytvářely se krátkodobé reklamní výrobky, a to od servítků se značkou Coca-Cola až po figurky Mickey Mouse a lidé milující módní trendy tapetovali své koupelny Warholovými krávy.

V šedesátých letech 20. století se převálila druhá vlna pop-artu z USA do Anglie. Kromě Richarda Hamiltona ji v Anglii reprezentovali Peter Blake, David Hockney, Ronald Kitaj, John Thompson a sochař Eduardo Paolozzi, který právě tehdy vytvořil z pestře pomalovaného hliníku často reprodukováný objekt *The Last of the Idols* (Poslední z idolů, 1963). Richard Hamilton pod vlivem kontaktů s newyorským pop-artem obohatil od roku 1963 svou práci o techniku serigrafie a o prvky fotografie. Další umělec z londýnské skupiny Peter Blake se zabýval olejomalbou, kresbou a koláží. Jeho práce, v nichž byly jednotlivé partie přísně stylizovány, se vyznačovaly velmi přesným realismem. Do povědomí světové veřejnosti pronikl zejména jako autor přebalu na desku skupiny *Beatles Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*. Ovšem už v prvním období namaloval přímo klíčový obraz anglického pop-artu *On Balcony* (Na balkóně, 1955-1957), na kterém zobrazil čtyři děti obklopené četnými reprodukcemi. Charakteristické je, že děti na obraze zastupují soudobou společnost dospělých,

uprostřed bezcenných výrobků masové produkce a napodobenin uměleckých děl. Obraz řeší už před Warholem i druhý základní problém pop-artu, a to problém rozdílu mezi originálem a imitací. Není totiž sestaven jako koláž, ale koláž pouze napodobuje malířským provedením.

Jedním z nejvýznamnějších malířů, kreslířů a grafiků anglického pop-artu byl David Hockney. V padesátých letech se zabýval litografií a leptem, později pod vlivem díla Francise Bacona olejomalbou. V průběhu šedesátých let se však přikláněl stále více k figurám, jež získávaly na tělesnosti, a nakonec se jeho pojetí svou fotografickou přesností přiblížilo k hyperrealismu. K jeho nejnámějším pracím patří obrazové seriály o plynárnách, interiérech a o bytově architektuře. Typickým se pro něho stalo využívání dětských kreseb a nápisů, *The First Marriage* (První svatba, 1962).

K londýnské skupině řadíme i Američana Ronalda Kitaje, který studoval na uměleckých školách v New Yorku, ve Vídni a poté v Londýně, kde také později žil a pracoval. Jeho obrazy a tužkové kresby, s ohlasy díla Gustava Klimta a Egona Schieleho, se vyznačovaly výraznou originalitou a zdůrazňováním politicko-sociálních rysů společnosti, čímž se ovšem z celkové linie pop-artové tvorby částečně vymykaly: *Austro-Hungarian Foot Soldier* (Rakousko-uherský pěšák, 1961), *London by Night* (Londýn v noci, 1964), *From London; James Joll and John Golding*, (Z Londýna; James Joll a John Golding, 1975-1977). Kitaj tvořil svá díla po etapách a tvrdil, že obraz zůstává věčně nedokončený, a proto se k němu můžeme neustále vracet a doplňovat ho. Jeho osobité dílo ovlivnilo anglické malířství následujících období.

Zatímco zaoceánský pop-art ovládala filozofie americké industriální společnosti a jejího pragmatismu, promítala se do kontinentálního pop-artu názorová pluralita šedesátých let, a to filozofického, politického, náboženského i estetického charakteru. Vztah k figurě charakterizoval úzkost Evropanů z nicoty a byl pro ně i východiskem a odpovědí na otázky o bytí a existenci vůbec. Pro pop-art té doby je typické, že každá země ho přijímala jinak. Spojené stá-

ty ho považovaly za manifestaci, která definovala jejich vlastní domácí kulturu. Právě proto například britští umělci neměli v USA téměř žádné výstavy. Bylo to dáno tím, že pop-art vycházel z městského folklóru; proto můžeme hovořit o americkém, anglickém a evropském pop-artu atd. Americký pop-art se formoval téměř nekoordinovaně už od roku 1960, např. základ tvorby Němce Richarda Lindnera, žijícího od roku 1941 v USA, představoval pop-art silně ovlivněný německým expresionismem a francouzským surrealismem. Přesto je jisté, že pop-art ve své čisté podobě vznikl a rozvinul se především v Americe a ve Velké Británii. V zemích západní Evropy se spíše transformoval do podoby nového realismu; měl silné centrum ve Francii. Oba směry se spolu úzce stýkaly a navzájem prolínaly. Pop-art rovněž souvisel s akčním uměním happeningů, jimž se věnovali již Robert Rauschenberg, Jasper Johns, Andy Warhol a další. Využitím nejružnějších neobvyklých technik otevřeli umělci pop-artu možnosti jejich dalších kombinací a nových experimentů. Pop-art se stal jedním z podnětů, na jejichž základě se vyvíjelo v sedmdesátých letech objektové umění, instalace i velké prostorové environmenty. Pop-artu vděčí za svůj vznik rovněž americký hyperrealismus. K nejpodstatnějším přínosům pop-artu pro další vývoj světového umění však patří zavedení principu seriality, stereotypního opakování jednoho motivu s většími či menšími obměnami. Tento princip se v mnoha podobách vyskytuje v umělecké tvorbě do současnosti, zejména pak v Post Pop Artu (Neo-Pop), který začali konceptuálním způsobem přestovat v osmdesátých letech 20. století mladí američtí umělci motivovaní dílem Andyho Warhola. Zvolili pouze nové postupy, a to instalace konzumních předmětů, spotřebního zboží a výrobků masové produkce.

V protikladu k prvnímu období pop-artu Eduarda Paolozziho, Alisona a Petera Smithsonových a Richarda Hamiltona, které bylo figurativní, byla tvorba, která se rozvíjela ve druhém období anglického pop-artu v letech 1957-1961, abstraktní. Do této doby spadají práce Petra Blakea a Richarda Smithe, kteří se ještě v letech 1954-57 při-

pravovali na uměleckou dráhu studiem na Royal College of Art. Toto období charakterizuje rovněž používání velkých formátů, jež Angličané převzali od amerických abstraktních expresionistů, typických pro americké abstraktní umění, stejně jako z amerického pop-artu převzali četné motivy masové kultury. Umělci reagovali především na změny lidského vnímání v důsledku působení masových sdělovacích prostředků. Mezi nejtypičtější představitele tohoto období patří Richard Smith například svým dílem *Chronometr* (Chronometr, 1962). Ovlivnili ho v té době Američané Richard Stella, Lary (Lawrence) Poons a Robert Morris.

Třetí a poslední období anglického pop-artu začíná rokem 1961. Jeho ráz určovala skupina mladších umělců, kteří vyšli z Royal College of Art, event. z Chelsea School of Art (Patrick Caulfield). Jejich společnou představou bylo využití výrobků a předmětů s typickým velkoměstským charakterem, včetně nápisů na zdech a obrázků z masových sdělovacích prostředků. Do této skupiny patřili Patrick Caulfield, Allen Jones a Peter Philips. Ve třetím období dochází opět k rozkvětu figurativních tendencí. Rozhodující vliv zde měl Ronald Kitaj, který ve své práci prohluboval strategii kontaktu malířství se zevním světem. Na svých plátnech rozvíjel proces zobrazení představy i proměny, jimiž tato představa při postupných transformacích prochází. Patrick Caulfield, ovlivněný Američany, ale i Juanem Grisem a Raoulem Dufym, vyjadřoval odcizenost reality zjednodušenými tvary a plošně pokládanými živými barvami, které obemykal černou linií. U Philippe se objevují auta doplněná nahými kráskami, hvězdy soudobé muziky nebo filmového plátna, komiksy a symboly tehdejší městské kultury – hrací automaty a mládež v kožených bundách. David Hockney naopak důmyslně zužitkoval dětskou kresbu a nápisy na ulicích. V díle Allena Jonese se objevují obrazy velkých ženských figur v ostrých barvách, *Perfect Match* (Ideální partnerka, 1966-1967). Nacházíme v nich ohlasy subkulturní pornografické literatury a v plastických objektech atraktivních manekýnek, oblečených pouze do punčoch, rukaviček,

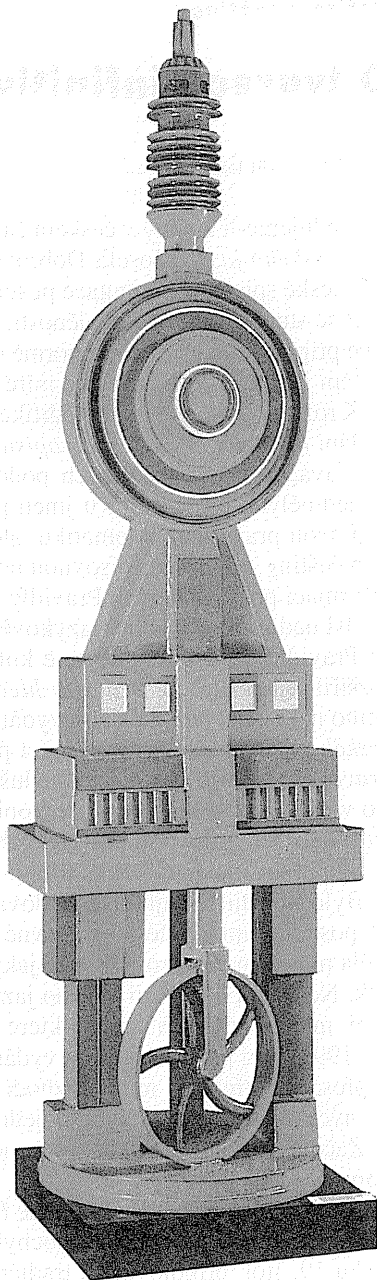
eventuálně bot nebo slipů, sadomasochismus.

Vedle Británie se pop-art objevil, i když v trochu jiné podobě, rovněž v kontinentální Evropě. Vývoj ve Francii v padesátých letech vyústil do skupiny Nouveau Réalisme (Nový realismus). K jeho jádru patřili Raymond Hains a Jacques Mahé de la Villeglé, svou cestu k pop-artu hledali Jean Tinguely v Basileji a Yves Klein v Nice. Množství různých předmětů vytvářejících dojem odpadkového koše vnesl do pop-artu na počátku šedesátých let Fernandez Arman v podobě tzv. akumulací, nahromadění předmětů jednoho druhu do krabice z plexiskla, jak ukazuje objekt Nahromaděné konve (1961). Roku 1958 provedl jiný člen skupiny, Christo, jednu z prvních svých ambaláží *Wrapped Bottle* (Zabalená láhev, 1958) a Mimmo Rotella vynalezl dekoláž, techniku, při níž se pod protřhanými plakáty objevují kousky plakátů nalepených pod nimi.

Itálii na jevišti pop-artu zastupuje Michelangelo Pistoletti, malující figury na kovové pozadí, které funguje jako zrcadlo, takže se v jeho obrazech ocitají na stejné úrovni namalovaná figura i divák zhlížející se v zrcadle. V Německu tvořili v duchu pop-artu výrazně sociálně-kriticky orientovaní Wolf Vostell a Bernard Schulze.

V českém umění se pop-art projevil koncem šedesátých let víceméně ve formální rovině, bez důrazu na konzumní charakter společenského prostředí, spíše jen jako ohlas například u Jiřího Balcara, Josefa Mžyky, Jiřího Hadlače, Oldřicha Hanzla aj.

Termín pop-art by se nedočkal takového úspěchu, kdyby jej newyorská kritika nepřevzala jako označení pro folklorní asambláže a pro combine painting. Estetika pop-artu byla výbušná a třaskavá, svou explozí zasáhla učitele i žáky a setřela věkovou hranici mezi umělci prvního až třetího období. Z Ameriky se pop-art jako bumerang vrátil do Anglie, kde se dočkal definitivního uznání v mladé londýnské škole asamblážistů. Přes Lamanšský průliv pak pronikl do kontinentální Evropy, kde pod svou pomyslnou střechu přijal nové realisty, asamblážisty, neofigurativní malíře i představitele narativní malby. To vše byl pop.

E. Paolozzi, Poslední z idolů, 1963

Potíže s češtinou**O tvarech infinitivu v dnešní češtině**

MILAN JELÍNEK

Sledujeme-li změny v českém časování od doby vydání *Podrobné mluvnice českého jazyka* Josefa Dobrovského (1809), můžeme konstatovat, že se z české spisovné konjugace postupně ztrácejí některé tvary, jejichž knižnost se stupňovala do archaičnosti. Kromě toho kodifikační příručky stále více připouštějí ve spisovné normě dublety, které se vyvinuly v běžně mluveném jazyce a odtud v různé míře pronikaly do spisovného jazyka.

K rozsáhlejším změnám kodifikace slovesných tvarů došlo v posledním vydání *Pravidel českého pravopisu* v r. 1993. Poznamenejme, že Pravidla sice uváděním tvaroslovných podob u podstatných jmen a zájmen (jen v ojedinělých případech i u jmen přídavných) a zejména u sloves přesahují svou pravopisnou tematiku, ale tvaroslovné údaje pomáhají uživatelům češtiny zvládnout spisovnou normu. Už jsme si ostatně na podvojnost informací poskytovaných Pravidly zvykli. První vydání pochází z r. 1902 a bděl nad ním významný jazykovědec Jan Gebauer. Aby upozornil na to, že Pravidla zachycují i některé kolísající tvary z deklinace a konjugace, rozšířil jejich titul na *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví*. Tento název byl pak v dalším vydání Pravidel r. 1913 změněn na *Pravidla českého pravopisu a tvarosloví* a později v r. 1921 na *Pravidla českého pravopisu*. Autoři chtěli zjednodušeným titulem zřejmě vyjádřit, že jim šlo v první řadě o kodifikaci pravopisu a že údaje tvaroslovné jsou do knihy pojaty jen z důvodů praktických. Ostatně jejich přítomnost v příručce je signalizována dodatkem k titulu: „s abecedním seznamem slov a tvarů“.

Bylo by zajisté zajímavé sledovat změny v kodifikaci tvarů od r. 1902 do poslední úpravy české spisovné normy v r. 1993, ale taková studie by měla mnohem větší rozsah, než jaký se hodí pro populárně zaměřený článek. Nejde mi o historii našeho jazyka, ale o zdůvodnění a také o posouzení morfologických změn, které byly provedeny ve vydání Pravidel z r. 1993 proti předcházejícím vydáním z let 1957-1958. A aby můj článek nepřesáhl potřebnou míru, rozhodl jsem se probrat jen úpravy tvarů slovesných. O skloňování bych pojednal někdy jindy.

Začneme tvarem, který pozornosti uživatelů Pravidel jistě neunikl. Poprvé byla slovesa v infinitivu uvedena s příponou *-t*, a nikoli *-ti*. V dnešních Pravidlech tedy čteme *běžet* místo *běžeti*. Kdo má české jazykové povědomí, pociťuje bezpochyby úlevu. Už některé mluvnice od počátku 19. stol. připojovaly k tradiční formě infinitivu na *-ti* dubletu na *-t*, např. *dělati // dělat*. Ve spisovných textech se však koncovka *-ti* udržovala až do 30. let 20. stol. a pak se ještě objevovala v textech autorů, kteří

měli zálibu v knižním vyjadřování. Vzpomínám si na rady gymnaziálního češtináře, který nám koncem 30. let koncovku *-ti* stále doporučoval, i když ji už tehdy všichni pociťovali jako silně knižní. Srovnejme například vyjádření: *musíte obrátiti stránku* s podobou *obrátit*.

Proč se koncovka *-ti* u infinitivu ve spisovném jazyce tak houževnatě držela, když ji i kultivovaný mluvený jazyk už od 14. stol. pomalu opouštěl a když se její knižnost postupně stupňovala v archaičnost? Můžeme to vysvětlit celkovou knižností našeho spisovného jazyka, vždyť se jeho popis od J. Dobrovského zakládal na literární češtině 16. a počátku 17. stol. Mohli bychom vypočítat řadu gramatických jevů, které mají knižní povahu a byly kodifikovány jako jediné spisovné, ačkoli běžně mluvený jazyk je už nahradil jinými prostředky stylově neutrálními nebo hovorovými.

Týká se to např. tvaru 7. plur. u všech jmen: *rozkousat něco zubama* // kniž. spis. *zuby*; nebo tvaru adjektivních přívlasků u substantiv středního rodu v plurálu *velké*, popř. *velký města* // kniž. spis. *velká města*. Nenažívám ovšem, abychom se od zítřka začali těchto tradičních tvarů zbavovat. K tomu bude třeba konsenzu národa nebo aspoň jeho inteligence.

K udržování silně knižního infinitivu na *-ti* přispěla i gramatická teorie, která považovala *-t* za supinum (neurčitý slovesný tvar užívaný po slovesech pohybu, např. *přijde soudit živých i mrtvých*) na rozdíl od infinitivního *-ti*. Jak však o tom podávají svědectví staročeské texty, oba tvary se zaměňovaly; obyčejně infinitiv na *-ti* nahrazoval supinum na *-t*. Řadu dokladů shromáždil J. Gebauer v 2. části III. dílu *Historické mluvnice jazyka českého* (1909). Např. v Legendě o Jidášovi z počátku 14. stol. čteme: *král šel spátí*, nebo v Rukopise krumlovském z počátku 15. stol. je zaznamenána věta: [Kristus] *jest přišel volati nespravedlivých* (po supinu bychom čekali genitiv *volat nespravedlivých*). Podle Gebauera v nové češtině zvláště se zchovaly jen zbytky ve rčeních, např. *půjdu spat*, nebo v citátech z bible. Pokusy o obnovení supina u spisovatelů 19. stol. Gebauer odsoudil jako nemístné archaizování, např. u J. Jungmanna *vydal se vyzkoumat světa* nebo u Fr. Paleckého *knížata nechvátali odkrývat oumyslů svých*.

V dnešní infinitivní příponě sotva jde o vypuštění *-i* z původního *-ti*. Museli bychom tu předpokládat příponu *-t'* (*chodit'*), jak ji nacházíme ve východomoravských a severomoravských nářečích (připomeňme zde snahy Fr. Bartoše nebo J. Ev. Kosiny, aby spisovný jazyk přijal tuto „moravskou“ příponu). Infinitivní *-t* však nevzniklo „ztvrdnutím“ přípony *-t'*, ale zřejmě vlivem supina.

A když už jsme se pustili do posuzování dnešní formy infinitivu, připomeňme ještě infinitiv od slovesného vzoru *peče*. Až do r. 1993 se ve spisovné normě připouštěla jen podoba *péci* (*téci, vléci, říci, moci* aj.). Z hlediska historického je to forma náležitá. Musíme zde předpokládat původní tvar **pekti*, v němž se skupina souhlásek *-kt-* transformovala v západoslovanských jazycích v souhlásku *-c-*. Jenže zakončením na *-ci* se slovesa

patřící ke vzoru *peče* odlišila ode všech ostatních slovesných vzorů, v nichž infinitiv končil na *-ti* (*něsti, bráti, mazati* atd.). Jazyková praxe hledala novou pravidelnost, a tak se už od 14. stol. vedle náležité podoby *pěci* začala objevovat analogická podoba *pěct* (později i s úžením v základu slovesa: *píct*). V infinitivech tohoto typu se uplatnila přípona *-t* vlastně dvakrát.

Pochvalme Pravidla českého pravopisu, že dubletu *s -t* (*pěct*) vřadila do spisovné normy. Uvedla ji sice na druhém místě za formou *pěci*, ale povýšila ji do stavu spisovného. A tak máme právo užívat tvar na *-t*, který v běžně mluveném jazyce už zvítězil, i v projevech spisovných, např. *můžeme to řícti obecně*.

Má to však háček: formu na *-t* přece jen pocítujeme jako hovorovou, a proto dodnes v textech knižnější povahy dáváme přednost tradičnímu tvaru na *-ci*, např. *lze to říci obecně*. Všimněme si zde, že jsme možnosti modalitu vyjádřili knižním *lze*, takže jsme uvedli knižní *říci* do jakési stylistické harmonie. Ale nemusíme to dělat a infinitivů na *-ct* se napříště nemusíme bát.

Ještě bychom měli probrat infinitivní tvary slovesného vzoru *začne* (*přijme*). Ale konjugace těchto sloves je složitější, a proto si pojednání o nich ponecháme do samostatného článku. Zatím jen upozorníme na to, že přes naléhání některých Moravanů v minulých dvou stoletích spisovný jazyk nepřijal infinitivní tvary jako *začat, přijat*. Spisovná norma zde požaduje tvar *začít*, který lze dobře vyvodit ze stavu praslovanského, a tvar *přijmout*, který je novější (je odvozen z tvarů přítomných: *přijme* aj.).

Redakci Universitas došlo

ALMANACH 2001. I. ortopedická klinika Lékařské fakulty MU FN u Sv. Anny, Brno. MU v Brně, 2002

Après le post modernisme quelle philosophie? MU Brno, 2003

CENTRAL EUROPEAN NMR DISCUSSION GROUPS. 18th NMR VALTICE 28.-30.4.2003, MU v Brně, 2003

Čejka Marek, Judaismus, politika a stát Izrael. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2003

FOLIA. Summer School DATASTAT 01 Proceedings Edited by Ivana Horová. MU Brno, 2002

GEOMORFOLOGICKÝ SBORNÍK Ed.: K. Kirchner, P. Rošínský. MU v Brně, 2002

Golec Martin, Těšetice-Kyjovice. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. MU v Brně, 2003

CHEMIE v konzervátorské a restaurátorské praxi. M. K. Nikitiin, E. P. Melnikova. MU Brno, 2003

László Nagy, Hajduci (1591-1699). MU v Brně, 2002

Lékařská fakulta MU v letech 1997-2002. MU v Brně, 2003

Marek Karel, Obchodněprávní smlouvy. Spisy Právnické fakulty MU v Brně, řada teoretická. MU v Brně, 2003

OVZDUŠÍ 2003. Brno, 5.-7.května 2003. Program a sborník konference. MU v Brně, 2003

VII. Pracovní setkání biochemiků a molekulárních biologů. Sborník příspěvků. MU v Brně, 2003

Prokeš Josef, Estetická výstavba české folkové písně v 60.-80. letech XX. století. MU v Brně, 2003

POKRAČOVÁNÍ NA STR. 70

Panorama knih**Petr Chalupa,
Olga Vilímková a Vít Vilímek:
Minulost a přítomnost
Mexika a Peru***

Masarykova univerzita v Brně vydala útlou knihu nesoucí název dvou latinskoamerických zemí. Kniha představuje čtenáři v historicko-geografické mozaice Mexiko a Peru. Obě země, ač každá leží v „jiné“ Americe, spojuje kromě stejného úředního jazyka také podobně slavná minulost velkých indiánských říší a jejich stejně smutný pád. Trojice autorů zde uplatňuje jak své odborné kvality, tak svá pozorování a osobní vztah k oběma zemím. Nabízí čtenáři několik různých úhlů, pod kterými je možné obě země charakterizovat a chápat jejich specifika. A právě spojení několika různých témat činí tuto publikaci zajímavou, protože také komplexnější a univerzálnější.

V úvodu autoři načrtávají paleogeografický vývoj i současný socioekonomický stav oblasti a stručně představují její faunu a flóru. Dále se věnují každé z těchto zemí v oddělených výkladech. Všimají si vždy přírodních poměrů, současného hospodářství a populace a posléze též připomínají historické osudy země. Čtenář je proveden stručnými dějinami jednotlivých civilizací, které se na daném území střídaly, podrobněji pak poznává období španělské conquisty – dobývání země – a dochází postupně až k současnosti. Autoři kladou důraz na kulturu jednotlivých indiánských národů, které se na popisovaném území vystřídaly. Ty daly základ vrcholným a v poměru ke svým předchůdkyním velice krátkým civilizacím – incké v Peru a aztécké v Mexiku, jež mají společné také to, že byly poslední. Autoři nepodávají jen přehled civilizací s jejich stručnou charakteristikou, ale i přes omezený rozsah publikace v ní kromě obecné charakteristiky kultur uvádějí také nejzajímavější a nejcharakterističtější rysy zdejších ritů, architektury či panteonu.

Dalším oddílem knihy je Mozaika založená na osobní zkušenosti autorů z cest. Ti

se zde vracejí k přítomnosti obou zemí, nikoliv však s převahou kvantitativních údajů a procentního vyjádření jako v prvních oddílech, ale v takové podobě, jakou zaregistrovali na základě autopsie. Kromě osobních postřehů ze života v zemi jsou rozvedena také některá témata předchozích oddílů, která by předchozí výklad narušovala. Součástí této „duografie“ tvoří náčrtky a fotografie zasazené do textu v černobílém provedení nebo do přílohy na konci publikace v provedení barevném. Drobnou vadou na kráse je místy zmylené číslování fotografií v textu.

Publikace si neklade za cíl stát se uceleným a vyčerpávajícím rozbohem vyčtených tematických okruhů. Je spíše inspirací, seznámením se s jiným kulturním i zeměpisným diskurzem a může sloužit jako návod či odrazový můstek k dalšímu studiu; to může být usnadněno také díky nabízené bohaté bibliografii, týkající se jak vrásnění horstev, tak conquisty. Značným přínosem publikace je již samo její vydání, neboť kniha rozšiřuje skromnou nabídku česky psané literatury k tematice latinskoamerických zemí. Přínosem je i netypické spojení různých druhů charakteristiky obou zemí podané populární formou, takže i výklad geologických jevů podobně jako architektonických památek se může stát instruktivní pomůckou potenciálního cestovatele.

E. MALÍROVÁ

*Brno 2001.

**Vladimír Smékal:
Pozvání do psychologie
osobnosti.
Člověk v zrcadle vědomí
a jednání***

Prof. PhDr. Vladimír Smékal, CSc. (1935), vyučující psychologii na MU v Brně, na UK v Praze a na UP v Olomouci a ředitel Centra výzkumu vývoje osobnosti, si za hlavní cíl knihy vylíčil „uspořádat poznatky o osobnosti tak, aby je člověk mohl aplikovat na poznání sebe i druhých a na hledání vhodného rámce pro pomoc lidem“. Svou knihu členil do patnácti kapitol – od 1. Co je osob-

nost (zabíhá zde i do filozofie) až po 15. Teoretické a metodologické otázky.

Podnázev knihy nás směřuje ke kapitolám 3. a 4. V kapitole Osobnost v zrcadle vědomí (Vnitřní obraz osobnosti) autor vykládá, jak se na bázi vědomí formuje vědomí sebe, jak funguje osobnost ve stavu změněného vědomí a jaká je praktická funkce vědomí a jeho stavů v řízení osobnosti. V 4. kapitole Osobnost v zrcadle jednání (Vnější obraz osobnosti) se čtenář dozví, jak se osobnost zrcadlí ve vnějších projevech, jak je vidí pozorovatel.

I když je kniha-učebnice určena především pro posluchače psychologie a psychology, může cenné poučení poskytnout všem vědecko-pedagogickým pracovníkům MU, zvláště kapitolou Inteligence, schopnosti, tvořivost, a fakultám vzdělávajícím učitele kapitolami, Vývoj osobnosti, životní dráha a změna osobnosti, Utváření osobnosti a Poznávání a charakterizace osobnosti.

Knih-učebnice může sloužit za vzor při sestavování učebnic z jiných oborů. Autor usnadňuje studium tím, že rozčleňuje text do krátkých logicky sřetězených kapitol. Každou velkou kapitolu uvádí výstižnými mottý a sděluje, o čem v kapitole pojedná. Vkládá do textu pasáže K zamyšlení (někde v nich i Náměty pro pozorování) a zadává úkoly (někde i komentáře k nim nebo jejich interpretace a o kus dál i klíče k nim). Vybavil text 115 (!) obrázky a tabulkami. Na konci každé velké kapitoly uvádí literaturu k dalšímu studiu a stručné shrnutí nazvané K zapamatování. Poznámky soustřeďuje na konec knihy. Je tedy vidět, že je i pedagogickým psychologem.

Jde o nejlepší česky napsanou učebnici o psychologii osobnosti. Autor si zasloužil cenu rektora. O osobnosti psala opravdová osobnost.

J. SEDLÁK

* Brno, Barrister – Principál 2002. 517 s.

Jiří Mayer: Folikulární lymfomy

V edici kontinuálního vzdělávání v medicíně vydávané na LF Masarykovy univerzity v Brně vychází jako 6. svazek monogra-

fie docenta Jiřího Mayera, CSc., popisující v celém rozsahu problematiku diagnostiky a terapie nemoci, podle níž je publikace nazvána Folikulární lymfomy.

Je zřejmé, že v obecných učebnicích se nelze věnovat detailní problematice speciální nozologické jednotky, jakou je folikulární lymfom. Monografie v rámci ucelené edice to však umožní.

Autor se věnuje celé historii choroby, různým způsobům klasifikace, které vyjadřovaly bezradnost nad léčbou. Kapitola věnovaná epidemiologii obsahuje obrovské množství prostudovaného statistického materiálu. Molekulárně biologická a imunologická charakteristika onemocnění přináší aktuální výsledky zkoumání pro lékaře majícího pouze základní znalosti genetiky. Sleduje též klinický obraz onemocnění a možnosti terapie. Jsou popsány všechny modality terapie (chirurgie, radioterapie) a s ohledem na charakteristiku choroby zejména možnosti chemoterapie podle způsobu použitých chemoterapeutik od monoterapie až po kombinace. Velká pozornost je věnována možnostem vysokodávkované chemoterapie s použitím autologních nebo alogenních transplantátů a v poslední době uplatňovaných monoklonálních protilátek, a to i v našich zemích dostupnému ritaximabu (protilátka proti struktuře CD 20, která je distribuována firmou Roche pod obchodním názvem Mabthera)

Se zvláštní pozorností je pojednáno o terapii pomocí interferonů, a to jak v terapii indukční, tak v terapii udržovací.

Dosavadní historie léčby maligních lymfomů prokazuje, že i přes zavedení nových terapeutických postupů se pětileté a desítileté výsledky celkového přežití v průběhu posledních šedesáti let prakticky nezměnily.

Otázkou pro budoucnost zůstává, zda příznivé odpovědi na léčbu dosahované v současnosti se projeví i ve zvýšení pětiletého nebo dokonce desítiletého přežití, zda náklady na terapii se odrazí ve zlepšené kvalitě života nemocného.

Závěrem je nutno zdůraznit, že se autorovi podařilo ve velmi hutné a přehledné formě popsat problematiku onkologické nozologické jednotky zvané folikulární lymfomy, a to od historie do současnosti. I když

se jedná o poměrně méně četné onkologické onemocnění (1% všech malignit), je na něm zřetelně popsána složitost problematiky onkologie od prevence, diagnostiky až po zavedení léčby do široké praxe umožňující příznivé ovlivnění úmrtnosti celé populace na zhoubná onemocnění.

Kniha je určena onkologické a hematologické veřejnosti, která hledá prameny k dalšímu vzdělávání.

V. SPURNÝ

Nádoba zapálená i zapalující

Aktivitou značného kulturního významu se v českém prostředí první poloviny 18. století stalo úsilí rozšířit dosavadní řadu českých světců o postavu Jana Nepomuckého, završené posléze v roce 1729 jeho kanonizací. Téma českého mučedníka pro zpovědní tajemství, téma, které nabylo příznaku společenské vážnosti, tak nepřímou stimulovalo kvantitativní i kvalitativní obohacení soudobé umělecké produkce. Dokladem toho je i soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století *Nádoba zapálená* (ed. Michaela Horáková a kol., vyd. Společnost Cisterciána Sarensis, Žďár nad Sázavou 2000). Představením literární produkce spjaté s prostředím žďárského cisterciáckého kláštera a osobností jeho opata Václava Vejmluvy, cílevědomého podporovatele umění, navazuje uvedená edice na dosavadní dvoudílný celek „žďárských kázání“ *Medotekoucí sláva na hůře Libanu* (ed. B. Lífka, Kostelní Vydří 1995) a *Žena krásná náramně* (ed. M. Kopecký a kol., Žďár nad Sázavou 1998), zároveň však svou pozornost – na rozdíl od předcházejících edičních počinů – rozšiřuje i na oblast homiletických textů mimožďárských.

Soubor celkem třinácti spisů, které v převážné většině vycházejí v nové době vůbec poprvé, je spjat především svatonepomucenskou tematikou a dobou svého vzniku (20. a 30. léta 18. století), a nepřímou tak ukazuje na teritoriálně, jazykově, autor- sky i žánrově rozrůzněný obraz literární produkce českého duchovního baroka.

V Nádobě zapálené tedy nalezneme práce vzniklé na území Čech, Moravy i Slezska, texty psané původně česky, latinsky i německy (texty nečeské jsou však v edici zpřístupněny pouze v překladech Lubora Kysučana, Sylvie Stanovské a Zuzany Urválkové), díla autorů stavu duchovního i světského, texty povahy homiletické a historiografické i oratorní libreto.

Především texty žďárského okruhu, spjaté se slavností svěcení tří kostelů žďárského opatství, v sobě mimo kvalit estetic- kých obsahují i výraznější funkci informa- tivní. Opět upozorňují na snahu o všestranný charakter barokní kultury, kombinující všechny druhy umění a usilující o jejich provázanost. Umělecký popis průběhu žďárské konsekrační slavnosti Risus Sarae i stručné pojednání připojené k textu oratoria J. F. Slavička *Quinque talenta* podávají svědectví o promyšleném využívání emble- matického principu, o spojování výtvarného a slovesného umění barokní doby. Na pro- vázanost hudební a literární složky pak upozorňuje Slavičkovo duchovní melodrama (v komentáři edice nepřesně označované ja- ko melodram), zachované bohužel pouze ve své neúplné podobě libreta.

Akcentaci vizuálních a auditivních pod- nětů i jejich vzájemné prolínání nalezneme i ve stěžejní části edice, v jednotlivých svatonepomucenských kázáních. Uvedené ho- miletické texty se v různé míře snaží půso- bit na vizuální představitost svých recipien- tů zpracovanou obrazností a mnohdy promyšlenou prací s tradiční symbolikou, často je v nich záměrně využíváno jazyko- vých hříček realizovatelných pouze ve své psané podobě (chronogram) a některé z tex- tů opět pracují i s emblémy. Jejich autoři však mnohdy neméně pečlivě precizují i zvukovou stránku svých děl. Dokladem toho je nejen hojně a často i originální vyu- žívání celého repertoáru řečnických figur, jež souvisí s vlastností kázání jako žánru primárně realizovaného v mluvené podobě, ale i promyšlená práce kazatelů se zvuko- vými kvalitami slov a větných celků (zařa- zování veršovaných pasáží do prozaického textu, rytmizace větných úseků, práce se slovosledem, využití rýmu i hra se zvuko- vou podobou slova).

S touto precizní propracovaností barokních textů plně koresponduje i jejich neméně precizní a pečlivý komentář, maximálně zohledňující charakter dané edice jako edice čtenářské. Ohled na konkrétní čtenářskou obec je ostatně charakteristický především pro vlastní ediční přípravu barokních textů, na níž se částečně podíleli i studenti barokologického semináře FF MU v Brně. Snaha usnadnit soudobému čtenáři recepci uměleckého textu, který je psán jazykem 18. století, se tak ve svém důsledku projevila určitou „modernizací“ jazykových jevů převážně pravopisného a syntaktického charakteru. Právě ony se podle hlavních editorky ukázaly být největší překážkou pro adekvátní prožívání estetických kvalit literárního díla barokní doby.

Daný ediční postup, který mnohdy výrazněji a podstatněji zasahuje do podoby barokní češtiny ve prospěch současné pravopisné normy, je tak odvážným návrhem čtenářské edice barokní prózy; návrhem, který zároveň sám vybízí k dalšímu „cizelování“ zvoleného postupu, např. bližšímu vymezení hranice mezi poněkud subjektivně definovanými čtenářsky „rušivými“ a „nerušivými“ kolísáními či některými úpravami izolovaných jazykových jevů, jež se jeví z hlediska zvolených zásad jako poněkud sporné.

Při ediční přípravě Nádoby zapálené se ovšem pamatovalo i na veřejnost odbornou. Ji je určena jak bližší konkretizace uvedeného edičního postupu, a to včetně modelového výčtu provedených úprav, tak informacně bohatá úvodní stať M. Horákové, která podává zasvěcený vhled do problematiky svatonepomucenské produkce.

Zamýšlená trilogie žďárských kázání se Nádobou zapálenou uzavírá. Svou do jisté míry novátorskou koncepcí i samotným zpřístupněním nezanedbatelného počtu barokních textů se však jmenovaná edice snaží naznačovat a otevírat další cesty.

M. ŠKARPOVÁ

Petr Jemelka: Enviromentalismus v českém filozofickém myšlení 1. poloviny 20. století*

Jemelkova práce je upravenou verzí habilitačního spisu, kterým autor přispívá k objevení některých aspektů českého filozofického myšlení, jež dosud zůstávaly stranou badatelského zájmu. V souladu se svým ekologickým zaměřením, jehož filozofickému rozměru věnoval svou práci předchozí, zkoumá nyní předchůdce tohoto myšlení v naší filozofické tradici.

Knihu rozdělil na dvě části v podstatě chronologicky, i když životní běhy autorů, jejichž díly se zabýval, se postaraly o jisté přesahy. V první polovině svého díla se věnuje odkazu XIX. století, ve druhé vývoji po přelomu století, zejména v první polovině století dvacátého a v dodatku pak odkazu environmentální problematiky v naší filozofii posledních let.

Obě části se od sebe liší částečně rozsahem záběru, který ovšem odpovídá vývoji nejen českého, nýbrž i přinejmenším evropského filozofického myšlení v oné době – vývoji ke stále větší specializaci. Zatímco se Jemelka zpočátku zabývá filozofií jako takovou a jednotlivými význačnějšími českými filozofy, v části druhé se omezuje na ty, kteří měli blízko k biologickému myšlení, případně na myšlení filozofujících biologů.

V části první Jemelka charakterizuje české filozofické myšlení spojené s obrozením a z obrození vycházející, tedy to myšlení, které začíná jevit tendenci reflektovat problémy vědy. Ačkoli následná etapa tohoto vývoje reagovala na filozofa, který k vědě zachovával spíše nadřazené stanovisko, Hegel a hegelovství se zasloužilo o to, aby se ve filozofii prosadil pojem vývoje. Herbartovství pak osvobodilo filozofii od přílišné spekulativnosti, přiblížilo ji k vědě a začalo připravovat cestu pozitivismu. Od šedesátých let pak také čeští filozofové reaguji na Darwinovu teorii a pokoušejí se nejen začlenit ji do vlastního obrazu světa, ale přiblížit ji i českému vzdělanému čtenáři

(např. G. A. Lindner). Většina těchto filozofů musela řešit problém souladu nové teorie s náboženským nebo teleologickým pojetím, které v tehdejší myšlení převládalo. Nastupující generace pak už přináší pozitivistický příklon k vědě.

Po přelomu století se i do naší filozofie dostává vliv Nietzsche (L. Klíma, J. Váchal, O. Březina). Významnou fází reflexe přírodní problematiky představují také pokusy o kritiku civilizace obsažené na jedné straně u A. Pammrové, na druhé u českých katolických autorů. Zajímavá je i česká reakce na pozitivistické myšlení, jak se projevila např. u E. Rádl a některých dalších filozofů. Pro ty se mj. stává inspirací Bergson a vitalismus. S nimi se vyrovnává i myšlení filozofujících přírodovědců. Ty dělí Jemelka právě na větev vitalistickou a „scientistickou“. K ní patří ti, kdo nesouhlasí se spekulacemi, které jsou s vitalismem spojeny. I oni ovšem pocítují potřebu zakotvit nějak biologické objevy v širším světovém

nebo filozofickém názoru. Jemelka zde rozebírá řadu postav naší vědy.

Zatímco v předchozí době se předchůdci environmentálního myšlení vyčerpávali především snahou zaujmout pozici k pojmu vývoje a později určit roli vnitřních a vnějších faktorů v něm, v posledních letech se zajímají o environmentalistickou problematiku výslovně. V závěrečné části své práce se je Jemelka pokouší alespoň vyjmenovat a stručně charakterizovat.

Jemelkova práce je stručná, a přehled literatury ukazuje, jakou horou dosud nezpracovaných materiálů se musel Jemelka prokousávat. Přesto ji lze charakterizovat především jako jakýsi úvod do problematiky, kterou by bylo možno zpracovávat a rozvíjet dál. Jemelka naznačil, jakým asi směrem.

I. HOLZBACHOVÁ

*Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, Brno 2002, 146 stran.

Redakci Universitas došlo

DOKONČENÍ

Rozšiřování ES/EU. P. Fiala, M. Pitrová (eds.). MU v Brně, 2001

SOUČASNÁ KOMPLEXNÍ LÉČBA NÁDORU HLAVY A KRKU. Rom Kostřica, Pavel Smilek, Jiří Hložek, Vladimír Spurný, Zdenek Mechl. Edice kontinuálního vzdělávání v medicíně. Lékařská fakulta MU v Brně, 2003

Souhrnná zpráva o činnosti veřejného ochránce práv 2002. MU v Brně, 2003

SPISY PRÁVNICKÉ FAKULTY MU V BRNĚ, řada teoretická. Místo normativní teorie v soudobém právním myšlení. K odkazu Františka Weyra a Hanse Kelsena. red. T. Machalová, MU, Brno, 2003

SPISY PRÁVNICKÉ FAKULTY MU V BRNĚ, řada teoretická. Zdeňka Králíčková: Autonomie vůle v rodinném právu v česko-italském porovnání. MU Brno, 2003

STŘEDOEVROPSKÉ SYSTÉMY POLITICKÝCH STRAN. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko. Petr Fiala, Ryszard Herbut a kol. MU v Brně, Mezinárodní politologický ústav. MU v Brně, 2003

SUMMIT NATO v Praze 2002. Výsledky, dokumenty a projevy. MU v Brně, 2002

Šelešovský Jan a kol.: Fondové financování jako faktor diverzifikace veřejných financí. MU v Brně, 2003

Škarabelová Simona a kol.: Když se řekne NEZISKOVÁ organizace.... MU v Brně, Ekonomicko-správní fakulta, Brno 2002

Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika. Ed.: T. Sirovátka, P. Mareš. MU v Brně, 2003

Úspěšnost podniků 2003. Sborník příspěvků u příležitosti konference konané dne 20. února 2003 v Brně. MU v Brně, 2003

VADEMECUM GRAECO-LATINUM BRUNENSE. Sborník vydán u příležitosti setkání učitelů klasických jazyků (21.-22. března 2003). MU v Brně, 2003

Werner Karel, Náboženské tradice Asie. Od Indie po Japonsko. MU v Brně, 2002

Zeman Petr (ed.), Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů. MU v Brně, 2002

OBSAH 36. ROČNÍKU**2003**

Blažek Václav: Proč jazykověda? 3/11-15

Jemelka Luboš: Jazykové zásady první republiky 3/3-10

Rambousek Jiří: Křik Koruny české – málo známá odbojová akce českých spisovatelů 1/3-12

Strašák Luděk, Fojt Lukáš: Vliv elektromagnetických polí na bakterie 4/3-8

Špelda Daniel: O vztahu vědy a filozofie 2/8-14

Uhrová Eva: Problém překladu tzv. mluvících jmen v literárním textu 2/3-7

Významné osobnosti naší univerzity

K nedožitým devadesátinám doc. RNDr. Miloše Doležala (J. Janás) 3/21

Za prof. Otto Ducháčkem (L. Miličková) 1/24-25

Josef Dvořáček (J. Zounek) 1/21-22

Bohuslav Havránek (M. Čornejová) 1/20-21

Vzpomínka na prof. Václava Hrubého (V. Vašků) 1/19-20

Miroslav Chleborád (P. Krejčí) 2/25-26

Adolf Kellner (H. Šindlerová) 2/20-21

Marie Koutné – 100 (I. Pospíšil) 2/20

Slavista Jiří Krystýnek (I. Pospíšil) 2/24-25

Vzpomínka na profesora Pavla Kučeru (M. Zelený, A. Rejthar) 2/16-17

Jan Macků (1919- 1983) (I. Holzbachová) 3/22

Tricet let od odchodu Bořivoje Nováka (S. Žaža) 2/21-22

Profesor a Slovan Vjačeslav Ivanovič Petr, znalec antiky a hudby (R. Hošek) 2/15-16

Vzpomínka na prof. JUDr. Jaroslava Stránského (V. Kalvodová) 3/16-17

Vzpomínka na profesora Emanuela Šimka (V. Podborský) 2/17-19

100 let od narození prof. Karla Štěpaníka (P. Drábek) 3/19

Dvacet pět let po odchodu doc. MUDr. Arnošta Texla, CSc. (A. Šulcová) 2/26

Vzpomínka na PhDr. Karla Tihelku, CSc. (V. Podborský) 3/17-18

Odkaz Bedřicha Václavka (J. Kudrnáč) 1/22-23

JUDr. Radoslav Vaníček (K. Plocek) 2/22-24

Sto let od narození prof. Antonína Vašíčka (F. Lukeš) 3/19-21

Z historie a současnosti univerzity

Postoj vysokých škol k maturitní zkoušce (Šárka Daňhelová) 3/23-28

Studentské divadlo jako umění i psychoterapie (Josef Prokeš) 4/18-21

Studijní obor *informační studia a knihovnictví* zakotvil na Masarykově univerzitě v Brně (Jiří Cejpek) 1/27-36

Studijní programy Fakulty sportovních studií Masarykovy univerzity (Jan Novotný, Michal Charvát, Zdeněk Josefík) 3/29-36

Slovo ekonomů

Malach Antonín: Výsledky výzkumu Posílení rozvojového potenciálu podnikatelů 2/34-45

Šelešovský Jan: Krizové řízení ve veřejné správě 4/38-43

Kultura a umění

- Design (J. Sedlář) 2/56-63
 Hyperrealismus (Fotorealismus) (J. Sedlář) 1/55-61
 Minimal-art (J. Sedlář) 3/41-48
 Pop-art (J. Sedlář) 4/54-63

Jak to vidím já

- Jemelka Petr: Strach a dnešek 1/65-67
 Sekot Aleš: Vrcholový sport: Kam kráčí? 4/33-37
 Spousta Vladimír: Masová komunikační média (respektovaná, zbožňovaná i zatracovaná) 3/51-59

Jak je to jinde ve světě

- Kadlec Vratislav: Island – země gejzírů a lávy 1/62 – 64
 Soudek Dušan: Drobečky z amerického kontinentu 2/66-67
 Soudek Dušan: Průmysl dobročinnosti v Kanadě 3/49-50

Ze současné medicíny

- Brázdil Milan: Moderní trendy v diagnostice a terapii epilepsie 4/27-32
 Špinarová Lenka, Vítovec Jiří: Transplantace srdce 2/27-32
 Vašků Anna: Genetika a medicína: 2003 3/37-40
 Zeman Karel, Pospíšil Leopold: Ateroskleróza dnes 1/37-45

Diskuse o hodnocení vědecké práce

- Spousta Vladimír: Dvě poznámky k diskusi o hodnocení vědecké práce 1/13-14

Aktuality v právu

- Křepelka Filip: Paleta českých námitek proti Evropské unii 3/60-65
 Kolman Petr: Nový zákon o dobrovolnické službě 2/46-51
 Skulová Soňa: Zásada zákonnosti veřejné správy mění svůj obsah 4/44-53
 Šimáčková Kateřina: Rozhodnutí ústavního soudu ve věci církevního zákona 1/68-71

Náš rozhovor

- Být svůj (Uzay Kilic) 1/15-16
 S Josefem Šmajsem rozmlouvá Radan Květ 4/9-12

Dostali jsme dopis

- Nedorozumění (B. Blížkovský, St. Kučerová) 1/16

Potíže s češtinou

- Jelínek Milan: O přičestí trpném 1/72-73
 Jelínek Milan: O tvarech infinitivu v dnešní češtině 4/64-66
 Jelínek Milan: Příkladné jméno usnadňuje tvorbu dvojslovných a viceslovných termínů 3/66-70
 Jelínek Milan: Věty vztažné a jejich kondenzáty 2/52-55

Jiným tónem

- Pavčina Pazderníková 2/64-65

Co nového v přírodních vědách

- Fuchs Eduard: Jak matematika popsala chaos 1/46-56
 Navrátil Vladislav: Fyzikálně-mechanické vlastnosti materiálů 4/22-26

Reakce

Nenasazení a vysazení marné léčby a distanzie (Roman Kraus) 1/17-18

Redakci Universitas došlo

2/33, 75

3/22, 28, 36

4/66, 71

In memoriam

Loučíme se s Janem Chloupkem (M. Krčmová) 4/16-17

Odešel lingvista Adolf Erhart (O. Ševčík) 4/14-15

Profesor František Šik zemřel (B. Šmarda) 1/26

Vzpomínka na paní docentku PhDr. Lidmilu Pantůčkovou (V. Pálenská) 4/13-14

Panorama knih

Brunner Beiträge zur Germanistik und Nordistik, Band XIV (M. Muzikant) 2/71

Gál P.: Miniinvazní osteosyntéza zlomenin horní končetiny u dětí (F. Tecl) 3/73

Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku v roce 2000 2/71-72

Petr Chalupa, Olga Vilímková a Vít Vilímek: Minulost a přítomnost Mexika a Peru (E. Malířová) 4/67

Petr Jemelka: Environmentalismus v českém filozofickém myšlení 1. poloviny 20. století (I. Holzbachová) 4/70-71

Literaria Humanitas X. Slavistika a balkanistika (J. Vaculík) 2/69

Dušan Lužný: Zelení bódhisattvové. Sociálně a ekologicky angažovaný buddhismus (P. Jemelka) 2/72-73

Petr Mareš a kolektiv: Dávky sociálního státu (I. Hálek) 2/68

Jiří Mayer: Folikulární lymfomy (V. Spurný) 4/68-69

Nádoba zapálená i zapalující (M. Škarpová) 4/69-70

Nahlédnutí „za hranice“ aneb Nad čtvrtým číslem teatrologického a filmologického sborníku (D. Kroča) 2/73-74

Zdenka Otýpková: Plevelová vegetace Bílých Karpat (Z. Lososová) 3/72-73

50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojensku (B. Kavanová) 1/75

Pavel Paleček: Spolek mediků Lékařské fakulty MU v Brně 1919-1999 (G. Jatelová) 1/74

J. Patočka a V. Richter: Dopisy (J. Vitek) 2/69-71

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada uměnovědná (J. Mihola) 2/74-76

Vladimír Smékal: Pozvání do psychologie osobnosti (J. Sedlák) 4/67-68

Josef Tvrďý: Zápisky k životopisu (-IV-) 3/73-74

Jaroslav Vaculík: Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945-1950 3/71-72

Inocenc Arnošt Bláha: Rodinná kronika

1/ příloha 179-182

2/ příloha 183-186

3/ příloha 187-192

4/ příloha 193-198

I n o c e n c A r n o š t B l á h a

R O D I N N Á K R O N I K A

Zemřel Stalin 5. 3. (pohřben 9. 3.) a krátce po něm zemřel prezident Gottwald, 14. března, pohřben 19. března. Smrt obou je zahalena určitou tajemností. Budoucnost řekne, jaká byla skutečnost. O Stalinovi se vědělo, že byl nemocen, a přece jeho smrt překvapila. Obecný pocit, který jeho smrt vyvolala, byl pocit ulehčení, neboť tlak, který doléhal od tohoto samovládcce ocelové studenosti a nezměrné krutosti na život národů i jednotlivců, byl dusivý. Utrpení, zoufalství a krev miliónů lpí na jeho životě. Není mým úkolem, abych oceňoval význam tohoto bývalého gruzínského loupežníka, který lupičství, násilí a lež povýšil na státní normu, pro osudy Sovětského svazu, ostatních evropských národů i jednotlivců, to je úkolem dějin, které nad ním vyřknou svůj přísný a spravedlivý soud. Ale zasáhl i do osudu našeho národa a našich rodin i do osudů soukromých svým lstivým počínáním při schůzce s Benešem v Moskvě r. 1943 a svou imperativní vůlí při formulaci košické deklarace a tím i do té neblahé skutečnosti, že náš stát stal se ruskou kolonií a předmětem všestranného vykořisťování. Prezident Gottwald byl jeho slepým nástrojem a napodobitelem. Tento český truhlář s rozhledem tajemníka politické strany a dělnického agitátora, násilným převratem v únoru r. 1948 za pomoci dělnické milice a bezradnosti ostatních politických stran, zvl. strany národně sociální, usurpoval stát pro jednu stranu a národ uvedl do područí malé národní menšiny. Demokratické naše zřízení nahradil diktaturou proletariátu, z níž nakonec vyvinula se diktatura nad proletariátem. Násilím začal, násilím skončil. Na pohřeb Stalinův odejel nemocný (snad chřipkou) a vrátil se, jak se oficiálně tvrdilo, se zánětem plic. Ale chování pí Marty Gottwaldové, která k nemocnému nebyla připuštěna a která po smrti svého manžela, zbytečně (?) vedle našich lékařských autorit léčeného i lékaři ruskými, což obecně vzbuzovalo podezření, která v záchvatech bolestného roztrpčení a hněvu, obviňovala lékaře, že její manžel byl otráven a která pak musila být internována, naznačovalo, že se smrtí Gottwaldovou nebylo vše v pořádku. Stal se asi obětí téže asiatské metody, které podlehl i Jan Masaryk a tak mnozí jiní, kteří se Moskvě stali nepohodlnými. Proč se stal najednou i Gottwald nepohodlným, zůstává zatím záhadou, kterou objasní asi až budoucnost. Pohřben byl s velkou oficiální slávou a smutkem, ale i ty tisíce věnců, které byly položeny na jeho rakev, nevyprávěly o bolesti upřímné, poněvadž korporace i školní mládež byly ke sbírkám na věnce donucovány. Jako vše ostatní v totalitním režimu, i smutek byl aktem státního (či spíše stranického) povelu.

Probudil jsem se z úzkostného snu. Zdálo se mi, jako podobně již častěji, že mám přednášet. Sál je naplněn a já se blížím k podiu. Marně namáhám svou paměť, abych si vzpomněl jak začít. Přednášívá jsem vždy z paměti a pro podporu paměti měl jsem zachyceno na papírku několik bodů. Sahám do kapsy, ale papír nenalézám. Zapomněl jsem ho doma. Jsem

už na podiu za stolem, stojím, marně si vzpomínám – mlčím. Posluhačstvo se na mne dívá udiveně. Čím namáhavěji a úzkostněji vzpomínám, tím větší tmu nalézám ve své paměti, ač mám přednášet podle jedné své knížky (Kultura a politika). – V té hrozné úzkosti se probouzím. Chvěji se na celém těle a nemohu už znovu usnout. Zabírám se do přemýšlení o svých knížkách. Proč jsem je psal? Nepsal jsem je z nějaké odbornické řemeslné nutnosti. Běželo tu o problémy, které mne tehdy vnitřně zaměstnávaly, a já musil psát pro své vlastní uklidnění, abych udělal jasno sám v sobě, abych sobě porozuměl, a ovšem i abych porozuměl životu okolo sebe, do něhož mne osud postavil. A zdálo se mi, že to nejsou jen mé problémy, že jsou to otázky obecnější povahy, a že, když to řeším, řeším je i pro mnohé ostatní. Snad proto též měly určitý obecnější ohlas, a to nejen teoretický, nýbrž i praktický, soudím-li aspoň podle dopisů, jež jsem dostával. Kdyby tak člověk mohl si zjistit, co se pod vlivem jeho knih změnilo nikoli snad jen v lidských hlavách, ale především v lidských životech. Co se v nich posunulo kupředu, zlepšilo, zdokonalilo. Jaká by to byla užitečná a radostná bilance! Býval jsem někdy rozpačitý a smutný, když jsem zjišťoval, jak v mém nejbližším okolí zůstaly bez užítku a bez ohlasu. Viděl jsem i toto by se dalo napravit, toto by bylo jinak dopadlo, tomuto by se bylo dalo předejít, kdyby se dbalo toho, co jsem napsal ve své Sociologii dětství, ve své Dnešní krizi rodinného života, ve své Výchově k rodičovství, ve své Vědecké morálce co mravní výchově, atd. A přece jsem vlastně nepsal pro své nejbližší. Cizí lidé mi děkovali, a u mých nejbližších – snad právě pro tu blízkost, neboť každá blízkost ráda zevšedňuje – zůstávaly mé myšlenky bez účinku. Či je tak nesnadno proměňovat myšlenku na život? Či je tak nesnadno něco na svém životě přeorganizovávat a přestavovat, lámat zakořeněné zvyky, vytrhávat v duši plevel zastaralých názorů, zbavovat své city příměsků sobeckosti a vášnivosti? Ano, je to nesnadno. Ale když lidé věnují tolik času nácviku různých mechanických technik (hraní na piano, učení se cizí řeči apod.), proč by jim měla být cizí technika života, technika, jíž se ze života náhodného, improvizovaného, nemyslivého a neplánovaného může stát životní umění? Jsme, jak se zdá, ještě daleko od tohoto poznání. A přece na něm záleží postoj života a životní štěstí, a, což jest daleko důležitější životní štěstí a zdar našich dětí. I s jejich životy se jen improvizuje, bez plánu, bez metody, bez důslednosti. Neboť plán, metoda, důslednost, to jsou nesnadné věci, žádají trpělivosti, vytrvalosti, práce. Ale lidé rádi žijí lehce, z okamžiku na okamžik. A přece plná cena, chuť a krása života je jen na dně zápasů a zkoušek.

Někdy mne velmi znepokojovala a trápila tato bezmocnost, bezmocnost vědeckého člověka, bezmocnost sociologa, který rozpoznává, co je v zájmu životnosti individua a společnosti, a přece nemá moci, nemá vlivu, nemá snad přesvědčivosti, aby své myšlenky individuálně a sociálně užitečné, a někdy snad i spasitelné, učinil organizující, usměrňující

a oplodňující silou života. Kolik knih jsou vlastně hřbitovy myšlenek, či aspoň místy, kde myšlenky vegetují neplodně, neúčinně. A lidé i společností musí trpět, zklamávat se, zoufat – aby se dopracovali poučení, jež už dávno bylo jistotou jiných.

Někdy si vyčítám, že snad nejsem dost objektivní, že vytykám jen stinné stránky a že pod tím stínem nevidím a neslyším tepot rodících se forem nového života. Leč marně se namáhám. Pozoruji jen, že, jako se ze špatného materiálu nedá udělat dobrý výrobek, tak se špatnými lidmi nedá vytvořit žádný lepší život. Uskutečňování socialismu předpokládá lidi převychovat, lidi osvícené, silného mravního fondu a obětavé ve službách obecnému dobru. Ale tito špatní, majíce moc v rukou, jen zkazí veřejné mínění a prostředí své obce, takže v něm utonou nejen všichni ti polovičatí, slabí a nerozhodní, ale mnohdy i takoví jako Štěpán, s nímž jsem míval tolik náboženských debat, který všechny své názory dovedl pohotově doložit četnými citáty z Písma, a u něhož náboženské síly přece jakž takž dovedly spoutávat zájmy materiální a prospěchové. Ale dnes i on přitakává tomu všemu, co se v obci děje a říká: „Nejdřív musí člověk žít.“ A zapomíná, abychom mu odpověděli též Písmem, že ne samým chlebem živ jest člověk. A tak i náboženství proti tomu obecnému zvichření sil materiálních ukázalo se silou málo odolnou.

Jako náš příjezd do Krasoňova, tak i náš odjezd 7. IX. byl neslavný. Jako každého roku odvážel nás s našimi dosti četnými zavazadly do Humpolce na nádraží p. Vašků. Když jsme v Humpolci přijeli na křižovatku před Okresním úřadem, stáli tam dva členové SNB v uniformě a pozorovali nás. Anda tam slezla s vozu, aby donesla na poštu kuffík s rynglemi, které si bratr Zdeněk posílal domů. My jsme zatím jeli dále k nádraží, kam Anda pak za námi měla přijít. Oba členové SNB nás sledovali. Když jsme přijeli před rampu, abychom tam složili zavazadla, která jsme chtěli poslat drahou, přistoupili k nám a vyzvali nás, abychom ukázali své průkazy. Předložil jsem jim svou legitimaci. Jeden z nich ji důkladně a dlouho prohlížel a pak prohlásil, že prohlédnou i zavazadla. Musili jsme otevřít pět kufrů, které byly zašity v obalech a převázány provazy. Prohlíželi je velmi podrobně. V jednom z nich objevili Eliščinu příruční kabelku, i tu musila otevřít. Mezi prohlídkou se dostavil ještě třetí člen SNB, vrchní strážmistr, který když přišel, obrátil se na mne s otázkou: „Tak vy jste pan Bláha?“ Odkud znal mé jméno? S tím, který prohlížel mou legitimaci, předtím nemluvil. Vezli jsme si trochu zrní pro slepice a obávali jsme se, že to snad je závadné. Ale člen SNB jen pytel ohmatal, neřekl nic a šel dále. V jednom zavazadle byl kousek tvarohu. Prohlížečící to vítězoslavně hlásil vrchnímu. Ale ten jen mávl rukou a řekl: „To nic!“ Vezli jsme si také 4 slepičky a dvě kachny. Ptali se, od koho jsme to koupili. Eliška jim řekla, že jsme to nekoupili, že nás tím podarovali dobří sousedé, když

se dozvěděli, že budeme slavit zlatou svatbu. „A kdo se vám žení, syn nebo dcera?“ na to SNB. Ale vrchní ho zarazil; „Ty hloupý, to je jejich zlatá svatba.“ Když byla prohlídka skončena, Eliška poznamenala: „Myslím, že jsme to za někoho odnesli.“ A vrchní na to: „Možná, že je to tak.“ Chovali se po celou dobu prohlídky chladně a upjatě. Odešli bez omluvy, provázeni Eliščiným: „Tak vám pěkně děkujeme.“ Občanská slušnost by vyžadovala, když nic závadného neshledali, aby se omluvili. V Brně jsou v tramvajích a autobusech vyvěšeny vyhlášky: „Slušnost je legitimací socialistického člověka.“ Pro Humpolec to patrně neplatí. Po prohlídce nám nádražní zřízenci, kteří k nám zřejmě měli sympatie, řekli, že ti dva první, když přišli na nádraží, telefonovali pro posilu. Dodatečně jsme se dozvěděli, že nikdy před tím se podobná prohlídka v Humpolci nestala. To se můj rodný kraj vyznamenal!

Přirozeně, že nás ta prohlídka velmi mrzela. Pociťovali jsme to jako poskvrnu na své cti a zároveň, poněvadž se to stalo na veřejném místě a před dvěma krasoňovskými občany, jako jakousi pohanu, poněvadž jsme tím byli stigmatizováni jako individua podezřelá z nějaké špatnosti, či snad dokonce z vážného porušení trestního zákona. Ale na druhé straně nám bylo jasno, že nám to na dobrém jménu nemůže uškodit, a že stín tohoto zákroku padá spíše na SNB. Vždyť přece pouhé nahlédnutí do občanského průkazu, zřetel na mé povolání, na mé stáří, i na to, že jsem byl vyznamenán za svou účast na národním odboji, což je v legitimaci uvedeno, mohl je přesvědčit, že tu neběží o někoho, kdo by zasluhoval pozornosti, a to takové nepřijemné pozornosti orgánů SNB, a to dokonce na veřejném místě. Já měl hlavně obavu o svůj kufřík, v němž jsem měl svou práci. Na štěstí si ho nevšimli. Obsáhlý rukopis jim mohl být podezřelý a mohli by ho zabavit. Snad mohl vzbudit pozornost počet našich zavazadel. Není však naší vinou, že bezpečnost v okrese je taková, že musíme každoročně všechny potřeby pro letní pobyt, a to nejen nás obou rodičů, ale i celé rodiny Daniny vždy z chaty odvážet a zase znovu dovážet, poněvadž chata za těch 20 let, co stojí, byla každého roku vykradena, jednou dokonce i pětkrát za rok. Podle některých okolností, např. z toho, že náš příjezd k nádraží byl již na křižovatce před Okresním úřadem očekáván členy SNB, dále z toho, že ten pan vrchní, který přišel později, znal mé jméno, soudím, že náš příjezd byl orgánům SNB avizován, a že i my, i orgány SNB, stali jsme se obětí udání nějakého ničemného individua, které by spíše než my mělo být předmětem pozornosti SNB.

Určité podezření jsme měli. Když jsme odjížděli z Krasoňova, potkali jsme na návsi toho občana (Tomešku), který i námi i jinými občany je pokládán za vykrádače naší chaty. Paní Koudelková mu to jednou vyčetla přímo do očí. On jí pohrozil, že ji bude žalovat – ale nežaloval. Od té doby je ovšem mezi nimi zlé nepřátelství. On, kde může, dělá jí škody, ničí jí stromky, pobíjí slepice a kuřata atd. Poněvadž my jsme od Koudelků kupovali mléko a jiné potraviny, což se asi neutažilo, domníval se možná, že

vezeme s sebou od ní něco nedovoleného, např. máslo, a když se to u nás najde, budeme musít říci, od koho to máme, a tím vydáme pí Koudelkovou stíhání. Byla by to jeho pomsta pí Koudelkové.

To je ovšem jen dohad. Možná také, že hlavní úlohu tu hrála omezenost. Když mi prohlíželi legitimaci, vyčetli mi, proč tam nemám zaznamenáno přihlášení k pobytu v Krasoňově a odhlášení. Řekl jsem jim, že jsem se řádně přihlásil i odhlásil. Nevěděli, že dočasný pobyt se do legitimace nezaznamenává. A možná též u těch tří (štábní Mikulka, Petrus, Polák), když poznali, že jsem univ. profesor, chtěli nám ukázat to, co krasoňovský p. řídící a členové MNV, jak jsem o tom psal výše, totiž: „Ty si myslíš, když jsi univ. profesor, že něco jsi, ale my ti ukážeme, že nejsi nic.“ Jinak řečeno: odboj omezenosti proti kultuře. S tím se dnes setkáváme často.

Měl jsem původně v úmyslu poslat okresnímu velitelství SNB v Humpolci ohrazení proti nepochopitelnému zákroku SNB vůči nám. Poradil jsem se o tom s jedním právníkem, ale ten nás od toho zrazoval. Že prý to stejně hodí do koše, ale nás si pro příště poznamenají. A tak jsem uznal, že by to za dnešních poměrů opravdu nemělo smyslu.

Stále ještě mi docházejí některé zahraniční sociologické časopisy (Cahiers internationaux de sociologie, Bulletin international des sciences sociales, Journal of Social Issues) a udržují mne en courant sociologického poznání. Co nových problémů teoretických se tam řeší, co nových úspěšných snah udělat sociologii prakticky užitečnou, ať už v oboru hospodářském, či politickém, ať na poli výchovném či mravním! Jaké nové metody se stále zkoušejí, aby se poznávající duch dostal co nejbližše a co nejpřesněji k sociální realitě! Jaký to myšlenkový a pracovní ruch! A já sám, kde zůstávám? A my všichni zde, na čem jsme ustrnuli? Měl bych celou řadu témat výzkumných. Ale sám na to nestačím. Cizí literatura je nepřístupna, abych mohl navázat na tradici, a nemám pomocných sil, abych se mohl nějaké takové výzkumné práce odvážit. A není k tomu ani dosti praktických možností. Pravda, mám tu nedokončené zpracování výzkumného materiálu, týkajícího se sociálního stavu Brna. Ale zatím k tomu materiálu, uloženému v archivu města Brna, nemám přístup. A kdybych se o to pokoušel, mám obavu, abych naň neupozornil a aby nepřišel ke zničení. Budu musít vyčkat příznivější doby. Měl jsem v plánu tu knížku o charakteru nebo o přátelství. Ale když jsem to promýšlel, věděl jsem, že by se to bez výzkumu neobešlo. A nějaká pouze deduktivní práce by neměla ceny a ani by mne netěšila. Mám nyní velkou chuť do práce – a tak ta chuť si snad nějakou cestu a nějaké prostředky najde.

■
1954.

Na kursu politického školení při MU bylo hovořeno též o mé vědecké práci a bylo řečeno: Vykonal sice vážnou práci vědeckou, ale, žel, nejde s námi. Podobně na pracovní konferenci ČSM, kde bylo jednáno o úkolech ČSM v práci lidovýchovné, konstatoval jeden řečník (učitel), že takovou soustavnou práci lidovýchovnou, která by mohla být i svou metodičností i svou obsahovou náplní i dnes ještě vzorem, konal jsem již, když jsem byl profesorem v Novém Městě na Moravě, kde byl řečník svědkem této mé činnosti, a i později, když jsem se dostal do Brna.

© Jan Kyzlink a další dědicové